

INFLUENCE OF BIRTH ORDER AND INHERITANCE PRACTICE ON MARRIAGES OF PEASANT DAUGHTERS IN THE RURAL SOCIETY OF PRE-INDUSTRIAL BOHEMIA, 1701–1850

Alice Velková

Abstract: The study examines the question of whether birth order influenced the marriage circumstances of peasant daughters and whether a change in inheritance practice influenced marriage strategies. The research was conducted on the Štáhlavy estate in western Bohemia, where 94 families, formed in 1701–1820, were selected. The sample under study was made up of 256 daughters surviving into adulthood, divided into four categories based on birth order (eldest, youngest, middle, and only daughters). The research focused on several parameters, such as how large the percentage of women who entered into marriage was. It was also examined whether they entered into homogamous marriages as regards social class, age and family status and whether they married while their fathers were still alive. All these parameters were observed in the context of a change in inheritance practice (1787) consisting of ultimogeniture being gradually replaced by primogeniture.

A careful analysis of the data led to several noteworthy conclusions. It confirmed that the marriage circumstances of peasant daughters did depend on birth order and the differences were more pronounced in the system of ultimogeniture. Youngest daughters were the most disadvantaged category, suffering from the fact that their fathers usually died before they became adults. They were also adversely impacted by the inheritance practice according to which inheritance shares were allocated when the property passed to the farmer's youngest son when his sisters had already been married. The new inheritance system improved the marriage prospects for all categories of daughters, streamlining the distribution of shares which was, as opposed to the earlier system, carried out before the daughters became adults. It was among the youngest daughters where the changes were most prominent. Although they continued to marry the latest, they were no longer so seriously disadvantaged in their access to homogamous marriages.

Historická demografie, 2023, 47:1, 001–027

DOI: 10.21104/HD.2023.1.01

Keywords: birth order, inheritance practice, marriage strategy, peasant daughters, Bohemia

Contact: doc. PhDr. Alice Velková, Ph.D., Katedra demografie a geodemografie, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Albertov 6, 120 00, Praha 2, e-mail: alice.velkova@natur.cuni.cz

Introduction

Recent studies focusing on the relationship between inheritance law and marriages of members of the peasant class in pre-industrial society have shown that there existed quite a great variety of strategies adopted by the parents in order to ensure the best possible marriage conditions for all their offspring.^[1] Marriage in pre-industrial times was often considered to be closely connected with necessary resources, which had to be accumulated before a young couple could establish an independent household.^[2] Not just the marriage of the heir but also the marriages of his siblings were closely related to the inheritance practice applied. According to numerous studies, it was the way in which inheritance shares were distributed that was crucial in determining when and under which circumstances the heir's siblings would marry.^[3] Unfortunately, siblings are often regarded indiscriminately as a homogenous group without distinction of sex or birth order,^[4] which might lead us to believe that the parents applied only two basic strategies – one towards their successors and one towards their other children. The relationship between birth order and marriage is discussed mainly in analyses of marriage age^[5] however, other factors must also be taken into account such as family status, age, or social status of the future husband.^[6]

Not even those studies which deal specifically with the territory of Bohemia focus too closely on the relationship between inheritance practice and marriage.

[1] Christophe DUHAMELLE – Jürgen SCHLUMBOHM (eds.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategie*, Göttingen 2003; Margarida DURÂES – Antoinette FAUVE-CHAMOIX – Llorenç FERRER – Jan KOK (eds.), *The Transmission of Well-Being. Gendered Marriage Strategies and Inheritance Systems in Europe (17th–20th Centuries)*, Bern 2009; Anne-Lise HEAD-KÖNIG – Péter POZSGAI, (eds.), *Inheritance Practices, Marriage Strategies and Household Formation in European Rural Societies. Rural History in Europe*, Turnhout 2012.

[2] Walter G. RÖDEL, *Die demografische Entwicklung in Deutschland*, in: Helmut Berding – Etienne François – Hans-Peter Ullmann (eds.), *Deutschland und Frankreich im Zeitalter der Französischen Revolution*, Berlin 1989, p. 21–41; Georg FERTIG, *Demographische Autoregulation in vorindustriellen Bevölkerung*, *Beiträge zur Historischen Sozialkunde* 30, 2000, p. 93–98.

[3] Anne-Lise HEAD-KÖNIG, *Inheritance Regulations and Inheritance Practices, Marriage and Household in Rural Societies. Comparative Perspectives in a Changing Europe*, in: A.-L. Head-König – P. Pozsgai (eds.), *Inheritance Practices*, p. 17–48, here: p. 28, 40.

[4] Volker LÜNNEMANN, *Familialer Besitztransfer und Geschwisterbeziehungen in zwei westfälischen Gemeinden (19. Jahrhundert)*, *Historical Social Research* 30, 2005, p. 31–48.

[5] Julie MARFANY, *Choices and Constraints: Marriage and Inheritance in Eighteenth- and Early-Nineteenth-Century Catalonia*, *Continuity and Change* 21, 2006, p. 73–106.

[6] Levente PAKOT, *Family Composition, Birth Order and Timing of First, Marriages in Rural Transylvania. A Case Study of Szentegyházásfalu (Vlăhița) and Kápolnásfalu (Căpâlnița), 1838–1940*, *Hungarian Historical Review* 3 (1), 2014, p. 141–167, here 145; Lisa DILLON, *Parental and Sibling Influences on the Timing of Marriage, XVIIth- and XVIIIth-Century Québec*, *Annales de démographie historique* 119, 2010, p. 139–80, here p. 145.

Although the inheritance law has been quite extensively discussed in Czech historical demography,^[7] the interplay between inheritance practice and marriage strategies concerning the specific position of siblings within the family has so far been studied only in the context of heir selection – i.e. whether under a particular inheritance practice only heirs of a certain sex and birth order were given preference.^[8] Various marriage strategies have been analyzed, with a special focus on the marriage of the heir, which was considered pivotal since its timing influenced the marriage opportunities of the heir's siblings.^[9] Detailed research has been conducted on the connection between the heir's marriage and the transfer of property since this transfer of property was also seen as crucial for the future social status of the heir's siblings.^[10]

The present study focuses on two problems. The first question to be answered is whether the birth order of the daughter in peasant families was important to an individual's position on the marriage market, i.e. whether marriage age and the possibility to conclude a homogamous marriage were influenced by the order in which the siblings were born. The second aim of this study is to verify the hypothesis that inheritance practice significantly influenced the marriage circumstances of the heir's siblings.

One specific feature of this study is that it solely focuses on peasant daughters, not sons. This decision is based mainly on reasons of methodology: the position of sons, in fact, was so heterogenous that it would virtually exclude a proper and objective analysis. In the first place, the sons in any birth order were always potential heirs due to unexpected circumstances (the appointed heir could die

[7] Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963; Josef GRULICH, *Poddanská nemovitost a dědické právo na Táborsku (Vřesecká rychta v letech 1625–1825)*, Jihočeský sborník historický 65, 1996, p. 34–42; Eduard MAUR, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen im 16.–18. Jahrhundert*, Historická demografie 20, 1996, p. 93–118; Alice VELKOVÁ, *Staatliches Eingreifen in die Beziehung zwischen Gutsherrschaft und Untertanen. Zu Erbrecht und ländlicher Familienstruktur in Westböhmen an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*, in: Markus Cerman – Robert Luft (eds.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*. Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit, München 2005, p. 153–175.

[8] Alice KLÁŠTERSKÁ, *Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století*, Historická demografie 22, 1998, p. 145–168; Alice VELKOVÁ, *Household Formation in Bohemia: Inheritance Practice and Family Strategy, 17th–19th Centuries*, Český časopis historický 109, 2011, p. 328–343.

[9] Alice VELKOVÁ, *Marriage and Property Transfer in Rural Western Bohemia 1700–1850*, in: A.-L. Head-König – P. Pozsgai (eds.), *Inheritance Practices, Marriage Strategies and Household Formation in European Rural Societies*, p. 101–125.

[10] Josef GRULICH – Markéta SKOŘEPOVÁ, *Rodinná kontinuita a venkovské hospodářství. Držba poddanských usedlostí v 17. až 19. století jako historiografický problém*, Český časopis historický 113, 2015, p. 50–75.

or refuse to take over the holding). The position of the successor fundamentally differed from that of his brothers. Hence, analysing the influence of birth order on marriage would only be possible for those sons who did not become heirs. This, however, was impossible for many families due to biological limitations: as a result of high child mortality there was often only one son who survived into adulthood. In 18th and early 19th century Bohemia, this was the case on an average of 27–32% of the cases in which landholding was transferred from father to son. Cases in which more than two sons survived were not frequent enough to allow for a particular analysis.^[11] As for the daughters, the situation was quite different. Their starting position was virtually equal, and the different conditions of their marriage depended on a particular family strategy in which birth order may have played a major role.

The present study deals with the years 1700–1850. Although this is a relatively long period covering 150 years, from a demographic point of view, it can be considered homogeneous, as there are not yet any significant changes in rural areas that could affect the results of this research (e.g. increasing life expectancy leading to a reduction in remarriage or a fertility regulation).^[12]

Geographical area of research and methods used

Geographically, the research is limited to four localities which, during the studied period, belonged to the Štáhlavy estate near Pilsen in Western Bohemia, a region remarkable for its proto-industrial production of iron which had developed here since the 16th century^[13] which, among other things, is of particular interest due to its position on the border between the Western European and Eastern European family type.^[14] The basic principles of family and household formation (simple family household, neolocalism, domestic service) as well as a relatively late marriage age place it within the Western European type,^[15] in

[11] Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009, p. 200; Hermann ZEITLHOFER, *Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebensläufe und sozioökonomische Entwicklungen im südlichen Böhmerwald, 1640–1840*, Wien 2014, p. 214.

[12] Ludmila FIALOVÁ, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*, Historická demografie 12, 1987, p. 207–224; Ludmila FIALOVÁ a kol., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996.

[13] Alice VELKOVÁ, *Die Herrschaft Štáhlavy: Wirtschaft, soziale Strukturen und Demographie*, in: Markus Cerman – Hermann Zeitlhofer (eds.), *Soziale Strukturen in Böhmen in der Frühen Neuzeit*, Wien – München 2001, p. 29–41.

[14] John HAJNAL, *European Marriage Patterns in Perspektive*, in: David V. Glass – David E. C. Everseley (eds.), *Population in History*, London 1965, p. 101–143.

[15] Markus Cerman, *Central Europe and the „European Marriage Pattern“: Marriage Patterns and Family Structure in Central Europe, Sixteenth through Nineteenth Centuries*, in: Richard

which thanks to the principle of impartible inheritance the heir enjoyed a special position (*Anerberecht*). Around 1700, these localities contained a total of approximately 1,000 inhabitants, living in 130 houses. Over the following 150 years, the estate saw considerable population growth, so that by 1850 these four localities numbered c. 2,800 people, living in 300 houses.^[16]

Trying to answer the complex questions raised above requires a thorough examination of various sources. My research is chiefly based on parish registers (1650–1850),^[17] which were used to carry out a family reconstitution. Parish registers also provided essential information on the socioeconomic status of people, which was further refined by data contained in land registers started in 1694–1695^[18] and population lists from the 19th century.^[19]

Based on family reconstitution, I selected those families which were formed in 1701–1820 and belonged to the class of farmers (*sedláci, Bauern*), who held the largest plots of land (usually more than 6 ha).^[20] At the same time, I considered only those families in which at least three children (both daughters and sons) were born and survived into adulthood (including in different married couples).

Wall – Tamara K. Hareven – Josef Ehmer – Markus Cerman (eds.), *Family History Revisited. Comparative Perspectives*, Newark – London 2001, p. 282–307.

[16] Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt*, 6. Bd., Pilsner Kreis, Prag 1838, p. 82–83; František PALACKÝ, *Popis Království českého*, Praha 1848, p. 390.

[17] Extraction of data was always carried out from the oldest register (i.e. for the register of births from 1651, the register of marriages from 1661 and the death records from 1708) and terminated for the register of births in 1834 (for Lhůta in 1850), for the register of marriages in 1855; for the deceased the data were searched as far as the registers contained in the archives allowed – the most recent registers were available for the village of Lhůta – until 1938, which made it possible to determine with certainty the date of death of all the persons born before 1835. For the other localities, the death records terminate earlier – for Starý Plzeňec in 1895, for Sedlec in 1893 and for Štáhlavy as early as 1877. Státní oblastní archiv (hereinafter SOA) Plzeň, roman-catholic (hereinafter r. c.) vicarage at Starý Plzeňec, volume number 1–9, 12, 15–18, 21, 23, 25, 26, 31, 34, 35; *ibidem*, r. c. vicarage at Štáhlavy, volume number 1–6.

[18] Two isolated records, dating respectively to 1686 and 1691, appear in the land registers. SOA Praha, Collection of State land registers (hereinafter LR) Blovice n. 133–139, 161, 168; LR Plzeň n. 134–136; LR Rokycany, n. 233, 268, 270, 273–276.

[19] SOA Praha, collection Štáhlavy Estate, Conscription of population of Starý Plzeňec, i. n. 169, year 1775; List of subjects, i. n. 43–49, years 1802–1817; Lists of population for the purposes of capitation tax, i. n. 201–204, years 1816–1824. Státní okresní archiv (hereinafter SOKA) Plzeň-south based in Blovice, collection Archives of the vicarage of Starý Plzeňec, i. n. 3a, Condition of souls, year 1838; Národní archiv (hereinafter NA), collection List of subjects by religion 1651, volume number SM R 109/45, P–K 86.

[20] Markus CERMAN – Eduard MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750*, *Český časopis historický* 98, 2000, p. 737–773; M. CERMAN – R. LUFT (eds.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*.

Families in which one of the daughters inherited the farm were excluded from the sample. In the end, I selected 94 families, with a total of 969 children (533 boys and 436 girls), out of whom 42.9% died before reaching 20 years of age, which means that 297 men and 256 women lived into adulthood (and hence could enter into marriage). It is these 256 women that formed the final sample. On average, 10.3 children were born per family, of which 5.9 survived to adulthood (of which 2.7 were daughters).

Methodologically, this study is based on descriptive data analysis. I am aware of the fact that the statistical significance of the presented results would need to be verified by multivariate analysis. However, in this particular case, I do not consider this method to be the most appropriate, as the sample of 256 women is not very large and there could be an excessive dilution of the data, which could distort the finding of such testing.

TABLE 1. NUMBER OF SURVIVING PEASANT DAUGHTERS, ŠŤÁHLAVY (1701–1820)

Number of adult daughters in the family	Number of families	%
1	21	22.3
2	23	24.5
3	22	23.4
4	19	20.2
5	8	8.5
6	–	–
7	1	1.1
Total	94	100.0

Source: see footnote 17–19; own calculation.

In general, the composition of the family determined the position of the children in the marriage market. This meant that the number and sex of the sibling, as well as the age gaps between them, and, quite naturally, their birth order, were of utmost importance.^[21] At the same time, however, equally important was the strategy which the parents adopted in order to secure the future of their offspring. Here, they had several options to choose from. They may have tried to distribute the compensation more or less evenly among their children. Or they may have preferred to try to maintain at least some of their children in the social class of farmers at the expense of others. In other words, they might have decided to buy out some of their children even before the property transfer occurred and may

[21] L. PAKOT, *Family Composition, Birth Order and Timing*; Bianca SUANET – Hilde BRAS, *Sibling Position and Marriage timing in the Netherlands, 1840–1922: A Comparison across Social Classes, Local Context, and Time*, *Journal of Family History*, 39 (2), 2014, 126–139.

have given them in principle larger shares than their remaining siblings. Also important were the available economic resources whose distribution was decisive for the future status of the non-successors.^[22] At the same time, the number of available resources could vary over time, since it depended on the size and composition of the family which changed in relation to the family cycle.^[23]

In order to compare the different strategies applied to daughters of a particular birth order and to study the different positions of these women in the marriage market, I divided the peasant daughters into four categories. The first category is made up of the only daughters in a family, since we may presume that these girls did not have to share finances or any other means with any of their sisters and therefore enjoyed the best position in the marriage market. The remaining women have been further divided into three more categories, based on whether they were the youngest, middle or eldest daughters (the category „middle“, applied to all the daughters between the two extremes). At the same time, I took into account the birth order only to the extent to which the siblings survived into adulthood, given that from the point of view of marriage strategy what mattered was the order of the bride when she was getting married. The elder and younger sisters who died during childhood were logically excluded from the analysis. In some cases, I took special account of those girls who grew up as the eldest or the youngest child in absolute terms, i.e. regardless of sex.

In order to find out how a particular birth order influenced marriage, it was indispensable to gather as much information as possible on the adult lives of these peasant daughters. In the first place, I tried to establish whether a particular girl did or did not marry. For the married daughters, I analysed their marriage age and the characteristics of their partners. When possible, I also tried to look up the age, family status and social category of the husband. As regards the husband's social status, I considered his social position either at the time of marriage (if he had already established his position in society by then) or in the first few years after the wedding (usually when the couple had their first child). I did not take the possible improvement in the family's social status achieved in later years into account, since my chief objective was to find out whether the women, through their marriage, managed to remain in the class of farmers or whether they fell to the lower rungs of the socioeconomic ladder. Another factor which I observed was whether the bride's father was still alive when she married.

The earlier-mentioned inheritance practice played a major role in my research. The time period covered by this study, 1701–1850, is worthy of attention given that a major change in inheritance practice took place in Bohemia over those decades. Until as late as the end of the 18th century, no unified inheritance system existed in Bohemia. It was the landlords of different estates who formulated and decided

[22] B. SUANET – H. BRAS, *Sibling Position and Marriage Timing*, p. 126–129.

[23] Alexander V. CHAYANOV, *The Theory of Peasant Economy*, Madison 1986.

upon the rules governing inheritance practice, which, as a consequence, may have differed from region to region.^[24] In the 18th century, it was most often the existing holder's youngest son who inherited the holding (the system of ultimogeniture).^[25] In 1787, Emperor Joseph II issued a patent stipulating that if the holder died without leaving a testament naming his heir, it was his eldest son who would be appointed as his successor (the system of primogeniture).^[26] Previously one year before, in 1786, holders were granted the right to leave a testament,^[27] but until that time they were not allowed to choose their heirs freely without the permission of the landlord.^[28]

In the concrete case of the Šťáhlavy estate, the result of this change was as follows: while in 1691–1787 the youngest son inherited the property in 73% of the cases and in 10% of the cases preference was given to the eldest son, then in 1788–1850 the eldest son was appointed as heir in the majority of cases (38%), followed by the youngest (36%) and the second eldest son (5%).^[29]

To establish whether this change in the inheritance system exercised any influence on the marriage conditions of the heir's sisters, I divided the women in my sample into two groups based on the period in which their original family was established. The first group was made up of daughters born into families formed in 1701–1770, who still followed the traditional pattern of appointing the youngest son as heir. The second group included daughters born into families formed in 1770–1820. The decisive moment for establishing the year in which a particular family was formed was the year of the first marriage concluded by the father, his possible subsequent marriages being classified as a continuation of the same family. If the exact date of the marriage could not be found, the decisive year was that in which the first child was born into the family. The year 1770 has

[24] V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*.

[25] E. MAUR, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis*; Alice VELKOVÁ, *Transformations of Rural Society between 1700–1850*, *Historica* 13, 2008, p. 109–158; A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní*, p. 150–174.

[26] Joseph KROPATSCHKEK (ed.), *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph II. für die k. k. Erbländer eingegangenen Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1780 bis 1789*, vol. 13, Wien 1789, p. 89.

[27] Joseph KROPATSCHKEK (ed.), *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph II. für die k. k. Erbländer eingegangenen Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1780 bis 1789*, vol. 10, Wien 1788, p. 89–92.

[28] Karl GUTKAS, *Probleme der Landwirtschaft zur Zeit Maria Theresias*, in: Helmuth Feigl (ed.), *Die Auswirkungen der theresianisch-josephinischen Reformen auf die Landwirtschaft und die ländliche Sozialstruktur Niederösterreichs*. Vorträge und Diskussionen des ersten Symposiums des Niederösterreichischen Institutes für Landeskunde Geras 9.–11. Oktober 1980, Wien 1982, p. 1–35; Roman ROSDOLSKY, *Untertan und Staat in Galizien: die Reformen unter Maria Theresia und Joseph II.* (ed. Ralph Melville), Mainz am Rhein 1992.

[29] A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní*, p. 192–211.

been chosen as a watershed between the two periods since it was not unusual for peasant families that the last child was born as late as twenty years after the wedding (or even later, in the case of subsequent marriages by the same father). For those families which were set up after 1770, it is therefore highly probable that all of their children were coming of age at a time when the rule of primogeniture was already fully implemented. Further in the text, these two groups of daughters or periods will be referred to as the *first* group/period and the *second* group/period.

Out of the total number of 94 families, 48 were formed in the first and 46 in the second period. The first group of daughters consisted of 123 girls. In ten families, a total of seventeen girls were born after 1770 (precisely from 1773–1786). The second group consisted of 133 girls. In eight families, a total of 14 girls were born in 1773–1787, while in the remaining 38 families all the daughters were born after 1787, at a time when the rule of primogeniture was already applicable.

Marriage circumstances

In the following analysis, I will attempt to find out whether any substantial differences in the conditions influencing the first marriage of peasant daughters can be ascribed to their birth order and also whether any changes occurred in these cases after the new inheritance law was introduced in 1787. One of the key questions is how large the percentage of women who did not marry at all was. Some studies indicate that the probability of not getting married as well as the marriage age increased proportionally to the number of siblings in the family.^[30] However, no such trend could be observed in the Štáhlavy region.

If we examine the sample of 256 women, we can see in Table 3 that for 83.6% of them it was possible to prove that they entered into marriage; 7.8% of the women died unmarried in their adulthood. At the same time, however, 40% of the women who demonstrably did not marry, died prematurely. Their age at death was between 21–27 years, and it is therefore impossible to exclude the fact that at least some of them would have married if they had not died at such an early age. For the remaining women (8.6%), marriage records could not be found due to migration. At the same time, the daughters from the second group had a better chance of getting married than those in the first group, as the figures clearly show: in the second period, at least 88% of the women did marry compared to 78.9% in the first period. Also, the percentage of women who remained single appears to be lower in the second period: in the first period, single women accounted for 10.6% (the maximum could have been up to 21% if we suppose that all those women for

[30] Sofia HOLMLUND, *Family Strategies or Individual Choice? Marriage and Inheritance in a Rural Swedish Community, 1810–1930*, in: A.-L. Head-König – P. Pozsgai (eds.), *Inheritance Practices, Marriage Strategies and Household Formation*, p. 231–260, here p. 242–243; J. MARFANY, *Choices and Constraints*, p. 88–90.

which we have no available data remained single), compared to 5.3–12% in the second period. This result seems to confirm earlier studies which also showed that in certain regions of Bohemia, the percentage of women who never married in the middle of the 18th century was as much as twice as high as at the beginning of the 19th century.^[31]

TABLE 2. MARRIAGE OF DAUGHTERS BORN IN THE ANALYSED FARMER FAMILIES, ŠTÁHLAVY (1701–1820)

Formation of family		Total	Entering into marriage				Husband's family status	
			Yes	No (lived to age 30 at least)	No (died before reaching 30)	Unknown	Widower	Unknown
1701–1770	N	123	97	7	6	13	19	8
	%	100.0	78.9	5.7	4.9	10.5	19.6	8.2
1771–1820	N	133	117	5	2	9	11	3
	%	100.0	88.0	3.8	1.5	6.7	9.4	2.6

Source: see footnote 17–19; own calculation.

There were also other factors in which the availability of marriage differed for the women in the two groups. For example, compared to the women in the second group, the women from the first group had to marry a widower as their first husband much more often. This was the case for at least one fifth of the daughters from the first group but could have possibly concerned as many as 28%. Compared to that, only 9–12% of the women born in the second period married a widower. Considering the social class of the brides, the percentage of widowed bridegrooms in the first period is surprisingly large. These young women did, after all, come from families at the top of the rural social hierarchy and they might therefore have been expected to have the best possible starting position to get married. Moreover, they also had a wider choice of suitors. The results show, however, that it is likely that not all peasant daughters were able to profit from their social status and that even within this social category, certain women were for some reason disadvantaged in the marriage market. This suggests that the mere fact that one belonged to the class of full peasant holders did not automatically guarantee that the family was rich enough to provide a corresponding dowry for all its daughters. What could really make a difference was the momentary economic situation of

[31] Karel DUDÁČEK – Ludmila FIALOVÁ – Pavla HORSKÁ – Marie RÉPÁSOVÁ – Miloš SLÁDEK, *On Using the 1661–1839 Lists of Subjects of the Třeboň Dominion to Study the Age Structure of the Population*, *Historická demografie* 13, 1989, p. 59–124, here p. 93, 107; Ladislav DUŠEK – Ludmila FIALOVÁ, *Age Structure of the Population of Česká Kamenice in 1670–1750*, *Historická demografie* 13, 1989, p. 125–160, here p. 149–152.

the family.^[32] As a consequence, the eldest and the youngest children in the family could have been coming of age in different economic conditions and this could have influenced the marriage strategy of their family.

Another important aspect to consider was the family constellation in which the marriage took place. As a rule, it was the head of the household, most frequently the father, who had the decisive say in the selection of a partner and the timing of marriage. It was precisely the authority of the parents which played an important role in formulating the marriage strategy. The stronger the authority, the higher the family was positioned in the rural social hierarchy.^[33] Some studies show that in a traditional agricultural society, this type of authority survived far into the 19th century when it started to give way to the new concept of romantic love as described by the theories of E. Shorter and L. Stone.^[34] It is also clear that not all the children felt parental authority equally. In some families, there was a considerable age gap between the eldest and the youngest children, especially if these were born in different marriages of the same father. Sometimes, the father did not even live long enough to see his youngest children come of age.^[35]

My data show that approximately one third of the daughters in each period lost their fathers before they became adults and could start thinking of marriage. Quite possibly for at least some of these girls their father's death may have resulted in a profound change in their lives, making them leave their original family, which could sometimes mean that they never married. Among those women who demonstrably did get married, 52% in the first group married while their father was still alive compared to the slightly higher 56% in the second group. Although at first glance there does not seem to be much difference between the two groups in this respect, in reality, the girls in the two periods concerned were in markedly different situations.

During the first period, the father died mostly when the appointed heir was still a minor. In the Štáhlavy region, 35% of the successors were under the age of 10 which in practice meant that 83% of the intergenerational property transfers

[32] S. HOLMLUND, *Family Strategies or Individual Choice*, p. 243–244.

[33] Matthis KALMIJN, *Intermarriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends*, Annual Review of Sociology 24, 1994, p. 395–421.

[34] Edward SHORTER, *The Making of the Modern Family*, New York 1976; See also Lawrence STONE, *The Family, Sex, and Marriage in England, 1500–1800*, New York 1977; Hans Henrik BULL, *Deciding Whom to Marry in a Rural Two-Class Society: Social Homogamy and Constraints in the Marriage Market in Rendalen, Norway, 1750–1900*, in: Marco H. D. Leeuwen – Ineke Maas – Andrew Miles (eds.), *Marriage Choices and Class Boundaries: Social Endogamy in History*, International Review of Social History Monograph, Cambridge 2005, p. 43–64, here p. 44–46.

[35] Renzo DEROSAS – Michel ORIS (eds.), *When Dad Died. Individuals and Families Coping with Family Stress in Past Societies*, Bern 2002; Markéta SKOŘEPOVÁ, *Ovdovění a osiřeni ve venkovské společnosti. Panství Nový Rychnov (1785–1855)*, České Budějovice 2016.

in 1691–1787 occurred only after the father had died. After the inheritance law changed, the situation in this respect improved significantly. A mere 16% of the successors were under 10, which meant that in 45% of the transfers the father was still alive.^[36] As was already mentioned, the moment of property transfers usually coincided with the allocation of inheritance shares to all the offspring of the original farm holder. In the first period discussed, orphaned girls would often find themselves in a very inconvenient situation. As was already explained, the management of the farm was often entrusted to an interim holder, who was not obliged to pay back possible debts or shares, which certainly did not enhance the economic prosperity of the landholding. Neither did he care too much to secure the future of the deceased farmer's children. If anything, he was more concerned with his own children born from his marriage to the widow of the deceased farmer. The interim holder also tried to manage the farm for as long as possible and the rightful heir was sometimes unable to get hold of his property until relatively late, definitely later than if the property had been transferred directly from his father. Moreover, the interim tenure may have aggravated the debt of the landholding and lowered its value. As a result, when inheritance shares were finally determined, the offspring of the original farmer sometimes had to put up with considerably lower shares than they would have obtained if the shares had been determined right after their father's death. Often, the orphaned daughters had no idea of when and how large an amount they would obtain, which was detrimental to their marriage prospects.

All this changed after the new inheritance practice started to apply in 1787. Not only did almost one half of the fathers transfer their landholding to their sons while still alive, but, compared to the first period, a considerably larger percentage of the successors could take charge of the holding immediately after their father's death since they were already adult and there was, therefore, no need to appoint an interim holder. Other research also shows that children orphaned at a young age had worse marriage prospects compared to children who lost their fathers as adults.^[37] While in 1691–1787 an interim holder had to be appointed in 53% of the intergenerational property transfers, for an average of 14 years of interim tenure, in the period 1788–1850 he was appointed in only 18% for an average time of 10 years.^[38] At the same time, given that since 1786 farmers were allowed to write a testament, the father could decide about the individual inheritance shares in advance in case he died before his children became adults. All these factors positively influenced the property rights of orphaned peasant daughters. Even if their father died, it was much clearer than before 1787 what share of the

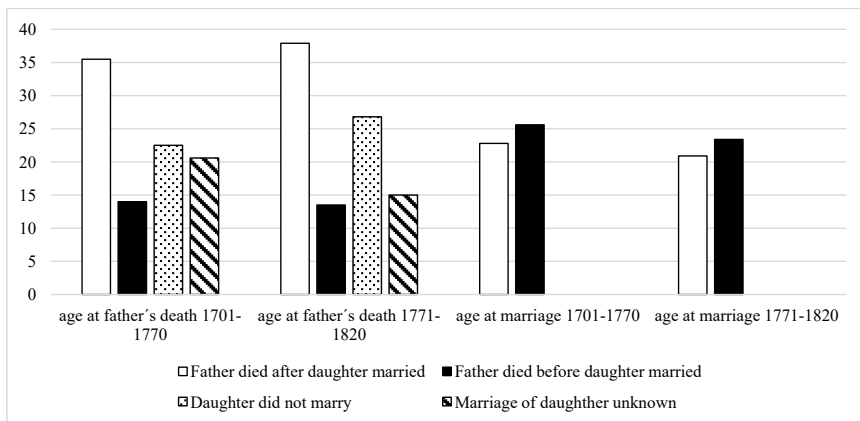
[36] A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní*, p. 195, 215–217.

[37] L. PAKOT, *Family Composition, Birth Order and Timing*, p. 147.

[38] A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní*, p. 132–133, 262–265.

inheritance a daughter would obtain and what dowry she would be able to bring to her future husband. The following section looks more closely at how these changes were reflected in our sample.

FIGURE 1. MEAN AGE OF DAUGHTERS AT THEIR MARRIAGE AND THEIR MEAN AGE AT THEIR FATHER'S DEATH, ŠTÁHLAVY (1701-1820)

Source: see footnote 17-19; own calculation.

The data show that peasant daughters who were coming of age without a father were indeed seriously disadvantaged when entering into marriage compared to daughters whose father was still alive. This is an interesting result since a similar study in Norway proved this relation in the case of sons but not daughters.^[39] This disadvantage is most evident when examining marriage age. In fact, across the whole time period covered, women who married while their father was still alive married on average three years earlier than those whose fathers died before they could reach this important milestone in their lives. In the first group, while fifty percent of the daughters who married during their father's lifetime did so before 22 years of age, only 29% of those who married after their father's death, managed to do so by the same age. Similarly, in the second group, 71% of the peasant daughters whose father was still alive married before age 22, compared to only 40% of those whose father had died.

The differences between fatherless and non-fatherless brides did not concern only their marriage age. Fatherless women also had to often lower their expectations concerning their partner choice, especially those who were born in the first period. Their future partner was more frequently (in 56.7% of the cases) over 30 years old and often came from a lower social class than the bride. Not only was

[39] H. H. BULL, *Deciding Whom to Marry in a Rural Two-Class Society*, p. 57-60.

the brides' marriage age higher, but also the partners of fatherless women were on average three years older than the partners of those women whose marriage could be controlled by their fathers. Among the men who married fatherless women only 23% were farmers, while for those brides who still had a father, the percentage of full peasant holders was more than 50%.

The differences between the fatherless and non-fatherless brides were not so profound in the second period, although even here girls who married while their fathers were still alive, were clearly in a better position. The fundamental difference between fatherless and non-fatherless women concerned the marriage age of the brides themselves as well as that of their partners. As regards the socioeconomic origin and family status of the husbands, the differences were less obvious here than in the first period. The conclusion to be drawn from all of this is that the change of inheritance law which reduced the need to appoint an interim holder positively influenced the marriage circumstances of orphaned peasant daughters.

Naturally, the youngest children were hit the hardest by the death of their father. This is why I also looked into whether the youngest daughters really were the most disadvantaged in the marriage market when their father died. Birth order was crucial for whether the girl entered into a homogamous marriage based on the criteria of age, family and socioeconomic status. Was it the eldest daughters who profited the most from their birth order? Or was birth order not so decisive after all? Did the situation change in any way after the inheritance law reform?

The first question I analyzed relates to how many girls from each category entered into marriage at all and how often, in their first marriage, they had to marry a widower. As I already mentioned, the overall context of marriage was less favourable for women in the first period. At the same time, in both periods we can observe various differences resulting from the birth order of siblings who survived into adulthood.

In the first period, the disadvantages of being the youngest daughter are evident. Although records show that there was only one woman who died unmarried, it does not seem very likely that all the remaining youngest daughters managed to marry. For one quarter of this category, in fact, no data are available. This may in part be due to the fact that these women had to often bear the consequences of their father's death while still underage (in only 27.3% of the cases do we have evidence that the father was still alive when these women were getting married). It is possible that their father's death changed the course of their lives and they had to leave the home and seek refuge with their kin or do domestic service on someone else's farm.^[40] Be that as it may, we have no available records for nearly

[40] Martin DRIBE, *Leaving Home in a Peasant Society. Economic Fluctuations, Household Dynamics and Youth Migration in Southern Sweden, 1829–1866*, Södrtälje 2000, p. 129–136; Kevin MCQUILLAN, *Family Composition, Birth Order and Marriage Patterns: Evidence from Rural Alsace, 1750–1885*, *Annales de démographie historique* 115 (1), 2008, p. 57–71, here p. 67.

one quarter of these women, and we are therefore unable to establish whether they married or not. When the youngest daughters did marry, though, they had to make do with a widower with a lower socioeconomic status much more often than their sisters. At least one third of the youngest daughters did in fact marry a widower; the percentage of marriages to a widower may even be higher if we add those spouses whose family status could not be ascertained. More than half of the bridegrooms were cottagers, craftsmen, or houseless lodgers at the time of marriage, and only one third counted themselves among full peasant holders.

TABLE 3. SELECTED CHARACTERISTICS OF PEASANT DAUGHTER MARRIAGES IN RELATION TO THEIR BIRTH ORDER (FAMILIES FORMED IN 1701-1770)

From children who survived childhood		N	Did not marry (lived until 30 at least)	Did not marry (died before reaching 30)	Unknown	Widowed husband	Family status of husband unknown	Husband farmer
Eldest daughters	N	36	4	2	1	3	3	14
	%	29.4	11.1	5.6	2.8	10.3	10.3	48.3
Youngest daughters	N	34	–	1	8	8	2	8
	%	27.0	–	2.9	23.5	32.0	12.8	32.0
Only daughters	N	12	1	1	1	2	–	3
	%	8.7	8.3	8.3	8.3	22.2	–	33.3
Other daughters	N	41	2	2	3	6	3	13
	%	34.9	4.9	4.9	7.3	17.6	8.8	38.3
Total	N	123	7	6	13	19	8	38
	%	100.0	5.7	4.9	10.6	19.6	8.2	39.2

Source: see footnote 17–19; own calculation.

The fact that the youngest daughters were the most seriously disadvantaged group in the marriage market is further supported by the finding that the marriage circumstances of the remaining categories of daughters did not differ so substantially.^[41] Concerning the choice of partner, it was probably the eldest daughters who benefitted the most from their birth order. They married a widower only in 10 to 20% of the cases and in half the cases, they married a farmer. In this latter respect, their position was even better than that of the only daughters, whose condition, surprisingly, does not differ much from that of the other categories. One reason for this may be that only one fifth of the only daughters married during their father's lifetime and, like other groups, had to overcome the disadvantages suffered by fatherless women.

[41] J. MARFANY, *Choices and Constrains*, p. 92–95.

TABLE 4. SELECTED CHARACTERISTICS OF PEASANT DAUGHTER MARRIAGES IN RELATION TO THEIR BIRTH ORDER (FAMILIES FORMED IN 1771-1820)

From children who survived childhood		N	Did not marry (lived until 30 at least)	Did not marry (died before reaching 30)	Unknown	Widowed husband	Status of husband unknown	Husband farmer
Eldest daughters	N	38	1	1	2	5	1	16
	%	29.3	2.6	2.6	5.3	14.7	2.9	47.1
Youngest daughters	N	38	0	0	5	3	0	17
	%	27.8	0.0	0.0	13.2	9.1	0.0	51.5
Only daughters	N	8	0	1	0	1	0	7
	%	5.2	0.0	12.5	0.0	14.3	0.0	100.0
Other daughters	N	49	4	0	2	2	2	10
	%	36.8	8.0	2.0	4.0	4.7	4.7	23.3
Total	N	133	5	2	9	11	3	50
	%	100.0	3.8	1.5	6.8	9.4	2.6	42.7

Source: see footnote 17-19; own calculation.

Let us now see whether the new inheritance practice led to any changes. It appears that as concerns the availability of marriage and the proportion of widowers as the first husbands, there was little difference between the individual categories of daughters in the second period. No disadvantages whatsoever appear for the youngest daughters; on the contrary, they married the lowest number of widowers (9.1%) of all the categories. Also, from the point of view of the social status of the partner, the youngest daughters entered into the most convenient marriages, since 52% of their partners were full peasant holders and 15% were smallholders. Similarly, the eldest daughters married full peasant holders in 47% and a smallholder in 27% of the cases. It appears that it was the category of the middle daughters, whose prospects were the worst. They had a somewhat lower chance of maintaining their current social status by entering into marriage – here, the percentage of those who married full peasant holders and smallholders was in both cases 23%. Clearly, the only daughters profited most from their status in the family, since all of them married a full peasant holder even though one of them (9%) had to make do with a widower.

To summarize, my analysis has shown that the change of inheritance law generally improved the overall situation concerning the availability of marriage and the possibility of attaining a socially homogamous marriage for peasant daughters, although it needs to be seen whether other factors, such as new social or economic developments, could have also contributed to this improvement. Daughters born in the first period did not marry at all in 11-21%. Those who did

marry had to marry a widower in 20–28% of the cases, and only 40% of the girls married a full peasant holder and 14% married a smallholder. In contrast to that, girls from the second group married generally more often (only 5–12% remained single) and they more frequently married a single man (i.e. the bridegroom was a widower only in 9–12% of the marriages), 43% of the brides managed to maintain their social status by marrying a full peasant holder and a further 21% ended up marrying a smallholder. The fact that after 1787 there was less need to appoint an interim holder and that inheritance shares were often allocated before all the children became adults resulted in an equal distribution of shares for all the daughters. This reduced the disadvantages stemming from being the youngest daughter, birth order was progressively losing its importance and the differences between daughters of different birth orders were becoming less significant.

After examining the general context of the marriage of peasant daughters in different sibling positions, let us now focus more closely on the marriage age of these women and their husbands. Here, too, we will attempt to find out first whether there were any differences in marriage age depending on birth order and second whether any changes in this respect occurred after the new inheritance practice was implemented in 1787. We shall also see whether there was any such correlation with the marriage age of the husbands. Besides that, I will look more closely at the category of the youngest and the eldest daughters. I will try to find out whether even within these two categories there were any differences in marriage age and the various characteristics of the husbands. In particular, it would be interesting to verify whether a woman's future could vary based on whether she was the eldest (or youngest) child in absolute terms, or merely the eldest (youngest) daughter, who had an older (younger) brother.

Marriage age of peasant daughters and their husbands

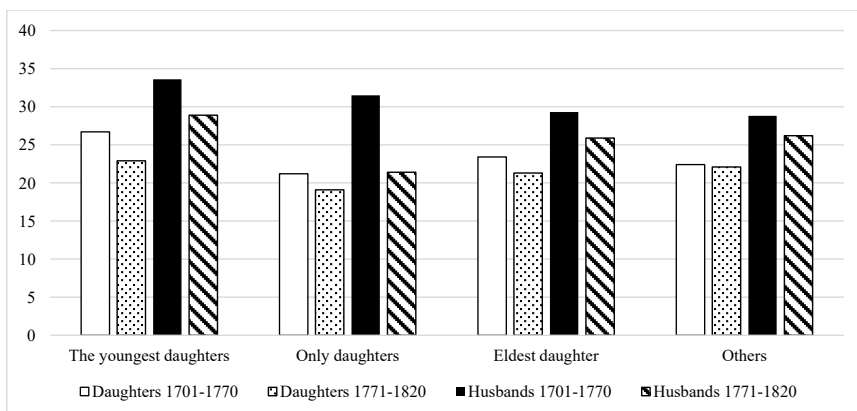
Generally, girls in the peasant class married earlier than women from other social strata. While the overall mean age at first marriage for women on the Štáhľavy estate was 25 years in the period 1721–1787 and 24.3 years in the period 1788–1850,^[42] which corresponded to the mean marriage age in the Bohemian countryside,^[43] peasant daughters usually married on average 1.5 to 2 years earlier.^[44] This trend, however, applies only to the mean marriage age since among peasant women there were also those individuals who married significantly later than their sisters and whose age at marriage was much the same as that of the houseless lodgers.

[42] A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní*, p. 377.

[43] L. FIALOVÁ a kol., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, p. 159–160.

[44] A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní*, p. 386.

FIGURE 2. MEAN AGE AT FIRST MARRIAGE OF PEASANT DAUGHTERS AND THEIR HUSBANDS ACCORDING TO DAUGHTERS' BIRTH ORDER AND THE PERIOD

Source: see footnote 17–19; own calculation.

It is not surprising that it was those peasant daughters who had no sister surviving into adulthood who married the earliest. Although they were not numerous in either of the two periods (there were 12 and 8 of them in the first and second periods respectively), it is nevertheless evident that, compared to daughters who did have sisters, they married much more often before they reached 20 – most of the only daughters married between 15 and 19 (44% and 71% in the first and the second period respectively), whereas only 27% of the women who had sisters married before the age of 20 in the first period and only one third in the second period. The favourable position of the only daughters is especially evident among women born in the second period, which is in line with the above-described general circumstances of marriage in this group. Not only did all the only daughters marry a full peasant holder, but their spouses were also considerably younger than the husbands of the other peasant daughters. Their mean marriage age in the second period was only 21.4 years (compared to the first period when husbands of the only daughters were rather old, their mean age being 31.5 years).

In contrast to that, those girls who survived into adulthood as the youngest daughters in the family tended to get married the latest. In both periods studied, the youngest daughters (excluding the only daughters) married later compared to their sisters. This difference was most evident in the first period when their mean age at first marriage approached 26.7, which was more typical of men than women. Compared to that, other daughters married on average 3 to 4 years earlier. The youngest daughters were even more disadvantaged when they did not have any younger brothers. Under such circumstances, women married as late as the age of 28

on average, and their husbands' mean marriage age was almost 36. This high marriage age reflects the fact that fifty percent of these women married a widower. Moreover, their husbands were not a good match from the socioeconomic point of view either – at most 30% of them were full peasant holders at the time of marriage.

TABLE 5. SELECTED CHARACTERISTICS OF THE FIRST MARRIAGE OF THE YOUNGEST PEASANT DAUGHTERS ACCORDING TO THEIR POSITION IN THE FAMILY

From children who survived childhood (excluding only daughters)	N	Mean age at the first marriage	Husband		
			Mean age at the first marriage	% of widowers	% of farmers
Family formed in 1701–1770					
The youngest daughters	25	26.7	33.6	32.0–44.8	32.0–36.0
The youngest daughters who had a younger brother	14	25.5	31.5	21.4–28.5	35.7
The youngest daughters who were the youngest child	11	28.1	35.9	45.5–54.6	27.3–30.0
Family formed in 1771–1820					
The youngest daughters	33	22.9	28.9	9.1	51.5
The youngest daughters who had a younger brother	18	23.0	29.0	5.6	66.7
The youngest daughters who were the youngest child	15	22.8	28.8	13.3	46.7

Source: see footnote 17–19; own calculation.

As I mentioned earlier, even in the second period the youngest peasant daughters married the latest (22.9) of all the categories as well as their husbands (28.9). Nevertheless, the age differences between them and the other categories were not as large as in the first period, and what's more, in contrast to the first period, they no longer had to put up with the other disadvantages, such as marrying proportionately more widowers and fewer full peasant holders. Moreover, unlike in the first period, in the second period, there were no differences in marriage age among the youngest daughters resulting from their different position in the family, i.e. from being the youngest child in absolute terms or having a younger brother.

As for the eldest daughters, they were also influenced by the changes brought about by the modification of inheritance practice in 1787. If we look at the marriage age of all the daughters who, in the first period, grew up as the eldest, we can see that their mean marriage age was one year higher than that of their younger (but not the youngest) sisters. On closer inspection, though, this one-year average

difference was due to a few brides who married at a significantly older age than the remaining eldest daughters (the median age in the category of eldest and middle daughters was the same). A more detailed analysis of the data also shows that there was a significant difference between those girls who were born (or grew up) as the oldest child in the family in absolute terms and those who had at least one older brother.

While the situation of the first-born daughters was similar to that of the most disadvantaged youngest daughters, those girls who had an older brother enjoyed the most favourable marriage conditions. The difference in marriage age between the two groups was almost six years for the brides and it was even larger for the marriage age of their partners. There were other differences here as well. While 25–33% of the first-born daughters married a widower and only slightly more than one third of their husbands belonged to the full peasant holder class, those girls who had an older brother married a widower in only one tenth of the cases, and their husband was a full peasant holder in 60 to 70%.

Those girls who were not first born but became the eldest children in the family due to their elder siblings' death, had a somewhat lower marriage age (25.8) than the first-born daughters, which, however, was still higher than the mean across the total sample of all the peasant daughters. Explaining the reasons underlying such differences would require a detailed analysis of family constellations. It is possible that the first-born daughters, of all the siblings, were those who were the most adversely affected by the disadvantages of an inheritance system privileging the youngest son of the farmer. They may have had to wait until the heir's adulthood to receive their inheritance share which made them postpone their own marriage. On the other hand, it is also quite likely that at least some of the older brothers of the eldest daughters were designated as heirs, and if they married before their sisters became adults, it could have lowered their sisters' marriage age.

As for the second period, the picture is quite different. If we exclude the only daughters, it was the eldest daughters who married at the earliest age (21.3), virtually independent of whether they were first-born or not. On the other hand, those eldest daughters who had at least one older brother had slightly worse prospects than those in the first period. In any event, we may assume that any marriage that took place in a family influenced the family strategy and the future prospects of the remaining siblings. Before 1787, the inheritance shares were most often passed on to the siblings when the farm was formally transferred to the successor. In all probability, when it was the youngest son who inherited the farm, the eldest sisters in the family had already grown up and were married by then. After 1787, when the eldest son in the family inherited the land, the age gap between the eldest son and the eldest daughter was not as large as the age gap between the eldest daughter and the youngest son.

TABLE 6. SELECTED CHARACTERISTICS OF THE FIRST MARRIAGE OF THE ELDEST PEASANT DAUGHTERS ACCORDING TO THEIR POSITION IN THE FAMILY

From children who survived childhood (excluding only daughters)	N	Mean age at the first marriage	Husband		
			Mean age at the first marriage	% of widowers	% of farmers
Family formed in 1701–1770					
The eldest daughters	27	23.4	29.3	10.3–20.6	48.3–58.6
Eldest daughters, first-born	12	26.5	35.1	25.0–33.3	33.3–41.6
Eldest daughters, not first-born	15	20.8	25.9	0–11.8	58.8–70.6
Eldest daughters as a first child surviving into adulthood	17	25.8	31.9	16.7–27.8	33.3–44.4
Eldest daughters, had older brother	10	19.2	26.1	0–6.7	54.5–72.7
Family formed in 1771–1820					
The eldest daughters	34	21.3	25.9	14.7–17.6	47.1–50.0
Eldest daughters, first-born	10	21.7	24.7	10.0	40–50.0
Eldest daughters, not first-born	24	21.1	26.3	16.7–20.9	50.0
Eldest daughters as a first child surviving into adulthood	16	20.3	25.0	12.5–18.8	43.8–50.1
Eldest daughters, had older brother	18	22,2	26.6	16.7	50.0

Source: see footnote 17–19; own calculation.

In the second period, the eldest daughters could benefit from both advantages: when their marriage was being arranged, their father was usually still alive (in approximately 75% of the cases) and at the same time he had more financial means at his disposal to use for his daughter's dowry than in the previous period. This was so because, after 1787, the system of primogeniture began to prevail. As a result, the successor was one of the first children or even the very first child to marry; he may even have married before a potential suitor started to propose to the eldest of his sisters. But even when the farmer's eldest daughter married before the heir, the father could count on the fact that the heir's marriage would take place soon afterwards. He could therefore use his existing financial means as a dowry for his eldest daughter and subsequently use his future daughter-in-law's dowry to provide for his remaining offspring.^[45]

[45] A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní*.

Conclusion

My study aimed to analyze whether the marriage conditions of peasant daughters were related to their birth order and whether anything in this respect changed following the transition of inheritance practice from ultimogeniture to primogeniture, introduced in 1787. Although theoretically, peasant daughters were supposed to occupy the highest rungs on the social scale of the preindustrial rural society, my analysis has revealed that not all peasant daughters had equally favourable starting conditions.

The results show that it is in the categories of the eldest and the youngest daughters that we find the most prominent changes in the marriage circumstances across the whole period under study. As for the youngest daughters, they married the latest and had the oldest partners in both periods concerned. Nevertheless, the age gap between their mean marriage age and that of their sisters was reduced from 3.8 in the first to 1.2 years in the second period. Moreover, other conditions related to their marriage also significantly improved after 1787.

In the first period, up to 45% of the youngest daughters married a widower. It is therefore not surprising that they had the oldest husbands (33.6) and that they attained the highest mean marriage age (26.7). Only one third of them managed to maintain their social category after the wedding. Compared to that, five times fewer (9%) youngest daughters married a widower in the second period. In 52% of the cases, they married a full peasant holder, which is the highest percentage across all the categories. The only parameter which did not change from the first to the second period was late marriage age: even in the second period, the youngest daughters continued to have the highest mean age at marriage (22.9) as well as their husbands (28.9). As for the eldest daughters, their husbands' characteristics remained the same in both periods (in 48–49% the husband was from the peasant class, in approximately 15% he was a widower). The change was quite substantial in the marriage age. In the first period, the eldest daughters married on average at 23.4, which was due to the high mean marriage age (26.5) of the eldest daughters who were born as the eldest child in the family. In the second period, that handicap disappeared, and the eldest daughters married on average the earliest (21.3) of all the peasant daughters who had at least one sister.

What is remarkable about these results is that even though under ultimogeniture the eldest daughters had to wait the longest before the property transfer took place, this did not adversely influence their marriage conditions. I believe that it was chiefly due to the fact that their choice of partner as well as the property arrangements were more strongly determined and influenced by their father, who was still active and could fully implement his own strategy. He could in fact decide to give the eldest daughter a compensation higher than would have been her inheritance share determined at the moment of the property transfer and that may have improved her position in the marriage market. As for the farmer's

younger children, the father was more likely to die before these children became adults, especially if they were born into his second or third marriage.

Those girls who lost their fathers before they became adults had worse prospects of a homogamous marriage, especially in the first period. It was here that the difference between the two inheritance systems manifested itself most clearly. Under ultimogeniture, a direct transfer of property from father to son occurred very rarely, since in most cases the father did not live long enough to see his successor reach the age of majority. The interim holder, who was usually appointed under such circumstances, was not interested in providing for the orphaned children nor in transferring the property to the rightful heir as soon as possible. Peasant daughters, therefore, often grew up without knowing the size of their inheritance share or when and whether at all they would receive it since the shares were only allocated when the property passed from the interim holder to the heir. Moreover, the size of the shares reflected the economic condition of the holding, which could have deteriorated due to the interim tenure.

The division of inheritance shares became much more transparent after the eldest son started to be systematically prioritized as the heir of the landholding. Much more frequently than before, the transfer of the property now took place while the father was still alive. Even if the father died, his successor was, much more often than in the previous period, already an adult and consequently, in most cases, no interim holder had to be appointed. As a consequence, the transfer of property between generations as well as the distribution of inheritance shares ran more smoothly. Even in those cases when the father had died before his successor became an adult, the new legislation ensured a better position for the orphaned children, since the father was now allowed to write a testament which clearly stipulated the individual shares. As a result of all these changes, under the system of primogeniture, peasant daughters either actually obtained their inheritance shares when they were getting married or it was possible to conclude a marriage contract clearly stating the inheritance to be obtained and guaranteed by their father's farm. A clear distribution of equal inheritance shares to all the siblings reduced the differences in marriage circumstances among daughters of different birth orders.

Studies dealing with different positions of children in one family focused so far on the contrasting position of the heir on one hand and that of his remaining siblings on the other. The present study shows that even within the group of peasant daughters, at first sight homogenous, there were important differences when starting an independent life. It confirms earlier results suggesting that parental strategies to secure one's children's future were very diverse and cannot be limited to the simple claim that in the Anerberecht system, the heir enjoyed a privileged (and therefore different) position from his siblings. At the same time, my analysis has shown that the system of inheritance was crucial in shaping family strategies since it created the general framework in which members of

pre-industrial families had to act. Further research on marriage conditions of the heir's siblings should not be limited only to differences in marriage age but should evaluate more thoroughly the entire spectrum of factors. Not even the present study could take into account all the different elements which played a role in planning a marriage. It aimed to show that even individuals from the same social class did not necessarily enjoy the same starting position in entering a new phase of life, such as marriage. Specific situations of individual peasant daughters depended on several factors and inheritance system or birth order were just some of the components influencing the general marriage strategy.

Referencies

Primary sources:

Národní archiv, Soupis poddaných podle víry 1651 [List of subjects by religion 1651], sign. SM R 109/45, P–K 86.

Státní oblastní archiv Plzeň, Vikariát [roman-catholic vicarage] Starý Plzenec, volume number 1–9, 12, 15–18, 21, 23, 25, 26, 31, 34, 35, 1651–1850.

Státní oblastní archiv Plzeň, Vikariát [roman-catholic vicarage] Štáhlavy, volume number 1–6, 1814–1850.

Státní oblastní archiv Praha, Sběrka pozemkových knih [Collection of State Land Registers] Blovice n. 133–139, 161, 168.

Státní oblastní archiv Praha, Sběrka pozemkových knih [Collection of State Land Registers] Plzeň n. 134–136.

Státní oblastní archiv Praha, Sběrka pozemkových knih [Collection of State Land Registers] Rokycany, n. 233, 268, 270, 273–276.

Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Štáhlavy [Collection Štáhlavy Estate], Konškripcie obyvatel Starého Plzeňce [Conscription of population of Starý Plzenec], i. n. 169, year 1775.

Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Štáhlavy [Collection Štáhlavy Estate], Soupis poddaných [List of subjects], i. n. 43–49, years 1802–1817.

Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Štáhlavy [Collection Štáhlavy Estate], Seznam obyvatelstva k předpisu daně z hlavy [Lists of population for the purposes of capitation tax], i. n. 201–204, years 1816–1824.

Státní okresní archiv Plzeň-jih se sídlem v Blovicích, Farní archiv [Parish Archive] Starý Plzenec, i. n. 3a, Stav duší (Status animarum), year 1838.

Kropatschek, J. (ed.). 1788. *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph II. für die k. k. Erbländer eingegangenen Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1780 bis 1789*, vol. 10. Wien: Joh. Georg Moesle.

Kropatschek, J. (ed.). 1789. *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph II. für die k. k. Erbländer eingegangenen Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1780 bis 1789*, vol. 13. Wien: Joh. Georg Moesle.

Palacký, F. 1848. *Popis Království českého*. Praha: J. G. Kalve.

Rosdolsky, R. 1992. *Untertan und Staat in Galizien: die Reformen unter Maria Theresia und Joseph II.* (ed. Ralph Melville), Mainz am Rhein: P. von Zabern.

Sommer, J. G. 1838. *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt* 6. Pilsner Kreis. Prag: Calve.

Secondary sources:

- Bull, H. H. 2005. Deciding Whom to Marry in a Rural Two-Class Society: Social Homogamy and Constraints in the Marriage Market in Rendalen, Norway, 1750–1900. In Leeuwen, M. H. D. – Maas, I. – Miles, A. (eds.), *Marriage Choices and Class Boundaries: Social Endogamy in History*, 43–64, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cerman, M. – Maur, E. 2000. Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750. *Český časopis historický*, 98, 737–773.
- Cerman, M. 2001. Central Europe and the „European Marriage Pattern“: Marriage Patterns and Family Structure in Central Europe, Sixteenth through Nineteenth Centuries. In Wall, R. – Hareven, T. K. – Ehmer, J. – Cerman, M. (eds.), *Family History Revisited. Comparative Perspectives*, 282–307, Newark: University of Delaware Press – London: Associated University Presses.
- Derosas, R. – Oris, M. (eds.). 2002. *When Dad Died. Individuals and Families Coping with Family Stress in Past Societies*. Bern: Peter Lang.
- Dillon, L. 2010. Parental and Sibling Influences on the Timing of Marriage, XVIIth- and XVIIIth-Century Québec. *Annales de démographie historique*, 119, 139–180.
- Dribe, M. 2000. *Leaving Home in a Peasant Society. Economic Fluctuations, Household Dynamics and Youth Migration in Southern Sweden, 1829–1866*. Södrtälje: Almqvist & Wiksell.
- Dudáček, K. – Fialová, L. – Horská, P. – Répásová, M. – Sládek, M. 1989. On using the 1661–1839 lists of subjects of the Třeboň dominion to study the age structure of the population. *Historická demografie*, 13, 59–124.
- Duhamelle, Ch. – Schlumbohm, J. (eds.). 2003. *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategie*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Durães, M. – Fauve-Chamoux, A. – Ferrer, L. – Kok, J. (eds.). 2009. *The Transmission of Well-Being. Gendered Marriage Strategies and Inheritance Systems in Europe (17th–20th Centuries)*. Bern: Peter Lang.
- Dušek, L. – Fialová, L. 1989. Age Structure of the population of Česká Kamenice in 1670–1750. *Historická demografie*, 13, 125–160.
- Fertig, G. 2000. Demographische Autoregulation in vorindustriellen Bevölkerung. *Beiträge zur Historischen Sozialkunde*, 30, 93–98.
- Fialová, L. 1987. Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století. *Historická demografie*, 12, 207–224.
- Fialová, L. a kol. 1996. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta.
- Grulich, J. – Skořepová, M. 2015. Rodinná kontinuita a venkovské hospodářství. Držba poddanských usedlostí v 17. až 19. století jako historiografický problém. *Český časopis historický*, 113, 50–75.
- Grulich, J. 1996. Poddanská nemovitost a dědické právo na Tábořsku (Vřesecká rychta v letech 1625–1825). *Jihočeský sborník historický*, 65, 34–42.
- Gutkas, K. 1982. Probleme der Landwirtschaft zur Zeit Maria Theresias. In Feigl, H. (ed.), *Die Auswirkungen der theresianisch-josephinischen Reformen auf die Landwirtschaft und die ländliche Sozialstruktur Niederösterreichs. Vorträge und Diskussionen des ersten Symposiums des Niederösterreichischen Institutes für Landeskunde Geras 9.–11. Oktober 1980*, 1–35, Wien: Selbstverlag des NÖ Instituts für Landeskunde.

- Hajnal, J. 1965. European Marriage Patterns in Perspective. In Glass, D. V. – Eversley, D. E. C. (eds.), *Population in History. Essays in Historical Demography. Volume I: General and Great Britain*, 101–143, New Brunswick (USA): Aldine Transaction.
- Head-König, A.-L. – Pozsgai, P. (eds.). 2012. *Inheritance Practices, Marriage Strategies and Household Formation in European Rural Societies. Rural History in Europe*. Turnhout: Brepols.
- Head-König, A.-L. 2012. Inheritance Regulations and Inheritance Practices, Marriage and Household in Rural Societies. Comparative Perspectives in a Changing Europe. In Head-König, A.-L. – Pozsgai, P. (eds.), *Inheritance Practices, Marriage Strategies and Household Formation in European Rural Societies. Rural History in Europe*, 17–48, Turnhout: Brepols.
- Holmlund, S. *Family Strategies or Individual Choice? Marriage and Inheritance in a Rural Swedish Community, 1810–1930*. In Head-König, A.-L. – Pozsgai, P. (eds.), *Inheritance Practices, Marriage Strategies and Household Formation in European Rural Societies. Rural History in Europe*, 231–260, Turnhout: Brepols.
- Chayanov, A. V. 1986. *The Theory of Peasant Economy*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Kalmijn, M. 1994. *Intermarriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends*. Annual Review of Sociology 24, 395–421.
- Klásterská, A. 1998. Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich souzenců v 18. a na počátku 19. století. *Historická demografie*, 22, 145–168.
- Lünnemann, V. 2005. Familialer Besitztransfer und Geschwisterbeziehungen in zwei westfälischen Gemeinden (19. Jahrhundert). *Historical Social Research*, 30, 31–48.
- Marfany, J. 2006. Choices and Constraints: Marriage and Inheritance in Eighteenth- and Early-Nineteenth-Century Catalonia. *Continuity and Change*, 21, 73–106.
- Maur, E. 1996. Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen im 16.–18. Jahrhundert. *Historická demografie*, 20, 93–118.
- McQuillan, K. 2008. Family Composition, Birth Order and Marriage Patterns: Evidence from Rural Alsace, 1750–1885. *Annales de démographie historique*, 115 (1), 57–71.
- Pakot, L. 2014. Family Composition, Birth Order and Timing of First, Marriages in Rural Transylvania. A Case Study of Szentegyházásfalú (Vlăhița) and Kápolnásfalú (Căpâlnița), 1838–1940. *Hungarian Historical Review* 3 (1), 141–167.
- Procházka, V. 1963. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha: ČSAV.
- Rödel, W. G. 1989. Die demografische Entwicklung in Deutschland. In Berding, H. – François, E. – Ullmann, H. P. (eds.), *Deutschland und Frankreich im Zeitalter der Französischen Revolution*, 21–41, Berlin: Suhrkamp.
- Shorter, E. 1976. *The Making of the Modern Family*. New York: Collins.
- Skořepová, M. 2016. *Ovdovění a osiření ve venkovské společnosti. Panství Nový Rychnov (1785–1855)*. České Budějovice: Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.
- Stone, L. 1977. *The Family, Sex, and Marriage in England, 1500–1800*. New York: Penguin.
- Suanet, B. – Bras, H. 2014. Sibling Position and Marriage timing in the Netherlands, 1840–1922: A Comparison across Social Classes, Local Context, and Time. *Journal of Family History*, 39 (2), 126–139.
- Velková, A. 2001. Die Herrschaft Štáhlavy: Wirtschaft, soziale Strukturen und Demographie. In Cerman, M. – Zeitlhofer, H. (eds.), *Soziale Strukturen in Böhmen in der Frühen Neuzeit. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften*, 16.–19. Jahrhundert, 29–41, Wien – München: Böhlau – Oldenbourg.

- Velková, A. 2005. Staatliches Eingreifen in die Beziehung zwischen Gutsherrschaft und Untertanen. Zu Erbrecht und ländlicher Familienstruktur in Westböhmen an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert. In Cerman, M. – Luft, R. (eds.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*. Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit, 153–175, München: Oldenbourg.
- Velková, A. 2008. *Transformations of Rural Society between 1700–1850*. *Historica*, 13, 109–158.
- Velková, A. 2009. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha: Academia.
- Velková, A. 2011. Household Formation in Bohemia: Inheritance Practice and Family Strategy, 17th–19th Centuries. *Český časopis historický*, 109, 328–343.
- Velková, A. 2012. Marriage and Property Transfer in Rural Western Bohemia 1700–1850. In Head-König, A.-L. – Pozsgai, P. (eds.), *Inheritance Practices, Marriage Strategies and Household Formation in European Rural Societies*, 101–125, Turnhout: Brepols.
- Zeitlhofer, H. 2014. *Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebensläufe und sozioökonomische Entwicklungen im südlichen Böhmerwald, 1640–1840*. Wien – Köln – Wiemar: Böhlau Verlag.

SŇATEČNOST OBYVATEL NA STŘEDOČESKÉM PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1760–1839

Barbora Janáková Kuprová

The Nuptiality of Inhabitants of the Škvorec Estate
in the Central Bohemia in 1760–1839

Abstract: The aim of this study is to analyze the development of nuptiality of the Škvorec estate in 1760–1839. The Škvorec estate (16 localities), located in the territory of today's Central Bohemia, near Prague, was an important agricultural area in given period. The analysis of nuptiality is based on complete nominal excerpts from parish registers. The number of marriages and other indicators of the nuptiality are compared with the values for the Czech lands as a whole and in more detail with other selected rural localities. The results mostly correspond with the trends observed in other localities in the Czech lands.

Historická demografie, 2023, 47:1: 29–75

DOI: 10.21104/HD.2023.1.02

Keywords: nuptiality, parish registers, turn of the 18th and 19th century, Škvorec estate

Contact: RNDr. Barbora Janáková Kuprová, Ph.D., Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra demografie a geodemografie, Albertov 6, 128 43 Praha 2; kuprovab@natur.cuni.cz

Úvod

Cílem předkládané studie je na základě databáze vytvořené pomocí úplné jmenové excerpcy církevních matrik co nejpodrobněji charakterizovat vývoj sňatečnosti na panství Škvorec na přelomu 18. a 19. století a zároveň se pokusit zasadit tento vývoj do dobového kontextu. Díky detailnímu popisu zkoumané problematiky v určité oblasti tak lze rozšířit poznatky o populačním vývoji v českých zemích, který se v jednotlivých lokalitách mohl více či méně odlišovat od celozemského průměru či od vývoje v jiných lokalitách. Vývoj sňatečnosti na škvoreckém panství je proto průběžně komparován s vývojem ve vybraných lokalitách českých zemí (především farnost Lochenice a Libčany)^[1] a s celkovým vývojem v českých zemích.^[2] Autorka však předpokládá, že by se jednotlivé charakteristiky procesu

[1] Tyto farnosti byly pro komparaci vybrány z důvodu podobnosti prostředí (zemědělská oblast ležící blízko velkého města) a sledovaného období. Věra KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900*, *Historická demografie* 30, 2006, s. 67–143; Alexandra ŠIKULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století (1785–1914)*, *Historická demografie* 24, 2010, s. 114–175.

[2] Ludmila FIALOVÁ et al., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998; Lumír DOKOUPIL

sňatečnosti sledované na panství Škvorec neměly výrazněji odlišovat od těch běžně pozorovaných v jiných lokalitách českých zemí.

Jediným společensky uznávaným způsobem jak založit rodinu bylo v českých zemích (a víceméně i jinde v Evropě) až do konce 19. století manželství. Četnost sňatků a věk při vstupu do manželství jsou přitom ukazatele, které byly, na rozdíl od dnešní doby, velmi úzce spjaty s celkovou úrovní reprodukce. Vzhledem k tomu, že mimomanželský styk znamenal překročení církevních, ale i společensky uznávaných pravidel, rodila se většina dětí sezdaným pářům.^[3] Mimomanželská plodnost byla většinou velmi nízká. Možnost ovlivnit počet těhotenství byla ve sledované době velmi omezená, manželská plodnost tak byla naopak poměrně vysoká. Počet dětí, který se ženě narodil, zpravidla závisel právě na věku ženy při sňatku a na délce trvání manželství.

Z hlediska časování utváření rodiny se české země řadily k západoevropskému modelu.^[4] Snoubenci zde tedy vstupovali do manželství spíše ve vyšším věku, zpravidla až poté, co se jim podařilo zajistit dostatečné prostředky pro založení vlastní a relativně samostatné domácnosti. To však znamenalo, že vstup do manželství nebyl zcela univerzální a relativně vysoký podíl sňatkuschopného obyvatelstva zůstával trvale svobodný (5–10 %).^[5]

Výrazný vliv na úroveň sňatečnosti měly všude v Evropě především hospodářské a politické poměry. V českých zemích je na příklad lokálními monografiemi doloženo, že zrušení vrchnostenského konsensu k sňatku v roce 1781 vedlo ke zvýšení počtu sňatků v polovině osmdesátých let^[6] (a to i přesto, že povolení k sňatku bylo běžně vyžadováno až do zrušení poddanství v roce 1848),^[7] nebo

et al., *Přírozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999; Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích v letech 1754–1914*, Praha 1965.

[3] Přesto nebyl podíl dětí narozených mimo manželství nijak zanedbatelný, a v některých obdobích se dokonce vyrovnával hodnotám známým z naší nedávné historie. Na příklad ve druhém a třetím desetiletí 19. století se na panství Škvorec rodilo mimo manželství průměrně 12,5 % všech narozených dětí. Maximálního podílu na Škvorecku přitom bylo dosaženo v roce 1821, kdy se mimo manželství narodila více než jedna pětina dětí (20,3 %). Více o mimomanželsky narozených dětech na panství Škvorec Barbora JANÁKOVÁ KUPROVÁ, *Obyvatelstvo na středočeském panství Škvorec od poloviny 18. do konce 19. století. Poznatky získané propojením tradičních a pokročilých metod historické demografie a metod historické sociologie*. Dizertační práce Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2020.

[4] John HAJNAL, *European Marriage Patterns in Perspective*, in: David V. Glass – David E. C. Eversley (eds.), *Population in History: Essays in Historical Demography*, London 1965, s. 101–143; Peter LASLETT – Richard WALL (eds.), *Household and Family in Past Time*, Cambridge 1972.

[5] Více ke způsobu zakládání rodin v tradiční evropské společnosti Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1996, s. 25–35.

[6] Vladimír SRB, *1000 let obyvatelstva českých zemí*, Praha 2004, s. 174.

[7] L. FIALOVÁ et al., *Dějiny obyvatelstva*, s. 165.

že v důsledku dlouhodobých hospodářských obtíží se pravděpodobně především ve dvacátých a třicátých letech 19. století zvýšil průměrný věk při uzavření sňatku.^[8] Nemalý vliv na věk při sňatku a četnost uzavírání manželství měl také náboženský, mravní a hodnotový systém společnosti.

Již v roce 1215 byla zavedena povinnost ohlášek, které byly ústně vyhlášovány farářem v průběhu tří po sobě jdoucích církevních svátků (zpravidla nedělí) ve farnosti/farnostech snoubenců. K ohláškám docházelo především z toho důvodu, aby mohl kdokoliv upozornit na případnou překážku v uzavření manželství. Církevních a feudálních překážek přitom bylo poměrně velké množství.^[9]

Panství Škvorec

Nejstarší zmínky o panství Škvorec pocházejí z druhé poloviny 13. století.^[10] Do počátku 17. století vystřídalo panství několik majitelů. Od roku 1622 až do zrušení patrimoniální správy, tedy po celé sledované období, vlastnil panství Škvorec spolu s okolními panstvími (Kounice, Uhříněves a Kostelec nad Černými lesy) šlechtický rod Lichtenštejnů. Během třicetileté války byla řada místních vesnic vypálena a po válce se panství obnovovalo jen velmi pomalu. Z některých vesnic zbyly pouze hospodářské dvory – Hodov, Hostýn.^[11] Náročnost obnovy panství naznačují i záznamy Berní ruly,^[12] kde je na panství pro rok 1654 uvedeno 93 pustých gruntů a chalup z celkového počtu 154 těchto rustikálních staveb, či Tereziánského katastru. Ten eviduje v roce 1713 na panství pouze 158 gruntů a chalup.^[13]

Panství Škvorec v průběhu dějin střídalo své majitele, ale docházelo také k významným územním změnám. Některá území byla prodávána, jiná kupována či vyměňována. Poslední územní změna na panství však byla zaznamenána k 14. srpnu 1723, kdy byly připojeny vesnice Zlatá, vesnice Třebohostice s pivovarem, ovčínem a mlýny a vesnice Sluštice s tvrzí a poplužním dvorem.^[14]

[8] Tamtéž, s. 162.

[9] Více o církevních překážkách např. Jiří KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962, především s. 65–66 a o vrchnostenských překážkách např. Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách 19. století*, Praha 2006.

[10] August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého 15*, Praha 1998, s. 224–225.

[11] Státní oblastní archiv (dále SOA) v Praze, Inventáře velkostatků, inv. č. 66, Velkostatek Škvorec 1654–1945, s. 2.

[12] Marie HAASOVÁ (ed.), *Berní rula svazek 18. Kraj Kouřimský I*, Praha 1952, s. 161–167, 177.

[13] Národní archiv (dále NA), Tereziánský katastr, inv. č. 1668. Kouřimsko, panství Škvorec, rustikální fassé; NA, Tereziánský katastr, inv. č. 1707. Kouřimsko, panství Plaňany, rustikální fassé.

[14] SOA v Praze, Inventáře velkostatků, s. 2.

OBRÁZEK Č. 1. SOUČASNÁ MAPA BÝVALÉHO PANSTVÍ ŠKVOREC
PICTURE 1. CURRENT MAP OF THE FORMER ESTATE OF ŠKVOREC

Zdroj/Source: <https://mapy.cz/zakladni?x=14.6990058&y=50.0634792&z=13&l=0&source=muni&id=4218> (14. 4. 2023), vlastní úpravy autorky / adjusted by author.

Po celé sledované období let 1760–1839 tak k žádným územním změnám nedocházelo a do práce je po celou dobu zahrnuto všech 16 lokalit náležejících panství. V abecedním pořadí jsou to Břežany,^[15] Dobročovice, Hodov, Horka, Hradešín, Květnice, Limuzy, Přišimasy, Rostoklaty, Skřivany, Sluštice, Škvorec, Třebohostice, Tuklaty, Úvaly a Zlatá. Škvorec a Úvaly měly od konce 15. století status městečka, ponechávaly si však svůj spíše vesnický charakter (kostely zde byly vystavěny až v polovině 18. století).^[16] František Palacký dále označuje Zlatou, Hodov a Hostýn jako místa se starou tvrzí a Hradešín, Sluštice, Tuklaty a Rostoklaty jako farní osady.^[17] Na panství se nacházelo šest dvorů, které byly součástí obcí (Břežany, Hostýn, Květnice, Limuzy, Sluštice a Škvorec) a jeden samostatný dvůr (Hodov).^[18] Pro lepší představu jsou všechny zkoumané lokality zvýrazněny výše na současné mapě (Obrázek č. 1). Ze správního hlediska náleželo

[15] Od roku 1960 je úřední název obce *Břežany II*. V tomto roce totiž zanikl okres Český Brod a Břežany tak byly přiřazeny k okresu Kolín, kde se již jedna lokalita téhož jména nacházela, proto bylo sledované obci přiřazeno pořadové číslo dvě. V předkládaném textu je používáno pouze názvu *Břežany* (bez číselného označení).

[16] Škvorec byl na městečko povýšen roku 1497 a Úvaly v roce 1490. Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 7*, Praha 2008, s. 281–282, 987–989.

[17] František PALACKÝ, *Popis království Českého*, Praha 1848, s. 236.

[18] SOA v Praze, *Inventáře velkostatků*, s. 2.

panství Škvorec po celé sledované období (až do roku 1849) Kouřimskému kraji. Po různých administrativních změnách ve druhé polovině 19. a ve 20. století náležejí studované lokality někdejšího panství Škvorec k území dnešních okresů Praha-východ a Kolín ve Středočeském kraji. Dnes se všechny sledované lokality rozprostírají na rozloze 6 785 hektarů.^[19]

TABULKA Č. 1. POČET DOMŮ A OBYVATEL V JEDNOTLIVÝCH LOKALITÁCH PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1788, 1833, 1843, 1850, 1869 A 1880

TABLE 1. NUMBER OF HOUSES AND INHABITANTS IN INDIVIDUAL LOCALITIES OF THE ESTATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1788, 1833, 1843, 1850, 1869 AND 1880

Lokalita	Počet domů					Počet obyvatel				
	1788	1833	1843	1869	1880	1833	1843	1850	1869	1880
Břežany	41	101	101	66	70	465	465	461	571	678
Dobročovice ¹	18	25	25	30	28	224	224	411	297	290
Hodov ²	4	3	3	2	2	26	26	–	21	48
Horka ³	10	12	12	18	19	84	84	–	117	105
Hradešín	18	43	43	54	58	288	288	345	352	364
Květnice ⁴	15	21	21	23	25	201	201	–	248	207
Limuzy	24	33	33	25	29	305	305	329	308	330
Přišimasy ⁵	30	37	37	42	45	285	285	656	317	419
Rostoklaty	22	27	27	37	45	226	226	244	282	350
Skřivany ⁶	17	28	28	33	37	166	166	–	215	262
Sluštice ⁷	32	45	45	51	58	382	382	529	395	460
Škvorec	68	107	107	121	127	867	876	914	966	1021
Třebohostice	17	33	33	38	40	203	203	210	253	249
Tuklaty	31	34	34	37	40	297	297	329	351	431
Úvaly ⁸	42	100	100	87	95	459	459	530	797	935
Zlatá	10	17	17	18	18	124	124	–	108	128
Celkem	399	666	666	682	736	4602	4611	4958	5598	6275

Poznámky: V letech 1833, 1843 a 1850 se jedná o civilní domácí obyvatelstvo, v roce 1869 o obyvatelstvo přítomné civilní a v roce 1880 o obyvatelstvo přítomné.

¹ V roce 1850 jsou data včetně počtu obyvatel obce Květnice.

² V roce 1850 jsou data uvedena v rámci obce Úvaly.

³ V roce 1850 jsou data uvedena v rámci obce Přišimasy.

⁴ V roce 1850 jsou data uvedena v rámci obce Dobročovice.

⁵ V roce 1850 jsou data včetně počtu obyvatel obce Horka a Skřivany.

⁶ V roce 1850 jsou data uvedena v rámci obce Přišimasy.

[19] *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011*, https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 (13. 4. 2023).

⁷ V roce 1850 jsou data včetně počtu obyvatel obce Zlatá.

⁸ V roce 1850 jsou data včetně počtu obyvatel obce Hodov.

⁹ V roce 1850 jsou data uvedena v rámci obce Sluštice.

Notes: In the years 1833, 1843 and 1850 it is the civilian domestic population, in 1869 it is the civilian present population and in 1880 it is the present population.

¹ In 1850, the data include the number of inhabitants of the village of Květnice.

² In 1850, the data are given within the municipality of Úvaly.

³ In 1850, the data are given within the municipality of Přišimasy.

⁴ In 1850, the data are given within the municipality of Dobročovice.

⁵ In 1850, the data include the number of inhabitants of the villages of Horka and Skřivany.

⁶ In 1850, the data are given within the municipality of Přišimasy.

⁷ In 1850, the data include the number of inhabitants of the village of Zlatá.

⁸ In 1850, the data include the number of inhabitants of the village of Hodov.

⁹ In 1850, the data are given within the municipality of Sluštice.

Zdroje / Sources: J. SCHALLER, *Topographie*; J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*; F. PALACKÝ, *Popis království*; *Retrospektivní lexikon*; *Historický lexikon*.

Přesný počet obyvatel jednotlivých lokalit v 18. a v první polovině 19. století není jednoduché zjistit. Pro panství Škvorec se totiž nedochovala žádná z konskripcí, které se na území českých zemí konaly víceméně pravidelně od roku 1754. Počet obyvatel a/nebo alespoň počet domů je tak možné najít pouze pro vybrané roky v dobové literatuře.^[20] Po roce 1850 lze pak ke zjištění počtu obyvatel použít *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970* a *Historický lexikon obcí ČR 1869–2011*.^[21] Počty obyvatel a domů v jednotlivých lokalitách zjištěné z výše jmenovaných pramenů jsou uvedeny v Tabulce č. 1. Vzhledem k této skutečnosti jsou závěry prezentované ve studii výsledkem strukturální analýzy. Počty sňatků, případně počty zemřelých, totiž nelze srovnávat s počty obyvatel.

Panství Škvorec bylo významnou středočeskou zemědělskou oblastí. Mimo jiné se zde nacházel i pivovar, chmelnice a několik mlýnů.^[22] Žádná manufaktura, průmyslový podnik ani významné naleziště nerostných surovin se zde nevyskytovaly až do konce první poloviny 19. století.^[23] Na konci 19. století se však jednotlivé lokality panství Škvorec začaly stávat bydlištěm mnohých průmyslových dělníků z okolí a agrární výrobu zde tak provozovala již jen část místního obyvatelstva.^[24]

[20] Jaroslav SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen*, Prag und Wien 1788, s. 302–323; Johann G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen 12, Kouřimer Kreis*, Prag 1844, s. 202–208; F. PALACKÝ, *Popis království*, s. 236.

[21] *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970*, Praha 1978, s. 102, 106, 108, 160, 166 a 168.

[22] SOA v Praze, *Inventáře velkostatků*, s. 2.

[23] K. KUČA, *Města a městečka*, s. 989.

[24] Otakar BROŽ – Václav SOMMER (eds.), *Úvaly jindy a nyní*, Úvaly 1929, s. 80.

Prameny a metody

Předkládaná studie vychází z excerpce farních matrik, které jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Praze a jsou volně přístupné v digitalizované formě na webovém portálu ebadatelna.soapraha.cz. Celkem bylo pro tuto studii využito 27 římskokatolických a 1 evangelická kniha oddaných. Tyto knihy zprvu vznikaly na třech římskokatolických farách (Hradešín, Sluštice a Tuklaty). V roce 1784 byla založena nová fara v Úvalech a o rok dříve v souvislosti s tzv. tolerančním patentem^[25] i evangelická fara v Kšelicích. Od osmdesátých let 18. století tedy byly zpracovávány církevní matriky vedeny na čtyřech římskokatolických farách a jedné evangelické faře.

Po většinu sledovaného období byla v matričních knihách používána čeština. Latinské záznamy se vyskytovaly pouze do počátku osmdesátých let 18. století. Němčina se objevila pouze v několika krátkých časových úsecích. S jednotlivými latinskými a německými slovy se však lze v knihách setkávat téměř po celé sledované období, jedná se především o výrazy určující sociální postavení^[26] zapisovaných osob.

Záznamy o sňatcích v letech 1760–1839 byly vypisovány pomocí metody úplné jmenné excerpce. Tato poměrně časově náročná metoda sběru dat vyniká proti jiným metodám několika velkými přednostmi. V první řadě je možné získaná data lépe a detailněji třídit, což umožňuje analyzovat větší množství ukazatelů, než na příklad data pořízená pomocí tzv. agregativní metody. Dále díky tomuto přístupu lze snadněji data kontrolovat, což umožňuje eliminovat zdvojené záznamy, které by v případě zahrnutí do zpracováváné databáze mohly zkreslovat výsledky analýzy. Tato výhoda se ukázala v případě sňatků jako zásadní. Celkem totiž bylo excerpováno 2939 záznamů o uzavření manželství, z toho bylo 264 zápisů (tedy téměř 9 %) vyhodnoceno jako duplicitní.^[27]

[25] Patent byl vydán 13. 10. 1781 a kromě římskokatolické církve povoloval i augšpurské a helvétské vyznání a umožnil těmto církvím vést vlastní matriční knihy. Veřejnoprávní platnost tyto knihy však získaly až vydáním tzv. Provizorního nařízení 30. 1. 1849. Vladimíra HRADECKÁ, *Matriky v průběhu staletí*, <http://www.genea.cz/informace/rady-do-zacatku/matriky-v-prubehu-staleti/> (13. 4. 2023).

[26] *Sociální postavení* je v rámci textu zvoleno jako souhrnné označení pro „povolání“ osoby uvedené v matričním zápise, např. sedlák, gruntovník, kovář, mlynář, čeledín. V matričních knihách, které mají již hlavičku tabulky, je pro sociální postavení používáno termínu *stav*, případně *stav a charakter neb řemeslo jeho*.

[27] U záznamů o uzavření manželství stojí za velkou částí duplicitních záznamů problematika evangelických matrik. Přestože by se mohlo zdát, že až do tzv. Provizorního nařízení byla excerpce evangelických matrik zbytečná (evangeličtí faráři měli do tohoto nařízení povinnost hlásit všechny události římskokatolickým farářům, kteří měli následně povinnost události zaznamenat do „svých“ matrik), není to pravda. I během první poloviny 19. století byla nalezena celá řada záznamů, které byly zapsány pouze v evangelických matrikách. Blíže o problematice duplicitních záznamů na Škvorecku Barbora KUPROVÁ, *Vývoj obyvatelstva na panství Škvorec*

Podoba matričních záznamů o uzavření manželství se v průběhu sledovaného období vyvíjela, především co se týče množství uváděných informací. Zprvu byly sňatky zaznamenávány ve větné, poměrně stručné podobě. Teprve pozdější rubrikované záznamy byly co do množství informací bohatší.^[28]

Sňatkový věk a rodinný stav snoubenců mohl být analyzován až po roce 1785. Do té doby nebyly tyto charakteristiky uváděny v matričních záznamech pravidelně. Rodinný stav lze sice často odhadnout i v případech, že není explicitně uveden, nicméně není možné doplnit chybějící informace u všech snoubenců. K určení rodinného stavu může být totiž využita informace o dalších osobách uvedených u snoubenců, která je uvozena slovem vyjadřujícím vztah k této osobě – vdova, dcera, syn. Nicméně v případech svobodných ženichů není informace o otci uvedena vždy. Na základě několika rodin, pro které byly podrobněji zpracovány rodinné vazby, se totiž ukázalo, že u starších svobodných ženichů, kteří už měli vlastní sociální postavení, se informace o otci již v matričním zápise neuváděla. U nevěst je sice situace lepší, ale ani u nich nelze rodinný stav určit vždy. Informace o muži, ke kterému byly nevěsty vázány do doby sňatku, je sice (až na opravdu málo výjimky) uvedena v matričním zápise vždy, nicméně v mnoho případech chybí ono pomocné uvozující slovo dcera/vdova. Například v roce 1769 je v kolonce nevěsta uvedeno „*Magdaléna Svobodová po zemřelém Josefu Svobodovi z Třebohostic*“.^[29] Z tohoto záznamu pak nelze rodinný stav určit. Je třeba zmínit, že škvoreckou matriční evidenci lze považovat za spolehlivou. Spolehlivost byla ověřena pomocí vybraných demografických ukazatelů, které historicky nabývají poměrně konstantních hodnot. Tyto ukazatele vycházejí z dat o narozených dětech, které byly excerpovány v rámci autorčiných kvalifikačních prací.^[30] Sekundární index maskulinity, který zpravidla dosahuje hodnot mezi 105–107 narozených chlapců na 100 narozených dívek, dosahoval na panství Škvorec v letech 1730–1869 hodnoty 107 narozených chlapců na 100 narozených dívek. Podíl vícečetných porodů, kde zpravidla připadá jeden porod dvojčat na 85 jednočetných porodů, dosahoval na panství Škvorec v tomto období poměru 1:72.^[31] Častější výskyt dvojčat se v rámci autorčiných studií podařilo vysvětlit především větším výskytem vícečetných porodů v jedné z místních rodin. Poslední

na přelomu 18. a 19. století. Diplomová práce Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2013, s. 16–17.

[28] Podrobněji ke struktuře církevních záznamů např. Eduard MAUR, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, Historická demografie 6, 1972, s. 40–58. K podobě záznamu o uzavření manželství na panství Škvorec B. JANÁKOVÁ KUPROVÁ, *Obyvatelstvo na středočeském panství Škvorec*, s. 43–44.

[29] SOA v Praze, *Sbírka matrik*, římskokatolický farní úřad Sluštice, inv. č. 1, matrika narozených, oddaných a zemřelých.

[30] Např. B. JANÁKOVÁ KUPROVÁ, *Obyvatelstvo na středočeském panství Škvorec*, s. 108–111.

[31] Tamtéž, s. 110.

ukazatel použitý ke kontrole spolehlivosti matriční evidence panství Škvorec byl počet narozených dětí připadajících na jeden sňatek. Tento poměr dosahoval před demografickou revolucí zpravidla hodnoty 4–5.^[32] V letech 1760–1839 připadalo na jeden škvorecký sňatek přesně pět narozených dětí.^[33]

Na tomto místě je také vhodné se věnovat problematice sociální analýzy. Sociální původ snoubenců je v předkládané práci zkoumán pro roky 1800–1839. Důvodem omezení studovaného období je skutečnost, že především sociální postavení nevěst v 18. století je možné zjistit pouze výjimečně. Pravidelně je sociální postavení obou snoubenců možné určit právě až po roce 1800.

Ustavení sociálních kategorií, které by byly vhodné pro obecné využití sociální analýzy venkovské populace v 18. a 19. století, není vůbec jednoduché a otázkou je, zda je vůbec možné. Sociální stratifikace a vytvořené sociální skupiny totiž vždy musí alespoň částečně respektovat místní a dobová specifika a také prameny, ze kterých sociální analýza vychází.^[34] Používaný pramen (okolnosti zapisování, názvosloví aj.) a lokalitu zná vždy nejlépe jen sám badatel (a ani ten jistě nemůže tvrdit, že si je všemi okolnostmi zcela jistý). Z toho důvodu se pravděpodobně nikdy badatelé jednoznačně neshodnou na použití sociálních kategorií či minimálně na zařazování určitých osob do sociálních skupin, neboť mají jiné zkušenosti a poznatky. Situaci neulehčuje ani výklad jednotlivých kategorií uváděný v samotných pramenech. I zde může docházet k rozdíům mezi různými lokalitami (tato skutečnost by se dala shrnout větou „není sedlák jako sedlák“) a možná trochu paradoxně i mezi různými prameny pro jednu lokalitu (na příklad mezi matričními a pozemkovými knihami).^[35]

I přesto je samozřejmě žádoucí, aby vždy byla snaha o vytvoření/použití takových sociálních skupin, která umožní alespoň částečnou komparaci výsledků jednotlivých lokalit/období. Autorkou vytvořený sociální žebříček v rámci možností zohledňuje všechny objektivní přístupy.

Pro potřeby sociální analýzy na panství Škvorec byly vytvořeny následující sociální kategorie:

[32] Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1978, s. 124.

[33] B. JANÁKOVÁ KUPROVÁ, *Obyvatelstvo na středočeském panství Škvorec*, s. 45.

[34] Kvůli těmto nejasnostem vznikl i projekt známý pod zkratkou HISCO (Marco H. D. van LEEUWEN – Ineke MAAS – Andrew MILES, *HISCO: Historical International Standard Classification of Occupations*, Leuven 2002). Jeho autoři si dobře uvědomují narušení možností srovnávacího výzkumu nejasnostmi, které se týkají profesí. Nicméně také dobře vědí, že profese/povolání je klíčovou proměnnou v mnoha oblastech historického, demografického, sociálního bádání. Autoři tedy pracují na vytvoření takové klasifikace, kterou by bylo možné využít pro komparaci v čase i v mezinárodním prostoru. Více o tomto projektu na <https://iisg.amsterdam/en/data/data-websites/history-of-work> (13. 4. 2023).

[35] Podobně se k situaci vyjadřuje např. i Markus CERMAN – Eduard MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750*, Český časopis historický 98, 2000, s. 759–760.

vrchnostenský úředník. Do této skupiny byly zařazeny všechny osoby podílející se na chodu vrchnostenské kanceláře – důchodní, kontribuční, písař a další.

dominikální, obecní zaměstnanec. Tuto kategorii tvoří osoby, které jsou také někdy označovány jako tzv. panský personál. Zajišťovaly spojení s vrchností – šafář, dráb, myslivec, nebo zastávaly obecně prospěšné zaměstnání, které s sebou neslo určitou úctu či prestiž – učitel, posel a další. Zároveň byly do této skupiny zařazeny i osoby s vyšší vojenskou hodností, např. kaprál.

sedlák, chalupník. Rozdíl mezi sedláky a chalupníky byl většinou dán rozlohou obhospodařované půdy, která však byla v různých lokalitách různá.^[36] Nicméně minimálně na Škvorecku (není však důvod se domnívat, že to tak nefungovalo i jinde v Čechách) měla velký vliv na rozlišení sedláků a chalupníků i bonita půdy,^[37] která se odrážela i ve stavební dispozici jednotlivých hospodářských stavení.

Ke sloučení osob sedláků a chalupníků do jedné sociální kategorie, které není mnoha autory příliš vítáno, vedly autorku kromě výše zmíněného ještě další dvě skutečnosti. Jednak sama kategorie sedlák bývá v literatuře často používána jako hromadné označení pro osoby, které obstarávají obživu pro sebe a svou rodinu převážně zemědělskou prací na pozemku bez ohledu na jeho rozlohu. Tuto skutečnost potvrzují i matriční záznamy, ve kterých se nikdy neobjevuje spojení sedlák či chalupník v kombinaci s nějakým druhem řemesla, na rozdíl od domkářů, u kterých to bývá téměř pravidlem. Druhou skutečností hovořící pro sloučení kategorií sedlák a chalupník je okolnost, že tato povolání jsou v matričních záznamech panství Škvorec používána velmi volně. Nejlépe je tento fakt možné sledovat v případech sociálního postavení otců narozených dětí (tedy jednoho muže v několika málo po sobě jdoucích letech). V jednom roce je otec uveden jako sedlák, o dva roky později jako chalupník a o rok později při narození dalšího dítěte opět jako sedlák. O pár let později je označován opět jako chalupník. Je přitom samozřejmě možné, že u některých otců opravdu v průběhu let došlo ke koupi a později k prodeji obdělávané půdy, to by však bylo potřeba ověřit pečlivým studiem pozemkových knih. Nicméně vzhledem k četnosti mužů, u kterých se takto často měnilo jejich sociální označení v matričních záznamech, se však spíše zdá, že místní faráři důsledně nedodržovali

[36] Pro panství Škvorec byla velikost půdy, která odlišovala sedláka od chalupníka, stanovena přibližně na 4 kopy záhonů (cca 9,5 ha). Renata KUPROVÁ, *Obráz rustikální zástavby škvoreckého panství na podkladě písemných pramenů 18. století*. Diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 2010, s. 123.

[37] Toto tvrzení může potvrdit na příklad zápis v pozemkové knize, podle kterého majitel usedlosti Škvorec č. p. 45 vlastnil 9 kop záhonů. Dle rozlohy pozemku by tedy měl být majitel řazen jednoznačně mezi sedláky. Nicméně záznam obsahuje poznámku o nižší bonitě půdy a usedlost je tak v prameni z hlediska daňového zatížení označována jako chalupa. R. KUPROVÁ, *Obráz rustikální zástavby*, s. 123.

rozdíly mezi sedláky a chalupníky. Proto by bylo oddělení těchto postavení opravdu náročné.

domkář. Domkáři zpravidla vlastnili pouze dům bez pozemku, případně pouze s malou zahrádkou. Z toho důvodu museli za účelem obstarání obživy pro sebe a svou rodinu pracovat na dominikálních pozemcích, vypomáhat velkým sedlákům jako nádeníci, anebo vykonávat drobné řemeslo. To potvrzuje i fakt, že v matričních záznamech jsou domkáři často uváděni v kombinaci s nějakým řemeslem, na příklad *domkář a krejčí*.

Do této skupiny autorka zařadila i osoby *výminkářů*.^[38] Ti sice zpravidla nevlastnili ani neobývali samostatný domek, neboť většinou žili na svém bývalém hospodářství, a dle gruntovních knih je zřejmé, že výminkáři na rozdíl od domkářů často užívali nějakou výměru polnosti. Nicméně ta se rozlohou většinou přibližovala právě spíše zahrádce domkářů, rozhodně nestačila k pokrytí celého živobytí. Z tohoto pohledu výminkáři již nepatřili mezi sedláky/chalupníky. Ani jejich mocenský vliv pravděpodobně nebyl zdaleka tak velký jako vliv hospodářů. Každodenní chování také bylo výrazně odlišné.

řemeslník. Do této kategorie autorka zařadila i *tovaryše* a *učně*. Opět jde o sloučení, které není úplně jednoznačné. Autorka si uvědomuje, že jde o jisté zjednodušení, a že mezi osobami zařazenými do této skupiny pravděpodobně mohly být i poměrně velké rozdíly. Nicméně autorku k tomuto sloučení vedl především fakt, že ač by se mohlo zdát, že mistři měli mít ve společnosti daleko váženější postavení než tovaryši a učňové, venkovská společnost pravděpodobně mezi jednotlivými stupni dovednosti řemeslníků příliš nerozlišovala. Zdá se, že spíše přikládali větší důležitost/úctu některým řemeslům, než aby věnovali pozornost postavení řemeslníka v cechu. Na tuto skutečnost opět ukazují matriční záznamy, ve kterých opět (podobně jako u sedláků a chalupníků) dochází k velmi volnému využívání pojmů *mistr* a *tovaryš*. Případně není postavení v cechu uváděno vůbec. U řemeslníků lze však, na rozdíl od sedláků a chalupníků, s jistotou tvrdit, že se postavení dané osoby nemohlo z roku na rok měnit tam a zpět.

Na tomto místě je ještě třeba upozornit na úzký vztah mezi skupinou domkářů a řemeslníků. Jak bylo uvedeno výše, v matričních záznamech se často uvádí jako povolání domkář v kombinaci s nějakým řemeslem. V případě matrik oddaných kupodivu (v porovnání s matrikami narozených či zemřelých) není tato kombinace uváděna často, a tak jsou obě skupiny interpretovány zvlášť. Nicméně i tak je nutné mít propojení těchto dvou skupin na paměti.

[38] Záměrně je přitom používáno označení *výminkář* a ne *výměnkář*, jak je možná v literatuře používáno častěji. Autorka se domnívá, že označení *výminkář* lépe odpovídá dané situaci. Odstupující hospodář si totiž na nastupujícím hospodáři *vymíňuje* podmínky, za nichž hospodářství přenechává. K žádné *výměně* reálně nedochází. Na možnost dvojího označování dané problematiky upozorňuje již i Ústav pro jazyk český v roce 1919, *Výměnek či výminek?*, Naše řeč 3, 1919, s. 187–188.

nádeník, podruh. Do této skupiny byli zařazeni i čeledíni a děvečky. Na první pohled se opět může jednat o poměrně výrazně heterogenní skupinu. Čelední služba je totiž chápána jako časově omezená životní fáze, kterou procházely osoby pocházející z různých sociálních vrstev společnosti,^[39] na rozdíl od námezdní práce. Nicméně sociální analýza v předkládané práci je průřezovou analýzou, jde tedy o to určit sociální postavení osoby v jednom konkrétním okamžiku. Z tohoto pohledu byla čeleď stejně jako nádeníci či podruzi najatou pracovní silou, která za svou práci dostávala sjednanou mzdu.

Přesto je třeba připomenout, že tyto sociální pozice se od sebe v mnoha směrech odlišovaly. Čeleď a podruzi se na rozdíl od nádeníků řadili do domácnosti hospodáře. Má se za to, že pro podruhy bylo výrazně jednodušší založit vlastní rodinu, která byla relativně samostatná a soběstačná. Do jaké míry byla podružská rodina samostatnou domácností a do jaké míry byla začleněna do sedláckovy domácnosti, však není dodnes zřejmé.^[40] Na základě škvoreckých matrik (i soupisu duší) se navíc zdá, že není zcela pravdivé, že sňatek nebyl pro čeledíny dosažitelný, nebo jen velmi těžce. Není totiž ojedinělou výjimkou, že se čeledíni vyskytují v pozici ženichů či otců. Otázkou pak je, do jaké míry byla, minimálně tedy na panství Škvorec, čelední služba opravdu pouhou životní fází. Případně jak dalece bylo na Škvorecku udržováno pojmosloví čeledín, podruh.

žebrák. Tuto kategorii tvoří potulní komedianti a další osoby bez majetku.

Ve srovnávaných lokalitách byly sociální kategorie tvořeny velmi podobným způsobem.^[41] V případě farnosti Lochenice dochází k překryvu kategorií *sedlák* a *chalupník* se skupinami na panství Škvorec označovaných jako *sedlák*, *chalupník* a *domkář*. Věra Kalousková rozlišuje mezi sedláky a chalupníky, nicméně mezi chalupníky řadí i domkáře. To pro Škvorecko není přijatelné. Lochenická kategorie *dělník v zemědělství* je shodná se skupinou *nádeník, podruh*. V obou případech jsou do této kategorie zařazeni i čeledíni. Ve farnosti Lochenice se podařilo rozlišit skupiny *řemeslník* a *tovaryš*, na Škvorecku tak těmito dvěma skupinám odpovídá kategorie *řemeslník*. Na panství Škvorec vůbec nevznikla kategorie *dělník mimo zemědělství*, která však i v Lochenicích našla své místo spíše až ve druhé polovině 19. století, kam analýza na Škvorecku v případě snoubenců nezasahuje. Do skupiny *ostatní* zařadila Věra Kalousková inteligenci, šafáře, hostinské, lesníky ad.

[39] John HAJNAL, *Two Kinds of Preindustrial Household Formation System*, Population and Development Review 8, 1982, s. 449–494; Peter LASLETT, *Characteristics of the Western Family Considered Over Time*, Journal of Family History 2, 1977, s. 89–115.

[40] Eduard MAUR, *Dějiny rodiny v české historiografii*, in: Alice Velková – Eduard Maur (eds.), *Rodina a domácnost v 16.–20. století*, AUC Phil. et His., Praha 2010, s. 17.

[41] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice*, s. 88; A. ŠIKULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Libčany*, s. 144–145.

Tyto osoby byly na Škvorecku rozděleny do kategorií *vrchnostenský úředník a domovníkální, obecní zaměstnanec*. Pravdou však je, že ani zde nejde o příliš početně zastoupené skupiny venkovské společnosti. Pro farnost Libčany bylo využito obdobného členění. Mezi významnější rozdíly patří skupina *blíže neurčené*, kam Alexandra Šikulová zařadila i výminkáře. Věra Kalousková se o výminkářích explicitně nezmiňuje vůbec.

Osoby jsou do sociálních skupin zařazeny podle sociálního statusu uvedeného v matričním záznamu. Ženiši jsou zařazeni podle svého „povolání“ nebo podle sociálního postavení otce. Nevěsty mají vlastní „povolání“ uvedeno jen výjimečně, většinou jsou tedy zařazeny do kategorie podle sociálního postavení jejich otce nebo zesnulého manžela. Tento systém řazení kombinuje (především u ženichů) dvě generace. Panství Škvorec bylo až do první poloviny 19. století především zemědělskou lokalitou, a tak by nemělo docházet k výraznějšímu zkreslení sociálního původu snoubenců.

Počet sňatků

Ve sledovaném období let 1760–1839 bylo na Škvorecku uzavřeno celkem 2675 manželství, tedy průměrně 33,4 za rok. I přestože v průběhu let počet sňatků poměrně výrazně kolísal (Obrázek č. 2), lze pozorovat určitý vývojový trend. Do poloviny osmdesátých let 18. století bylo na panství Škvorec uzavřeno v průměru 31 manželství ročně. Lokální maximum bylo zaznamenáno v roce 1773, kdy bylo uzavřeno celkem 50 sňatků. Tento vysoký počet způsobil pravděpodobně hladomor, který v letech 1771 a 1772 zapříčinil úmrtí velkého počtu osob. Na panství Škvorec se přitom jednalo o poslední zvýšení počtu zemřelých osob, které odpovídalo definici tzv. demografické krize.^[42] Vysoký počet úmrtí pravděpodobně způsobil předčasný rozpad velkého množství manželství. To odpovídá skutečnosti, že v roce 1773 se mezi snoubenci častěji vyskytovaly ovdovělé osoby než v předchozích letech. Nicméně v tomto roce se zvýšil i počet sňatků svobodných snoubenců, pravděpodobně těch, kteří svůj sňatek odložili. V roce 1771 bylo totiž uzavřeno pouze 19 manželství.

V letech 1784–1787 je na panství Škvorec zaznamenán výraznější nárůst počtu nově uzavřených manželství (v průměru 39 ročně). Tuto skutečnost lze v polovině 80. let sledovat i v jiných českých lokalitách a v úhrnu českých zemí obecně. Nárůst přitom bývá spojován se zrušením nevolnictví v roce 1781, v rámci něhož bylo

[42] Počet zemřelých v roce 1772 (355 osob) dosáhl více než 3,5násobku průměrného počtu zemřelých osob v letech 1766–1770 (na konci roku 1771 je na panství Škvorec již pozorovatelný nárůst počtu zemřelých v důsledku hladomoru, proto nebyl tento rok zahrnut do srovnávaného předcházejícího období) a více než trojnásobku průměrného počtu zesnulých v letech 1773–1777; B. JANÁKOVÁ KUPROVÁ, *Obyvatelstvo na středočeském panství Škvorec*, s. 152–153.

zrušeno i vyžadování vrchnostenského konsensu ke sňatku.^[43] Škvorecká vrchnost, podobně jako i jiné vrchnosti v českých zemích, ovšem s jistotou vydávala povolení k uzavření manželství i nadále.^[44] Zajímavé je, že devítiletý klouzavý průměr v tomto období naopak klesl. Důvodem je pokles počtu sňatků na minimum zaznamenané ve sledovaném období. V roce 1788 vstoupilo na panství do manželství pouze 16 párů.^[45] Výrazné snížení počtu uzavřených manželství v tomto roce bylo zaznamenáno i v úhrnu českých zemí.^[46] Tento pokles se však prozatím nepodařilo vysvětlit. Ani na panství Škvorec nebylo prokázáno, že by pokles počtu uzavřených manželství v tomto roce souvisel se zvýšením počtu zemřelých. A to i přesto, že na první pohled by k tomu počet úmrtí inklinoval.^[47] Nicméně ve skutečnosti nebyl rozdíl mezi počtem úmrtí sňatkuschopných osob nijak zásadní.

Od počátku devadesátých let 18. století až do konce první dekády 19. století je na panství Škvorec možné sledovat pozvolný nárůst počtu sňatků (Obrázek č. 2). V roce 1806 bylo dosaženo lokálního maxima, kdy manželství uzavřelo 56 párů. Důvodem k takovému počtu sňatků byla pravděpodobně epidemie tyfu, která v tomto roce způsobila nárůst počtu zemřelých.^[48] Lidé ve větší míře než jindy umírali na horečnatá onemocnění, která jsou s tyfem velmi úzce spojena. Palingamních sňatků (sňatků, kdy jeden nebo oba snoubenci byli ovdovělí) však bylo v tomto roce uzavřeno o 5 procentních bodů méně než v předcházejícím a následujícím roce. Většinu párů vstupujících do manželství v roce 1806 tedy tvořili vzájemně svobodní snoubenci (protogamní sňatky). Lze se tak domnívat, že epidemie mnohde uvolnila pozice hospodářů a pro dědice volných usedlostí se tak otevřela nejen cesta k nové sociální pozici, ale i možnost/nutnost uzavřít sňatek.

Ve druhé dekádě 19. století lze pozorovat poslední výraznější dlouhodobý pokles počtu sňatků ve studovaném období (Obrázek č. 2). Tento pokles vedl k lokálnímu minimu počtu uzavřených manželství v letech 1819 a 1820, kdy v každém z těchto let vstoupilo do svazku manželského pouze 17 párů. Není však zcela jisté, co k tomuto poklesu vedlo. Ve dvacátých letech 19. století je pak na panství Škvorec možné sledovat nárůst počtu uzavřených manželství. K výraznějšímu meziročnímu poklesu došlo ještě na počátku třicátých let, kdy v roce 1831

[43] V. SRB, *1000 let obyvatelstva*, s. 174.

[44] L. FIALOVÁ et al., *Dějiny obyvatelstva*, s. 159–161; Alena ŠUBRTOVÁ, *Dějiny populačního myšlení v českých zemích*, Praha 2006, s. 114, 129. Na panství Škvorec jsou zmínky o povolení k sňatku uváděny v poznámkách zápisu o uzavření manželství i po roce 1781.

[45] V letech 1819 a 1820 se počet sňatků k této hodnotě přiblížil. V obou těchto letech vstoupilo do manželství 17 párů.

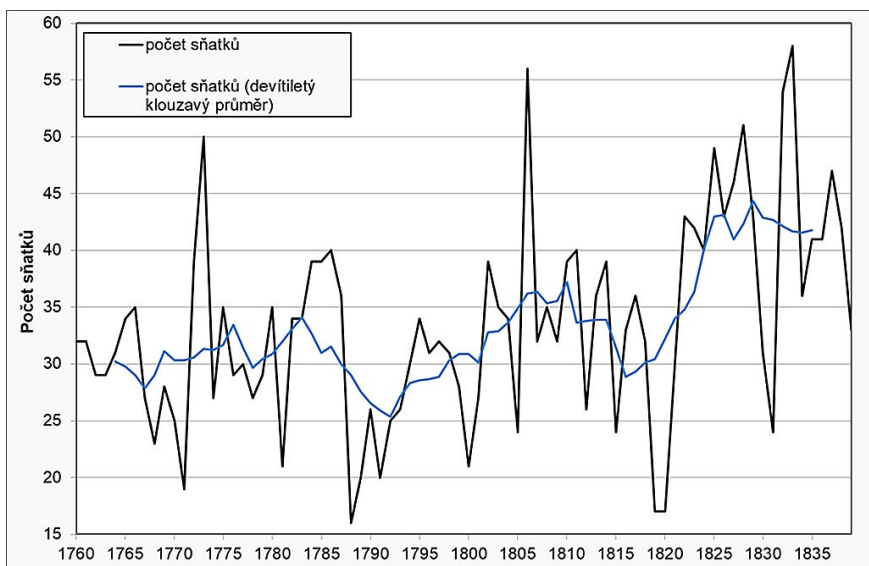
[46] V. SRB, *1000 let obyvatelstva*, s. 256.

[47] V letech 1785–1790 zemřelo na panství Škvorec postupně 98, 98, 79, 115, 81 a 91 osob. B. JANÁKOVÁ KUPROVÁ, *Obyvatelstvo na středočeském panství Škvorec*, s. 243.

[48] V roce 1806 zemřelo na panství Škvorec 231 osob. V předcházejícím roce přitom zesnulo 138 a v následujícím 161 osob. Tamtéž.

do manželství vstoupilo pouze 24 párů. Tuto skutečnost i následující nárůst až na maximum počtu sňatků v roce 1833 způsobila pravděpodobně epidemie cholery. Ta zapříčinila dvě velké vlny zvýšení počtu zemřelých až v roce 1832 – k prvnímu zvýšení došlo na počátku roku, kdy 40 z 59 sňatkuschopných osob zesnulých v prvních čtyřech měsících umřelo na cholera; druhá menší vlna byla zaznamenána na přelomu srpna a září, kdy je cholera uvedena u 17 z 26 dospělých zemřelých osob. Nemoc však pravděpodobně sužovala místní obyvatelstvo již na konci roku 1831, kdy jí sice lidé ještě nepodléhali, ale její výskyt se asi odrazil právě v nízkém počtu sňatků. Na podzim tohoto roku bylo uzavřeno pouze 5 manželství, což je ve srovnání s jinými roky velmi málo. V následujících dvou letech pak došlo ke kompenzaci. V roce 1832 bylo uzavřeno 54 a v roce 1833 dokonce 58 sňatků, tedy nejvíce za celé sledované období.

OBRÁZEK Č. 2. POČET SŇATKŮ NA PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1760–1839
 PICTURE 2. NUMBER OF MARRIAGES ON THE ESTATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1760–1839

Zdroje: Církevní matriky, vlastní výpočty.
 Sources: Parish registers, own calculations.

Jak již bylo zmíněno, sledovaný vývoj počtu sňatků na panství Škvorec odpovídá trendům, které můžeme sledovat i v jiných lokalitách českých zemí.^[49]

[49] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice*, s. 76; A. ŠIKULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Libčany*, s. 130.

Rodinný stav snoubenců

Na panství Škvorec bylo ve studovaném období let 1785–1839 uzavřeno 1883 sňatků, z nichž necelých 68 % bylo protogamních (Tabulka č. 2). Ve srovnání s jinými českými lokalitami v tomto období jde o poměrně nízký podíl. Uvádí se totiž, že podíl sňatků vzájemně svobodných snoubenců v českých zemích činil v 19. století přibližně 80 % z úhrnu všech uzavřených manželství.^[50]

Podrobnější komparace s lokálními studii českých zemí potvrzuje, že distribuce sňatků podle rodinného stavu na panství Škvorec byla odlišná od rozložení známého v jiných oblastech. Na příklad ve farnosti Libčany v letech 1785–1819 přesahoval podíl protogamních sňatků 70 %, ve farnosti Lochenice v letech 1784–1819 dosahoval téměř 80 % a ve farnosti Zdechovice v letech 1790–1809 činil tento podíl téměř 67 %.^[51] Na přelomu 18. a 19. století na panství Škvorec přitom nedosahoval podíl vzájemně svobodných snoubenců ani 63 %. Podobné hodnoty jako na Škvorecku byly zaznamenány v Budyni nad Ohří, kde ve druhé polovině 18. století dosahoval podíl vzájemně svobodných snoubenců 62,5 %.^[52]

V 19. století pak až na výjimky lokální studie potvrzují, že podíl palingamních sňatků činil přibližně 20 % ze všech uzavřených manželství. Ve farnosti Libčany po roce 1820 a ve farnosti Zdechovice po roce 1810 dosahoval podíl protogamních sňatků kolem 80 %.^[53] Ve městě Jeseník činil v letech 1791–1910 podíl vzájemně svobodných snoubenců 78,4 % (podrobnější členění není ve studii uvedeno).^[54] Ve farnosti Rožmberk nad Vltavou dosahoval podíl protogamních sňatků více než 80 % po celé 19. století.^[55] V Žitenicích byl sice v letech 1800–1824 zaznamenán nižší podíl sňatků vzájemně svobodných snoubenců (70,4 %), nicméně i zde v následujícím období podíl narostl až na hodnoty kolem 80 %.^[56] Dokonce i ve městě Ústí nad Labem nejsou v 19. století zaznamenány

[50] Ludmila FIALOVÁ, *Sňatečnost obyvatelstva v Českých zemích v 19. století*, Studie k sociálním dějinám 19. století 7/1, 1997, s. 49.

[51] A. ŠIKULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Libčany*, s. 131; V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice*, s. 85; Šarka JIRÁSKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice v letech 1790–1899*, Historická demografie 36, 2012, s. 81.

[52] Ladislav DUŠEK, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří v letech 1701–1850: Historickodemografická studie*, Ústecký sborník historický 1985, s. 177.

[53] A. ŠIKULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Libčany*, s. 131; Š. JIRÁSKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice*, s. 81.

[54] Radek LIPOVSKI – Petr ZATLOUKAL, *Vývoj sňatečnosti na Jesenícku se zvláštním zřetelem k městu Jeseník v 19. století*, Historická demografie 44, 2020, s. 70.

[55] Marika POULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v 19. století*, Historická demografie 30, 2006, s. 199.

[56] Markéta VAŇKOVÁ, *Demografický vývoj Žitenic v 19. století*, Historická demografie 30, 2006, s. 156.

nižší podíly protogamních sňatků než 75 %.^[57] I v Budyni nad Ohří podíl narostl v první polovině 19. století na více než 73 %.^[58] Na panství Škvorec však zůstal podíl protogamních sňatků i nadále nízký, s výjimkou dvacátých let 19. století, nedosahoval ani 70 %.

V letech 1820–1829 byl na panství Škvorec zaznamenán vyšší podíl protogamních sňatků, než bylo obvyklé v letech předcházejících i nadcházejících – 77,2 % (Tabulka č. 2). Souvislost lze hledat ve vývoji počtu zemřelých osob. V letech 1815–1825 zemřelo na panství poměrně malé množství osob,^[59] což pravděpodobně ovlivnilo i strukturu obyvatelstva podle rodinného stavu, tedy nižší podíl ovdovělých osob. Naopak ve třicátých letech 19. století zasáhla panství Škvorec (stejně jako jiné lokality českých zemí) epidemie cholery.^[60] Podíl i počet ovdovělých osob tak pravděpodobně opět narostl, a tak klesl i podíl protogamních sňatků. Tyto skutečnosti však zůstávají pouze ve formě hypotézy a nelze je spolehlivě ověřit, neboť ve škvoreckých matrikách zemřelých se začal rodinný stav zesnulého uvádět až od čtyřicátých let 19. století.

Palingamních sňatků bylo tedy na Škvorecku uzavíráno větší množství, než bylo v českých zemích obvyklé. Nicméně tak, jak bylo běžné i v jiných lokalitách, mezi snoubenci na Škvorecku se častěji vyskytovali vdovci než vdovy. Téměř u čtvrtiny uzavřených sňatků stál v pozici snoubence ovdovělý muž. V 16,7 % případů pojal za manželku svobodnou nevěstu a v dalších 7,8 % případů nevěstu ovdovělou (Tabulka č. 2). Vdovy se sice mezi nevěstami vyskytovaly méně často než vdovci, ale na panství Škvorec častěji než jinde v českých zemích. Ovdovělá žena vstupovala na Škvorecku do manželství se svobodným ženichem v 7,9 % případů a s ovdovělým v 7,8 % případů. Celkem tedy byla v pozici nevěsty téměř v 16 % uzavíraných manželství.

Ze získaných dat není bohužel možné sledovat, zda měla změna dědického práva z počátku 80. let 18. století vliv na podíl vdov mezi nevěstami. Často je totiž tato změna spojována s poklesem podílu sňatků vdov. Jako důvod se uvádí, že klesla jejich atraktivita na sňatkovém trhu v důsledku toho, že přišly o možnost svým potenciálním novomanželům nabídnout prozatímní hospodaření tak jako doposud.

[57] Sabina DUŠKOVÁ, *Demografický vývoj Ústí nad Labem v 19. století*, Historická demografie 24, 2000, s. 125.

[58] L. DUŠEK, *Obyvatelstvo Budyně*, s. 177.

[59] B. JANÁKOVÁ KUPROVÁ, *Obyvatelstvo na středočeském panství Škvorec*, s. 244.

[60] Tamtéž, s. 153–154.

TABULKA Č. 2. SNOUBENCI PODLE RODINNÉHO STAVU NA PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1785–1839

TABLE 2. SPOUSES ACCORDING TO MARITAL STATUS ON THE ESATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1785–1839

Období	Svobodný–svobodná		Vdovec–svobodná		Svobodný–vdova		Vdovec–vdova		Celkem počet
	počet	%	počet	%	Počet	%	počet	%	
1785–1789	93	63,7	33	22,6	11	7,5	9	6,2	146
1790–1799	170	61,6	41	14,9	29	10,5	36	13,0	276
1800–1809	208	62,3	67	20,1	31	9,3	28	8,4	334
1810–1819	213	67,0	61	19,2	24	7,5	20	6,3	318
1820–1829	312	77,2	45	11,1	25	6,2	22	5,4	404
1830–1839	277	68,4	68	16,8	29	7,2	31	7,7	405
Celkem	1273	67,6	315	16,7	149	7,9	146	7,8	1883

Poznámky: Rodinný stav nebyl u jednoho nebo obou snoubenců uveden v letech 1785–1789 u 5 sňatků, v letech 1790–1799 u 7 sňatků, v letech 1800–1809 u 1 sňatku, v letech 1810–1819 u 4 sňatků a v letech 1830–1839 u 2 sňatků. Celkem tedy v tabulce není zahrnuto 19 sňatků. Zdroje: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Notes: Marital status was not given for one or both spouses in the years 1785–1789 for 5 marriages, in the years 1790–1799 for 7 marriages, in the years 1800–1809 for 1 marriage, in the years 1810–1819 for 4 marriages, and in the years 1830–1839 for 2 marriages. A total of 19 marriages are therefore not included in the table.

Sources: Parish registers, own calculations.

Pokles podílu ovdovělých nevěst na panství Škvorec je možné pozorovat v letech 1810–1829 (Tabulka č. 2). Tuto skutečnost lze dávat do souvislosti s vydáním občanského zákoníku v roce 1811. V rámci tohoto zákoníku vešla v platnost praxe vdovského platu, na který získala žena právo po smrti svého manžela. Toto právo však zanikalo v okamžiku uzavření nového manželství.^[61] Pro ovdovělou ženu tak nemusel být nový sňatek dostatečně výhodný. Dříve bylo ovdovění ženy chápáno jako ekonomický a sociální propad a nový sňatek byl pro vdovu chápán ve své podstatě jako záchrana.^[62] Otázkou je, zda se situace po zavedení vdovského platu nezměnila. Nemohla ovdovělá žena, která byla dobře finančně zajištěná, o jejíž děti bylo již postaráno jinde než v rodné domácnosti, nebo alespoň byly tak staré, aby mohly samy pomoci s chodem hospodářství po otci, a především, která se poprvé v životě stala zcela nezávislou na mužské

[61] Ilona SCHELLEOVÁ – Karel SCHELLE, *Civilní kodexy 1811–1950–1964*, Brno 1993. Obecný zákoník občanský 1811, Hlava 28.6, § 1242–1244.

[62] Problematice vdovství v tradiční venkovské společnosti před i po vydání občanského zákoníku se podrobně věnuje Markéta SKOŘEPOVÁ, *Vdovství v tradiční venkovské společnosti (přehled bádání)*, *Historická demografie* 35, 2011, s. 1–31.

autoritě, být spokojená s nastalou situací a po novém sňatku a nové autoritě netoužit?^[63] Takovému představě by odpovídal právě pozorovaný pokles podílu ovdovělých nevěst na panství Škvorec. Je to však pouze úvaha, co skutečně stálo za tímto poklesem se lze pouze dohadovat.

Potvrzení určité specifičnosti škvorecké populace v ohledu rodinného stavu snoubenců potvrzuje i podrobnější komparace s farnostmi Lochenice a Libčany. Rozdíl v poměru podílu protogamních a palingamních sňatků byl zmíněn výše. Kromě toho se zdá, že na panství Škvorec se buď ženy častěji stávaly vdovami, anebo měly významně vyšší šanci vstoupit do nového manželství. Ve farnosti Lochenice se vdova v pozici nevěsty uvádí v necelých 6 % případech, ve farnosti Libčany v necelých 9 %. To je ve srovnání s 16 % na panství Škvorec opravdu výrazně méně. S tím souvisí i fakt, že na panství Škvorec vdovec pojímal za manželku vdovu častěji než jinde (oboustranně ovdovělí snoubenci vstupovali do manželství ve 2 % případech ve farnosti Lochenice, ve 4 % případech v Libčanech a v 8 % případech na panství Škvorec). Většinou se předpokládá, že vdovec vybíral novou partnerku především podle věku. Nižší věk ženy byl spojen s větší fyzickou silou potřebnou pro práci v domácnosti i na statku, s vyšší pravděpodobností narození dalších potomků a také s nižšími závazky vůči dětem z jejího předešlého manželství. Pokud tento předpoklad platil i na panství Škvorec, pak by zde ženy musely ovdovět v nižším věku než ve srovnávaných lokalitách. To však data o věku vdov vstupujících do manželství popírají. V letech 1785–1839 na panství Škvorec vstupovaly ovdovělé ženy do nového manželství ve vyšším věku než ženy ve farnosti Lochenice a v podobném věku jako ve farnosti Libčany. Průměrně bylo takovým nevěstám 34,9 let v Lochenicích, 35,8 let v Libčanech a 35,7 let na Škvorecku.^[64] Z výše uvedeného je patrné, že vdovci, minimálně na panství Škvorec, pravděpodobně vybírali své nové budoucí manželky i podle jiných než výše jmenovaných kritérií.

[63] O nezávislosti ovdovělých žen na mužské autoritě psali např. Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (eds.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 26; Možnost volby při rozhodování o vstupu do nového manželství u bohatých vdov zmiňují i Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR (eds.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2008, s. 151. Ovdovění jako příležitost k emancipaci a osamostatnění se popisuje i Alice VELKOVÁ, *Sebevědomé nebo zoufalé? Vdovy hospodařící na venkovských usedlostech v první polovině 19. století*, in: Milan Vojáček (ed.), *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*, Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.–24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy, Praha 2007, např. s. 325–327.

[64] Srovnání Tabulka č. 2, tabulka č. 4 ve studii o farnosti Lochenice (V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice*, s. 80) a tabulka 5 ve studii o farnosti Libčany (A. ŠIKULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Libčany*, s. 135).

Věk při sňatku

V matričních záznamech nemusel být uvedený věk při sňatku přesný zhruba až do poloviny 19. století, kdy teprve bylo nařízeno předkládat při sňatku křestní list.^[65] Přesnost uváděného věku ve farnostech panství Škvorec byla ověřena u snoubenců, kteří vstoupili do manželství v letech 1785–1819, a u kterých se podařilo pomocí rekonstrukce rodin nalézt jejich datum narození (122 nevěst a 79 ženichů). U těchto snoubenců byl porovnán věk uvedený v matrice oddaných a přesný věk spočtený na základě data narození a data sňatku. Analýza prokázala, že rozdíl mezi těmito dvěma věky byl nejvýše dva roky. Větší rozdíly se téměř nevyskytovaly.^[66] Při analýze věkové skladby snoubenců v letech 1785–1839 bylo použito kombinace přesného věku snoubenců (pokud se ho podařilo určit) a věku uvedeného v matričních záznamech. Vzhledem k tomu, že prezentovány jsou především průměrné věky, nemělo by docházet k vážnějším zkresením.

Na panství Škvorec byla jako nejmladší nevěsta zaznamenána teprve 13letá Rozárie Mikolášková (dcera souseda), která byla v roce 1800 provdána za 22letého Matěje Eliáše (syna souseda). V matrice oddaných je však v zápise o tomto sňatku u nevěsty uveden věk 16 let.^[67] Otázkou je, zda oddávající farář o skutečném věku nevěsty věděl a neuvedl ho z toho důvodu, že občanský zákoník povoloval uzavřít sňatek až od 14 let,^[68] nebo zda ho neznal. Druhá možnost se však nejeví jako pravděpodobná, neboť Rozárie byla dcerou místního škvoreckého souseda. Každopádně tehdejší kanonické právo umožňovalo ženám uzavřít sňatek již od 12 let,^[69] takže z hlediska církve farář nepochybil. Nejmladším ženichům na panství Škvorec bylo 17 let. František Zeman si v roce 1790 vzal 36letou vdovu Kateřinu Šťastnou (sociální původ není znám ani u jednoho ze snoubenců). Josef Votýpka (chalupník) se v roce 1817 oženil s 18letou Marií Špejsrovou (dcerou šafáře).^[70]

Naopak jako nejstarší nevěsta vstupující do prvního manželství byla zaznamenána 51letá Kateřina Novotná (dcera nájemníka), která si v roce 1835 vzala

[65] Ludmila FIALOVÁ, *Sňatkový věk obyvatelstva Starého Města pražského v 19. století*, in: Jiří Pešek – Václav Ledvinka (eds.), *Žena v dějinách Prahy*, Praha 1996, s. 167.

[66] Blíže srov. B. KUPROVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 34.

[67] SOA v Praze, *Sbírka matrik*, římskokatolický farní úřad Hradešín, matrika narozených, oddaných a zemřelých, inv. č. 10.

[68] J. KLABOUCH, *Manželství*, s. 190.

[69] Minimální věková hranice pro vstup do manželství (12 let pro ženy a 14 let pro muže), která byla přejata ze starověkého kanonického práva, byla zvýšena až v roce 1917 přijetím Codexu Iuris Canonici. Jaromír KINCL – Valentin URFUS – Michal SKŘEJPEK, *Římské právo*, Praha 1995, s. 136.

[70] SOA v Praze, *Sbírka matrik*, římskokatolický farní úřad Tuklaty, matrika oddaných, inv. č. 9.

44letého vdovce Josefa Šemberu (ševcovský mistr).^[71] Nejstarší svobodný ženich byl ještě o tři roky starší. František Nekolný (propuštěný voják a tovaryš krejčovský) se ve svých 54 letech oženil s 40letou vdovou Annou Černohorskou (vdova po domkáři).^[72] Celkově nejstarším ženichem byl však 86letý vdovec Jakub Labský (obyvatel), který si v roce 1801 vzal za manželku 50letou vdovu Alžbětu Kučerovou (vdova po podruhovi).^[73] Jako nejstarší nevěsta pak byla zaznamenána 59letá Anna Mazačová (vdova po gruntovníkovi), která v roce 1834 uzavřela manželství s 60letým vdovcem Josefem Šimůnkem (výminkář).^[74]

Ve sledovaném období let 1785–1839 byl průměrný věk u ženichů 31,5 let a u nevěst 25,3 let (Tabulka č. 3). První manželství přitom uzavírali muži průměrně ve věku téměř 27 let a ženy ve věku 23,5 let. Od počátku sledovaného období až do dvacátých let 19. století vzrostl průměrný věk svobodných ženichů o více než jeden rok. Následně však ve třicátých letech o více než půl roku klesl. U nevěst, které vstupovaly do svého prvního manželství, průměrný věk při sňatku narůstal víceméně po celé sledované období. Ve třicátých letech 19. století byl tak jejich průměrný věk o více než dva roky vyšší než ve druhé polovině osmdesátých let 18. století. Na přelomu druhého a třetího desetiletí 19. století přitom došlo k nárůstu průměrného věku svobodných nevěst o více než jeden rok.

Z hlediska srovnání patřili svobodní škvorečtí snoubenci v českých zemích na konci 18. století spíše mezi ty mladší (průměrně 26,4 u mužů a 22,3 u žen). V úhrnu se totiž průměrný věk svobodných ženichů v 18. století pohyboval mezi 24 a 30 lety a průměrný věk svobodných nevěst mezi 20 a 25 lety.^[75] Na počátku 19. století pak v jiných českých lokalitách dosahoval průměrný věk u ženichů, kteří uzavírali své první manželství, 26–28 let a u nevěst 23–24 let.^[76] Průměrný

[71] SOA v Praze, *Sbírka matrik*, římskokatolický farní úřad Sluštice, matrika narozených, oddaných a zemřelých, inv. č. 6.

[72] SOA v Praze, *Sbírka matrik*, římskokatolický farní úřad Tuklaty, matrika narozených, oddaných a zemřelých, inv. č. 7.

[73] SOA v Praze, *Sbírka matrik*, římskokatolický farní úřad Hradešín, matrika narozených, oddaných a zemřelých, inv. č. 10.

[74] SOA v Praze, *Sbírka matrik*, římskokatolický farní úřad Tuklaty, matrika narozených, oddaných a zemřelých, inv. č. 6.

[75] L. FIALOVÁ et al., *Dějiny obyvatelstva*, s. 159.

[76] Shrnutí podává Ludmila FIALOVÁ, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*, *Historická demografie* 12, 1987, s. 208. Tyto výsledky víceméně potvrzují i další studie z nedávné doby např. svobodní muži ve farnosti Stařeč uzavírali v letech 1785–1824 manželství nejčastěji ve věku 20–24 let, v letech 1825–1849 pak ve věku 25–29 let. Svobodné dívky zde vstupovaly v letech 1784–1849 do manželství ve věku 20–24 let (Vendula KRAUSOVÁ, *Obyvatelstvo farnosti Stařeč v 19. století*, *Historická demografie* 35, 2011, s. 59). Ve farnosti Zdechovice vstupovali muži do prvního manželství v letech 1790–1839 v průměru ve věku 26,4 let a svobodné ženy ve věku 23,1 let (š. JIRÁSKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice*, s. 77). V Jeseníku uzavírali svobodní muži v letech 1791–1800, stejně jako v letech 1831–1840, nejčastěji ve věku

věk svobodných škvoreckých snoubenců tak výrazněji nevybočoval mezi jinými svobodnými snoubenci (27,2 let u mužů a 24 let u žen).

V porovnání s vybranými českými lokalitami, s kterými je prováděno podrobnější srovnání,^[77] byli svobodní muži vstupující do manželství ve sledované době téměř stejně staří (26,7 let v Lochenicích a 26,5 let v Libčanech). U svobodných nevěst ve farnosti Libčany byl průměrný sňatkový věk stejný jako na panství Škvorec (23,5 let). Ve farnosti Lochenice byly tyto nevěsty přibližně o půl roku starší (24,1 let). Při podrobnějším pohledu se však ukazuje, že ve dvacátých a třicátých letech 19. století byli svobodní snoubenci z Lochenic v průměru o 2 roky starší než snoubenci ze Škvorecka či Libčan. Nárůst průměrného sňatkového věku lochenických snoubenců byl také v průběhu sledovaného období mnohem výraznější (o 3,3 roky u mužů a 4 roky u žen) než na panství Škvorec (0,5 roku u mužů a 2,3 roku u žen) a ve farnosti Libčany (1,1 roku u mužů a 2,7 roku u žen).

Průměrný věk snoubenců vstupujících na panství Škvorec v letech 1785–1839 do druhých a dalších sňatků činil u mužů 45,3 let a u žen 35,7 let (Tabulka č. 3). Poměrně výrazné kolísání průměrného věku snoubenců v jednotlivých desetiletích sledovaného období pravděpodobně způsobil relativně nízký počet sňatků vstupujících do výpočtu. I přesto však vývoj průměrného věku ovdovělých snoubenců v první polovině 19. století odpovídá vývoji počtu zemřelých v této době. Spolu s vysokým počtem zemřelých osob (sňatkuschnopného obyvatelstva) klesal sňatkový věk snoubenců a naopak.

Na rozdíl od svobodných snoubenců byli ovdovělí snoubenci v Lochenicích o jeden až dva roky mladší (43,8 let u mužů a 34,9 let u žen)^[78] než na panství Škvorec. V Libčanech^[79] byli v průměru o 1,5 roku mladší ovdovělí ženichové, ovdovělé nevěsty zde byly v průměru stejně staré jako na Škvorecku.^[80]

25–29 let. Ženám vstupujícím do prvního manželství zde v těchto letech bylo nejčastěji 20–24 let. U obou pohlaví je v mladším období znát mírný posun do vyššího věku při vstupu do prvního manželství (R. LIPOVSKI – P. ZATLOUKAL, *Vývoj sňatečnosti na Jesenicku*, s. 74). O něco starší byli svobodní snoubenci ve farnosti Rožmberk a v Žitenicích. Ve farnosti Rožmberk vstupovaly dívky v letech 1800–1849 do manželství průměrně ve věku 27,4 let a mládenci ve věku 29,6 let (M. POULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Rožmberk*, s. 201–202). V Žitenicích pak svobodní muži vstupovali v letech 1800–1849 do manželství v průměru ve 28 letech a svobodné ženy ve věku 26,6 let. (M. VAŇKOVÁ, *Demografický vývoj Žitenic*, s. 158).

[77] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice*, s. 79–84; A. ŠIKULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Libčany*, s. 133–142.

[78] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice*, s. 79–84.

[79] A. ŠIKULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Libčany*, s. 133–142.

[80] I v dalších lokalitách českých zemí byli ovdovělí ženichové mladší než ti z panství Škvorec. Například ve farnosti Zdechovice vstupovali muži znovu do manželství v letech 1790–1839 průměrně ve věku 43,2, ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v letech 1800–1849 průměrně ve věku 43,6 a ve stejném období v Žitenicích ve věku 44,6 let. Mezi ovdovělými nevěstami byly větší rozdíly. Ve farnosti Zdechovice byly tyto nevěsty mladší než na Škvorecku – 34,2 let. Naopak

TABULKA Č. 3. POČET SNOUBENCŮ A JEJICH PRŮMĚRNÝ VĚK PŘI SŇATKU NA PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1785–1839

TABLE 3. THE NUMBER OF SPOUSES AND THEIR AVERAGE AGE AT THE TIME OF MARRIAGE ON THE ESTATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1785–1839

Období	Celkem		První sňatek		Další sňatek	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Počet snoubenců ¹						
1785–1789	149	149	105	127	43	20
1790–1799	277	278	194	210	80	61
1800–1809	333	333	238	274	95	59
1810–1819	320	320	238	274	81	44
1820–1829	404	403	337	356	67	47
1830–1839	407	407	306	346	99	61
Celkem	1890	1890	1418	1587	465	292
Průměrný věk snoubenců ²						
1785–1789	31,4	24,3	26,4	22,5	43,6	36,5
1790–1799	31,8	24,9	26,3	22,1	45,3	34,7
1800–1809	32,4	25,4	27,0	23,3	45,9	35,2
1810–1819	31,4	24,7	27,2	23,4	44,0	32,6
1820–1829	30,7	26,1	27,5	24,6	47,0	38,0
1830–1839	31,5	26,7	26,9	24,8	45,7	37,3
Celkem	31,5	25,3	26,9	23,5	45,3	35,7

Poznámky: ¹ Rodinný stav při sňatku není uveden v letech 1785–1789 u jednoho ženicha a dvou nevěst, v letech 1790–1799 u tří ženichů a sedmi nevěst, v letech 1810–1819 u jednoho ženicha a dvou nevěst a v letech 1830–1839 u dvou ženichů. Tito snoubenci vstupují do výpočtu průměrného věku při sňatku bez ohledu na rodinný stav, ale ne do výpočtu průměrného věku podle rodinného stavu. Z toho důvodu neodpovídá suma prvních a dalších sňatků celkovému počtu sňatků.

² Věk při sňatku není uveden u jednoho svobodného ženicha v letech 1785–1789, u šesti svobodných ženichů, třech svobodných nevěst a dvou ovdovělých nevěst v letech 1790–1799, u dvou svobodných ženichů a jedné svobodné nevěsty v letech 1800–1809, dvou svobodných ženichů v letech 1810–1819 a jedné svobodné nevěsty v letech 1820–1829. Věk a rodinný stav není uveden u jednoho ženicha a dvou nevěst v letech 1785–1789, jedné nevěsty v letech 1800–1809 a dvou nevěst v letech 1810–1819. Celkem tedy do výpočtu nevstupuje 12 ženichů a 12 nevěst.

Zdroje: Církevní matriky, vlastní výpočty.

ve farnosti Rožmberk a v Žitenicích byly ovdovělé nevěsty starší než na sledovaném panství – 39, respektive 37,8 let. Š. JIRÁSKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva farností Zdechovice*, s. 77; M. POULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Rožmberk*, s. 206; M. VAŇKOVÁ, *Demografický vývoj Žitenic*, s. 159.

Notes: ¹ Marital status at marriage is not given in the years 1785–1789 for one groom and two brides, in the years 1790–1799 for three grooms and seven brides, in the years 1810–1819 for one groom and two brides, and in the years 1830–1839 for two grooms. These grooms and brides are included in the calculation of average age at marriage regardless of marital status, but not in the calculation of average age by status. For that reason, the sum of first and subsequent marriages do not correspond to the total number of marriages.

² Age at marriage is not given for one unmarried groom in the years 1785–1789, six unmarried grooms, three unmarried brides and two widowed brides in the years 1790–1799, two unmarried grooms and one unmarried bride in the years 1800–1809, two unmarried grooms in the years 1810–1819 and one unmarried bride in the years 1820–1829. Age and marital status not given for one groom and two brides in the years 1785–1789, one bride in the years 1800–1809, and two brides in the years 1810–1819. In total, therefore, 12 grooms and 12 brides are not included in the calculations.

Sources: Parish registers, own calculations.

Zajímavá je souvislost průměrného sňatkového věku svobodných snoubenců a jejich sociálního původu/postavení (Tabulka č. 4). Z hlediska této analýzy byl přitom vývoj téměř stejný pro obě pohlaví.

Nejmladší ženiši a nevěsty pocházeli po celé sledované období ze sociální kategorie *sedlák, chalupník* (Tabulka č. 4). Dá se tedy konstatovat, že dobré sociální/ekonomické zajištění umožňovalo vstup do manželství v poměrně nízkém věku. Synové hospodářů uzavírali sňatek v průměru ve 25 letech a jejich dcery průměrně ve 22 letech.

Není bez zajímavosti, že u synů sedláků/chalupníků došlo mezi obdobími let 1800–1819 a 1820–1839 k nejvyššímu nárůstu průměrného věku při sňatku – o 1,6 roku (Tabulka č. 4). Zdá se, že i selských synů se dotkly dlouhodobé hospodářské obtíže, které postihly české země ve dvacátých a třicátých letech 19. století. Zvyšování průměrného věku při vstupu do manželství u nevěst selského původu bylo po celé sledované období plynulé, ve výsledku však daleko výraznější než u mužů pocházejících z této sociální kategorie (nárůst o 4 roky, oproti 1,9 let). Obdobně došlo k výraznému vzestupu průměrného věku při vstupu do prvního manželství i u nevěst, které pocházely z domkářského prostředí (také o 4 roky, Tabulka č. 4). V tomto případě však nebyl nárůst plynulý, ale mezi první a druhou sňatkovou kohortou (1785–1799 a 1800–1819) došlo ke skokovému nárůstu průměrného sňatkového věku svobodných domkářských nevěst (o téměř 3 roky). Důvodem k tomuto náhlému nárůstu, ale i k relativně vysokému průměrnému věku svobodných ženichů pocházejících z domkářského prostředí (27 let), je však spíše slabá datová základna. V matrice oddaných bylo totiž označení *domkář* na počátku sledovaného období používáno jen velmi sporadicky. Následně už je tohoto sociálního postavení používáno častěji. Souvislost nárůstu zastoupení této kategorie lze hledat v nové výstavbě domů. Z Tabulky č. 1 sice není patrné, zda byly stavěny domy nebo selská stavení, ale dá se předpokládat, že v nějaké míře byly budovány oba typy staveb.

TABULKA Č. 4. POČET SVOBODNÝCH SNOUBENCŮ A JEJICH PRŮMĚRNÝ VĚK PODLE SOCIÁLNÍHO POSTAVENÍ NA PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1785–1839
 TABLE 4. THE NUMBER OF UNMARRIED SPOUSES AND THEIR AVERAGE AGE ACCORDING TO SOCIAL STATUS ON THE ESTATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1785–1839

Sociální kategorie	1785–1799		1800–1819		1820–1839		1785–1839	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
	Počet snoubenců							
Vrchnostenský úředník	4	3	6	5	5	–	15	8
Dominikální, obecní zaměstnanec	28	15	37	29	38	47	103	91
Sedlák, chalupník	54	60	136	168	161	223	351	451
Domkář	11	5	22	78	73	183	106	266
Řemeslník	52	30	133	81	193	139	378	250
Nádeník, podruh	67	42	94	72	166	74	327	188
Nezjištěno	90	186	52	116	7	36	149	338
Celkem	306	341	480	549	643	702	1429	1592
	Průměrný věk snoubenců							
Vrchnostenský úředník	34,5	20,5	35,5	29,7	30,1	–	33,4	26,3
Dominikální, obecní zaměstnanec	29,0	22,0	28,6	22,2	28,7	24,4	28,7	22,9
Sedlák, chalupník	24,0	20,1	24,3	21,9	25,9	24,1	25,0	22,0
Domkář	27,0	20,5	27,5	23,3	27,7	24,5	27,6	23,7
Řemeslník	24,5	22,9	26,1	23,2	26,4	25,5	26,1	23,4
Nádeník, podruh	28,6	23,9	31,4	25,3	28,4	26,5	29,3	24,6
Nezjištěno	26,0	22,9	25,8	24,4	32,5	25,5	26,3	22,6
Celkem	26,4	22,3	27,0	23,4	27,0	24,5	26,9	23,5

Zdroje: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Sources: Parish registers, own calculations.

V průměru druhými nejmladšími snoubenci na škvoreckém panství byli ženiši a nevěsty pocházející z řemeslnického prostředí (Tabulka č. 4). V tomto případě bylo svobodným mužům při vstupu do manželství průměrně 26,1 let a svobodným ženám 23,4 let.

Naopak mezi nejstarší snoubence patřili po celé sledované období ženy a muži, kteří byli zařazeni do sociální kategorie *nádeník, podruh*. I u této sociální skupiny docházelo u obou pohlaví k nárůstu průměrného věku při vstupu do manželství, a to i přesto, že již na začátku sledovaného období byli tito snoubenci jednoznačně nejstarší (28,6 let u mužů a 23,9 let u žen). U mužů narostl průměrný sňatkový věk mezi první a druhou sňatkovou kohortou o téměř 3 roky. Nicméně následně sňatkový věk o 3 roky poklesl, a tak je věk v poslední sledované sňatkové kohortě

let 1820–1839 téměř stejný jako na začátku studovaného období (28,4 let). Oproti tomu u žen pocházejících z nádenického prostředí narůstal průměrný věk při vstupu do prvního manželství po celé sledované období, z 23,9 let v letech 1785–1799 na 26,5 let v období 1820–1839.

Věkové rozdíly mezi snoubenci

Vzájemný věkový rozdíl snoubenců na panství Škvorec byl velmi podobný jako v jiných lokalitách českých zemí. Zjednodušeně řečeno byl při vstupu do manželství nejčastěji starší muž, a to v průměru o 1–4 roky.^[81] Rozdílná však byla situace u protogamních a palingamních sňatků.

TABULKA Č. 5. VĚKOVÉ ROZDÍLY U PROTOGAMNÍCH SŇATKŮ NA PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1785–1839 (V %)

TABLE 5. AGE DIFFERENCES IN PROTOGAMOUS MARRIAGES ON THE ESTATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1785–1839 (IN %)

Věkový rozdíl v letech	1785–1799	1800–1819	1820–1839	1785–1839
Muži starší celkem	80,3	78,7	69,4	74,7
Nad 20 let	–	1,2	0,2	0,5
15–19	3,5	3,6	1,0	2,4
10–14	13,5	8,9	7,0	8,9
5–9	25,9	27,5	27,0	27,0
1–4	37,5	37,6	34,2	36,0
0	7,3	4,8	10,4	7,9
1–4	11,2	12,4	15,1	13,4
5–9	0,8	3,8	4,1	3,3
10–14	0,4	–	0,9	0,5
15–19	–	0,2	0,2	0,2
Nad 20 let	–	–	–	–
Ženy starší celkem	12,4	16,5	20,2	17,4
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

Poznámky: Absolutní hodnoty jsou uvedeny v příloze č. 1.

Zdroje: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Notes: Absolute values are given in Appendix No. 1.

Sources: Parish registers, own calculations.

[81] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice*, s. 83–84; A. ŠIKULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Libčany*, s. 139, 142; M. VAŇKOVÁ, *Demografický vývoj Žitenic*, s. 160; Š. JIRÁSKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice*, s. 83.

V případě, že uzavírali sňatek dva svobodní snoubenci, pak byli starší muži, a to (s výjimkou let 1820–1839) ve více než dvou třetinách případů (Tabulka č. 5). Ve zmíněné poslední sňatkové kohortě byli svobodní muži také starší než jejich partnerky, ovšem „pouze“ v necelých 70 % případů. V průběhu celého zkoumaného období byl muž starší nejčastěji o 1–4 roky (36 % všech protogamních sňatků) a o 5–9 let (27 %). Protogamní sňatky, u nichž byla starší nevěsta, byly uzavřeny v 17,4 % případů. I v tomto případě byla nevěsta starší nejčastěji o 1–4 roky (13,4 % všech protogamních sňatků).

Analýzu věkových rozdílů snoubenců u palingamních sňatků komplikuje fakt, že rozdělení studovaného období na jednotlivé sňatkové kohorty (podobně jako u protogamních sňatků) vedlo k poměrně nízkým početním zastoupením jednotlivých věkových kategorií. Nicméně i tak lze s opatrností sledovat určité trendy.

U téměř 90 % sňatků, kdy byli oba snoubenci ovdovělí, byl starší muž (Tabulka č. 6). V letech 1785–1799 byl muž nejčastěji starší o více než 25 let než jeho partnerka (20 % všech sňatků vdovce s vdovou). V následujících dvou obdobích byl pak zpravidla starší o 10–14 let (ve 22–25 % takových sňatků). Zejména v tomto případě, při sňatku ovdovělého ženicha a ovdovělé nevěsty, je však třeba mít na paměti nízké početní zastoupení. Za celé sledované období bylo pouze 10 ovdovělých nevěst starších než jejich ovdovělí partneři (Příloha č. 2).

Pokud uzavíral sňatek vdovec se svobodnou dívkou, pak byl pochopitelně ve většině případů starší muž (Tabulka č. 6). V letech 1785–1799 byl nejčastěji ovdovělý ženich starší o 15–19 let, v letech 1800–1819 zpravidla o 20–24 let a ve 20. a 30. letech 19. století o 10–14 let oproti svobodné snoubence. I v tomto případě však zastoupení jednotlivých věkových kategorií není příliš početné. Svobodná nevěsta byla opět pouze v 10 případech starší než její ovdovělý partner (Příloha č. 2).

Nejvýraznější věkové rozdíly je možné pozorovat u sňatků, do kterých vstupoval svobodný ženich a ovdovělá nevěsta (Tabulka č. 6). Ve většině případů byla u těchto sňatků starší nevěsta, ne však tak výrazně jako ženich v případě předchozích typů sňatků. Jednak nebyl podíl sňatků se starší nevěstou tak vysoký, pohyboval se v průměru kolem 60 %, a zároveň nebyl mezi snoubenci tak výrazný věkový rozdíl. V průběhu celého sledovaného období byla v tomto případě nevěsta zpravidla starší o 1–9 let (21,8 % o 1–4 roky a 21,1 % o 5–9 let). Pokud byl u tohoto typu sňatku přece jen starší ženich, pak nejčastěji o 5–9 let (15,6 % všech sňatků svobodného ženicha a ovdovělé nevěsty).

Pro doplnění lze zmínit, že na panství Škvorec byl zaznamenán úctyhodný věkový rozdíl, a to přesně 50 let. Václav Novotný (obyvatel) jako 70letý vdovec vstoupil v roce 1809 do manželství se svobodnou 20letou Annou Šimonkovou (sociální původ neznámý).^[82]

[82] SOA v Praze, *Sbirka matrik*, římskokatolický farní úřad Hardešín, matrika narozených, oddaných, zemřelých, inv. č. 18.

TABULKA Č. 6. VĚKOVÉ ROZDÍLY U PALINGAMNÍCH SŇATKŮ NA PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1785–1839 (V %)

TABLE 6. AGE DIFFERENCES IN PALINGAMOUS MARRIAGES ON THE ESTATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1785–1839 (IN %)

Věkový rozdíl v letech	1785–1799			1800–1819			1820–1839			1785–1839		
	vc-sv	sv-va	vc-va	vc-sv	sv-va	vc-va	vc-sv	sv-va	vc-va	vc-sv	sv-va	vc-va
Muži starší celkem	97,3	28,9	91,1	96,9	41,8	95,8	92,0	27,8	81,1	95,2	33,3	89,0
Nad 25 let	17,6	–	20,0	15,6	–	14,6	16,8	–	5,7	16,5	–	13,0
20–24	17,6	–	17,8	21,9	–	14,6	11,5	–	18,9	17,1	–	17,1
15–19	20,3	–	17,8	19,5	–	18,8	14,2	–	7,5	17,8	–	14,4
10–14	16,2	2,6	13,3	18,8	9,1	25,0	23,0	3,7	22,6	19,7	5,4	20,5
5–9	16,2	10,5	15,6	14,1	18,2	12,5	13,3	16,7	15,1	14,3	15,6	14,4
1–4	9,5	15,8	6,7	7,0	14,5	10,4	13,3	7,4	11,3	9,8	12,2	9,6
0	1,4	2,6	–	1,6	9,1	4,2	1,8	11,1	7,5	1,6	8,2	4,1
1–4	1,4	13,2	8,9	1,6	29,1	–	4,4	20,4	7,5	2,5	21,8	5,5
5–9	–	23,7	–	–	12,7	–	1,8	27,8	–	0,6	21,1	–
10–14	–	15,8	–	–	5,5	–	–	9,3	3,8	–	9,5	1,4
15–19	–	10,5	–	–	1,8	–	–	3,7	–	–	4,8	–
20–24	–	5,3	–	–	–	–	–	–	–	–	1,4	–
Nad 25 let	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Ženy starší celkem	1,4	68,4	8,9	1,6	49,1	–	6,2	61,1	11,3	3,2	58,5	6,8
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Poznámky: vc = vdovec, va = vdova, sv = svobodný/svobodná.

Absolutní hodnoty jsou uvedeny v Příloze č. 2.

Zdroje: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Notes: vc = widower, va = widow, sv = unmarried.

Absolute values are given in Appendix No. 2.

Sources: Parish registers, own calculations.

Při komparaci vzájemného věkového rozdílu snoubenců na panství Škvorec a ve farnosti Ločenice byly objeveny poměrně výrazné odlišnosti.^[83] Jednak byli v Ločenicích daleko častěji snoubenci stejně staří, a to jak v případech protogamních,

[83] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Ločenice*, s. 83–84.

tak palingamních sňatků. Nicméně v případě vzájemně svobodných snoubenců byl stejně jako na Škvorecku i zde svobodný ženich oproti svobodné snoubence nejčastěji starší o 1–4 roky, případně o 5–9 let. Výraznější odlišnosti lze sledovat v případě palingamních sňatků. V případě sňatku vdovce se svobodnou nevěstou býval ženich starší méně často než na panství Škvorec (u necelých 80 % uzavřených sňatků). Stejně byl však ženich v tomto případě starší nejčastěji o 10–14 let. Pokud uzavírala v Lochenicích sňatek ovdovělá nevěsta a svobodný ženich, pak byli téměř v jedné třetině případů stejně staří. To je oproti 8 % sňatků na panství Škvorec poměrně výrazný rozdíl. I v případě obou ovdovělých snoubenců lze mezi sledovanými lokalitami nalézt poměrně výrazné odlišnosti. Ve farnosti Lochenice byl daleko méně často ovdovělý muž starší než jeho ovdovělá partnerka (pouze v 51 % případů) a také býval mezi ovdovělými manželi menší věkový rozdíl, nejčastěji 5–9 let. Nicméně je nutné poznamenat, že i ve farnosti Lochenice způsobilo dělení na jednotlivé věkové kategorie jejich nízké početní zastoupení, a výsledky tak nemusí být zcela spolehlivé.

Naopak porovnání věkových rozdílů ve farnosti Libčany a na panství Škvorec ukázalo, že si obě lokality byly v tomto ohledu velmi podobné.^[84] Jediným výraznějším rozdílem byl fakt, že v případě sňatku ovdovělých nevěst a svobodných snoubenců se ve farnosti Libčany vyskytovaly ve větší míře starší nevěsty (65 %, oproti 58 % na panství Škvorec).

Sociální původ snoubenců

Výběr partnera ve sledované době nepochybně závisel nejen na osobních sympatiích, ale v nemalé míře také na sociálním zázemí rodiny jednotlivců. Není proto bez zajímavosti sledovat vzájemný sociální původ snoubenců a i to, jak se případně, pokud vůbec, proměňoval v čase. Zde je věnována pozornost pouze strategii výběru partnerů svobodných snoubenců (kvůli nízkému početního zastoupení sňatků ovdovělých snoubenců) v letech 1800–1839. Důvodem k tomuto časovému omezení je datová základna. Informace o sociálním postavení snoubenců je v matričních knihách oddaných častěji uváděna právě až v 19. století. V 18. století bylo sociální postavení/původ především u nevěst uváděno pouze sporadicky.

Ze získaných dat je zřejmé, že svobodní ženiši uzavírali, především v prvním sledovaném období let 1800–1819, sociálně homogamní sňatky (Tabulka č. 7). Nejvíce je tato tendence patrná u sedláků a chalupníků. Ženich ze selského prostředí se ve více než polovině případů oženil s ženou ze stejného prostředí (57,6 %). Řemeslníci, podruzi a nádeníci, respektive muži pocházející z této sociální kategorie, uzavírali homogamní sňatek pouze přibližně v jedné čtvrtině případů. Pokud bychom však brali v potaz, že sociální skupiny *domkář* a *řemeslník* mají

[84] A. ŠIKULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Libčany*, s. 135–142.

mnoho společného (srov. Prameny a metody), pak by tendence k společensky rovnocenným sňatkům u ženichů *řemeslníků* ještě posílila, na více než 45 %. Ženich z řemeslnického prostředí si však současně téměř v jedné čtvrtině případů bral za manželku dceru sedláka či sedlákovu vdovu. Za povšimnutí však také stojí fakt, že přibližně 20 % ženichů *nádeníků/podruhů* vstupovalo do manželství s nevěstou, jejíž otec nebo předchozí manžel byl domkář.

TABULKA Č. 7. SOCIÁLNÍ PŮVOD SVOBODNÝCH ŽENICHŮ A JEJICH SVOBODNÝCH/OVDOVĚLÝCH PARTNEREK NA PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1800–1819

TABLE 7. SOCIAL ORIGIN OF UNMARRIED GROOMS AND THEIR UNMARRIED/WIDOWED PARTNERS ON THE ESTATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1800–1819

Sociální kategorie – svobodný ženich	Sociální kategorie – nevěsta (v %)								Celkem abs. počet
	1*	2	3	4	5	6	nezj.	celkem	
Vrchnostenský úředník*	16,7	33,3	–	–	33,3	–	16,7	100,0	6
Dominikální, obecní zaměstnanec	2,7	13,5	21,6	13,5	13,5	10,8	24,3	100,0	37
Sedlák, chalupník	–	5,8	57,6	7,2	10,8	2,9	15,8	100,0	139
Domkář	–	4,3	13,0	17,4	8,7	17,4	39,1	100,0	23
Řemeslník	0,7	5,2	23,1	18,7	26,9	6,7	18,7	100,0	134
Nádeník, podruh	–	7,6	13,0	20,7	9,8	27,2	21,7	100,0	92
Nezjištěno	2,0	4,1	26,5	14,6	12,2	4,1	36,7	100,0	49
Celkem	0,8	6,7	30,6	14,6	15,6	10,0	21,7	100,0	480

Poznámky: 1 = vrchnostenský úředník, 2 = dominikální, obecní zaměstnanec, 3 = sedlák, chalupník, 4 = domkář, 5 = řemeslník, 6 = nádeník, podruh.

* Možnost zkreslených výsledků vzhledem k nízkému počtu pozorovaných událostí.

Zdroje: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Notes: 1 = patrimonial official, 2 = landlord's, municipal employee, 3 = farmer, cottager, 4 = housekeeper, 5 = craftsman, 6 = labourer, landless lodger.

* The possibility of distorted results due to the low number of observed events.

Sources: Parish registers, own calculations.

Ve druhém sledovaném období let 1820–1839 také převažovala u svobodných mužů tendence k homogamním sňatkům (Tabulka č. 8). Procentuální zastoupení sociálně rovnocenných sňatků narostlo u všech sociálních kategorií (oproti předchozímu období), důvodem však pravděpodobně budou především četnější záznamy o sociálním původu snoubenců v matričních záznamech. V tomto období již nelze sociální původ určit pouze u přibližně 1 % svobodných ženichů a přibližně 5 % svobodných nevěst (oproti více než 10, resp. necelým 21 % v letech 1800–1819).

Podruzi/nádeníci si v letech 1820–1839 častěji než manželku stejného původu (20,5 %) vybírali manželku z domkářského prostředí (34,3 %). Muži ze sociální kategorie *řemeslník* téměř shodně vybírali manželku domkářského (30,4 %) a řemeslnického původu (28,3 %). U ženichů ze selského prostředí zůstala stěžejní strategie homogamních sňatků. Více než 62 % selských a chalupnických synů vstupovalo do manželství s nevěstou ze selského prostředí.

U ženichů domkářského původu se tendence k sociálně rovnocenným sňatkům zvýraznila. V letech 1800–1819 si domkářští ženichové volili shodně partnerku domkářského a podružského/nádenického původu (Tabulka č. 7). V následujícím období si více než jedna třetina ženichů domkářů volila partnerku z domkářského prostředí (Tabulka č. 8).

TABULKA Č. 8. SOCIÁLNÍ PŮVOD SVOBODNÝCH ŽENICHŮ A JEJICH SVOBODNÝCH/OVDOVĚLÝCH PARTNEREK NA PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1820–1839

TABLE 8. SOCIAL ORIGIN OF UNMARRIED GROOMS AND THEIR UNMARRIED/WIDOWED PARTNERS ON THE ESTATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1820–1839

Sociální kategorie – svobodný ženich	Sociální kategorie – nevěsta (v %)								Celkem abs. počet
	1	2	3	4	5	6	nezj.	celkem	
Vrchnostenský úředník*	–	40,0	40,0	–	–	–	20,0	100,0	5
Dominikální, obecní zaměstnanec	–	10,5	26,3	23,7	31,6	2,6	5,3	100,0	38
Sedlák, chalupník	–	4,3	62,7	16,8	9,9	2,5	3,7	100,0	161
Domkář	–	8,2	21,9	35,6	15,1	11,0	8,2	100,0	73
Řemeslník	–	7,3	23,0	30,4	28,3	3,7	7,3	100,0	191
Nádeník, podruh	–	6,0	16,3	34,3	19,3	20,5	3,6	100,0	166
Nezjištěno	–	–	11,1	–	33,3	–	33,3	100,0	9
Celkem	–	6,7	31,3	27,5	19,9	8,4	5,9	100,0	643

Poznámky: 1 = vrchnostenský úředník, 2 = dominikální, obecní zaměstnanec, 3 = sedlák, chalupník, 4 = domkář, 5 = řemeslník, 6 = nádeník, podruh.

* Možnost zkreslených výsledků vzhledem k nízkému počtu pozorovaných událostí.

Zdroje: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Notes: 1 = patrimonial official, 2 = landlord's, municipal employee, 3 = farmer, cottager, 4 = housekeeper, 5 = craftsman, 6 = labourer, landless lodger.

* The possibility of distorted results due to the low number of observed events.

Sources: Parish registers, own calculations.

TABULKA Č. 9. SOCIÁLNÍ PŮVOD SVOBODNÝCH NEVĚST A JEJICH SVOBODNÝCH/OVDOVĚLÝCH PARTNERŮ NA PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1810–1819

TABLE 9. SOCIAL ORIGIN OF UNMARRIED BRIDES AND THEIR UNMARRIED/WIDOWED PARTNERS ON THE ESTATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1810–1819

Sociální kategorie – ženich	Sociální kategorie – svobodná nevěsta (v %)							
	1*	2	3	4	5	6	nezj.	celkem
Vrchnostenský úředník †	20,0	6,9	–	–	1,3	–	0,9	0,9
Dominikální, obecní zaměstnanec	20,0	10,3	4,7	7,5	6,4	5,5	8,8	6,7
Sedlák, chalupník	–	27,6	52,9	15,0	23,1	8,2	24,6	29,5
Domkář	–	–	2,9	5,0	6,4	19,2	8,8	6,9
Řemeslník	20,0	24,1	22,9	40,0	44,9	16,4	26,3	28,4
Nádeník, podruh	–	24,1	8,2	23,8	10,3	49,3	22,8	20,0
Nezjištěno	40,0	6,9	8,2	8,8	7,7	1,4	16,7	9,3
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Celkem abs. počet	5	29	170	80	78	73	114	549

Poznámky: 1 = vrchnostenský úředník, 2 = dominikální, obecní zaměstnanec, 3 = sedlák, chalupník, 4 = domkář, 5 = řemeslník, 6 = nádeník, podruh.

* Možnost zkreslených výsledků vzhledem k nízkému počtu pozorovaných událostí.

Zdroje: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Note: 1 = patrimonial official, 2 = landlord's, municipal employee, 3 = farmer, cottager, 4 = housekeeper, 5 = craftsman, 6 = labourer, landless lodger.

* The possibility of distorted results due to the low number of observed events.

Sources: Parish registers, own calculations.

I u svobodných nevěst je možné pozorovat tendenci k uzavírání sociálně rovnocenných sňatků (Tabulka č. 9 a 10), a ani u nich se situace během sledovaného období příliš nezměnila. Nevěsty selského původu uzavíraly homogamní sňatek přibližně v jedné polovině případů (52,9 % v letech 1810–1819 a 47,1 % v letech 1820–1839). V letech 1800–1819 další téměř jedna čtvrtina těchto nevěst pojímala za manžela muže z řemeslnického prostředí (Tabulka č. 9). Za předpokladu spojitosti sociálních skupin *domkář* a *řemeslník*, uzavíraly i ženy z domkářského prostředí homogamní sňatek. Téměř v polovině případů v obou sledovaných obdobích totiž uzavíraly manželství s mužem domkářského nebo řemeslnického původu. V další jedné čtvrtině případů v letech 1800–1819 a jedné třetině v letech 1820–1839 uzavíraly tyto ženy sňatek s ženichem ze sociální kategorie *podruh/nádeník*. Svobodné nevěsty pocházející ze sociální skupiny *řemeslník* a *podruh/nádeník* uzavíraly zpravidla sociálně rovnocenné sňatky. I přesto však ženy z řemeslnického prostředí uzavřely v letech 1800–1819 téměř v jedné čtvrtině případů sňatek s mužem ze selského prostředí a v letech 1820–1839 z téměř stejného

podílu s mužem ze sociální kategorie *podruh/nádeník*. Ženy z nádenického či podružského prostředí uzavíraly v obou sledovaných obdobích kromě sociálně homogamního sňatku v jedné pětině případů sňatek s ženichem pocházejícím ze sociální kategorie *domkář*.

TABULKA Č. 10. SOCIÁLNÍ PŮVOD SVOBODNÝCH NEVĚST A JEJICH SVOBODNÝCH/OVDOVĚLÝCH PARTNERŮ NA PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1820–1839

TABLE 10. SOCIAL ORIGIN OF UNMARRIED BRIDES AND THEIR UNMARRIED/WIDOWED PARTNERS ON THE ESTATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1820–1839

Sociální kategorie – ženich	Sociální kategorie – svobodná nevěsta (v %)							
	1	2	3	4	5	6	nejz.	celkem
Vrchnostenský úředník*	–	4,3	0,9	–	–	–	2,6	0,7
Dominikální, obecní zaměstnanec	–	10,6	5,4	4,9	9,5	1,4	5,1	6,0
Sedlák, chalupník	–	14,9	47,1	15,8	13,9	8,2	20,5	24,8
Domkář	–	14,9	9,9	16,4	10,9	19,2	23,1	13,8
Řemeslník	–	31,9	23,3	31,1	40,9	9,6	23,1	27,9
Nádeník, podruh	–	23,4	13,0	31,1	22,6	60,3	12,8	25,2
Žebrák*	–	–	–	–	–	1,4	–	0,1
Nezj.	–	–	0,4	0,5	2,2	–	7,7	1,1
Celkem	–	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Celkem absolutní počet	–	47	223	183	137	73	39	702

Poznámky: 1 = vrchnostenský úředník, 2 = dominikální, obecní zaměstnanec, 3 = sedlák, chalupník, 4 = domkář, 5 = řemeslník, 6 = nádeník, podruh.

* Možnost zkreslených výsledků vzhledem k nízkému počtu pozorovaných událostí.

Zdroje: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Notes: 1 = patrimonial official, 2 = landlord's, municipal employee, 3 = farmer, cottager, 4 = housekeeper, 5 = craftsman, 6 = labourer, landless lodger, 7 = beggarman.

* The possibility of distorted results due to the low number of observed events.

Sources: Parish registers, own calculations.

Specifickou skupinu na sňatkovém trhu tvořili snoubenci a snoubenky pocházející ze sociální kategorie *dominikální, obecní zaměstnanec*.^[85] Na panství Škvorec se nejednalo o příliš početnou společenskou skupinu, a tak neměli ani příliš možností si vybírat partnera/partnerku ze stejné sociální kategorie. Svobodní muži z této sociální kategorie si v letech 1800–1819 za manželku volili nejčastěji partnerku selského původu (Tabulka č. 7), v letech 1820–1839 si s výjimkou žen

[85] Skupina *vrchnostenský úředník* byla zcela ponechána stranou, interpretace by byla vzhledem k počtu snoubenců v této sociální skupině zavádějící.

z podružského prostředí vybírali téměř rovnocenně ze všech sociálních skupin (Tabulka č. 8). Svobodné ženy z rodin dominikálních a obecních zaměstnanců se po celé sledované období vdávaly za muže ze všech sociálních kategorií.

Komparace s jinými lokalitami je v případě sociální analýzy poměrně obtížná, tak jak bylo naznačeno již v metodické části. Nicméně ve farnosti Lochenice a Libčany byly sociální kategorií vytvořeny podobně, a tak je komparace možná. Zjednodušeně řečeno i v těchto lokalitách byla tendence k homogamním sňatkům a sociálně nejvíce uzavřenou skupinou byli sedláci (rolníci) a chalupníci. Jediným podstatnějším rozdílem je, že řemeslníci v těchto lokalitách uzavírali homogamní sňatek méně často než na panství Škvorec.

Regionální původ snoubenců

Při volbě místa sňatku se dle kanonického práva měla dávat přednost farnosti, ze které pocházela nevěsta.^[86] Právě kvůli této zvyklosti je třeba mít na paměti, že sňatek na panství ještě neznamenal, že tam pak daný pár žil. Nicméně zde nejde ani tak o to, kde se pár usadil, jako o to, odkud snoubenci pocházeli a o jakou vzdálenost mezi místem původu snoubenců šlo.^[87]

Navzdory doporučení kanonického práva pocházelo ve sledovaném období let 1760–1839 z jiného panství 14 % škvoreckých nevěst. V čase přitom podíl mimopanských nevěst narůstal. V letech 1760–1799 přicházelo z jiného panství necelých 12 % nevěst, v letech 1800–1839 pak již více než 16 %. Ženich na panství Škvorec však dle očekávání pocházel v letech 1760–1839 z jiného panství daleko častěji, ve více než jedné třetině případů (37 %). I u ženichů tento podíl v čase narůstal. V letech 1760–1799 bylo na Škvorecku necelých 32 % ženichů mimopanských, v letech 1800–1839 pak již více než 41 %. V každém případě lze konstatovat, že v 19. století byl pohyb osob volnější než na konci 18. století, a to pro obě pohlaví.

Lokality uvedené v matričních záznamech sňatků na panství Škvorec byly roztrženy do současných okresů (městských obvodů v případě Prahy).^[88] V celém sledovaném období se nepodařilo k žádnému současnému okresu přiřadit 20 lokalit (15 pro muže a 5 pro ženy). Důvodů může být několik – autorčino špatné čtení, nepřesný či zkomolený zápis faráře a podobně. Další tři ženichové pocházeli

[86] Toto doporučení zrušil až *Kodex kanonického práva* z roku 1917.

[87] Na panství Škvorec je analýza původu snoubenců také jednou z mála možností, jak aspoň částečně zkoumat pohyb obyvatelstva. Soupisy obyvatelstva ani zhostní a výhostní listy, které jsou běžně používány ke studiu migrace ve sledované době, nejsou pro území panství Škvorec dochované, nebo se je alespoň prozatím nepodařilo objevit.

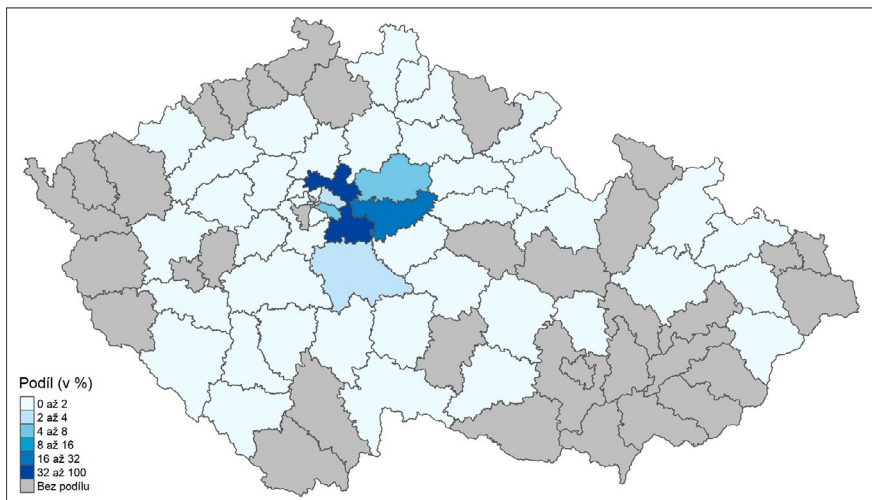
[88] F. PALACKÝ, *Popis království*; Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 2004. V případě, že u lokality, která se vyskytovala/vyskytuje pod stejným názvem na území českých zemí vícekrát, nebyla uvedena žádná bližší specifikace, byla zařazena jako lokalita daného názvu, která se nacházela k panství nejbližší.

z lokalit mimo území dnešní České republiky (Pruské Slezsko, Dolní a Horní Rakousko). Celkem tedy 18 ženichů a 5 nevěst není zaneseno v následujících kartogramech zachycujících původ mimopanských snoubenců (Obrázky č. 3 a 4).

Ženiši, kteří nepocházeli z panství Škvorec, byli původem nejčastěji, téměř ze dvou třetin případů, z okresů Praha-východ a Kolín (Obrázek č. 3). Do těchto dvou okresů náležejí i jednotlivé lokality panství Škvorec. Ve většině případů tedy mimopanský ženich pocházel z obcí sousedních panství, která náležela stejným majitelům jako panství Škvorec. Povolení k sňatku tak pravděpodobně nebylo těžké získat. Mezi další početněji zastoupené okresy patří okres Nymburk (necelých 7 % ženichů). Pokud by byla Praha rozdělena pouze na levý a pravý břeh Vltavy (nikoliv na současné městské obvody), pak by ještě významný podíl ženichů (9,5 %) pocházel z pravého pražského břehu Vltavy (tedy dohromady z dnešní Prahy 1–4 a 8–10).

OBRÁZEK Č. 3. REGIONÁLNÍ PŮVOD MIMOPANSKÝCH ŽENICHŮ NA PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1760–1839 (SOUČASNÉ OKRESY)

PICTURE 3. REGIONAL ORIGIN OF NON-ESTATE GROOMS ON THE ESTATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1760–1839 (CONTENT DISTRICTS)

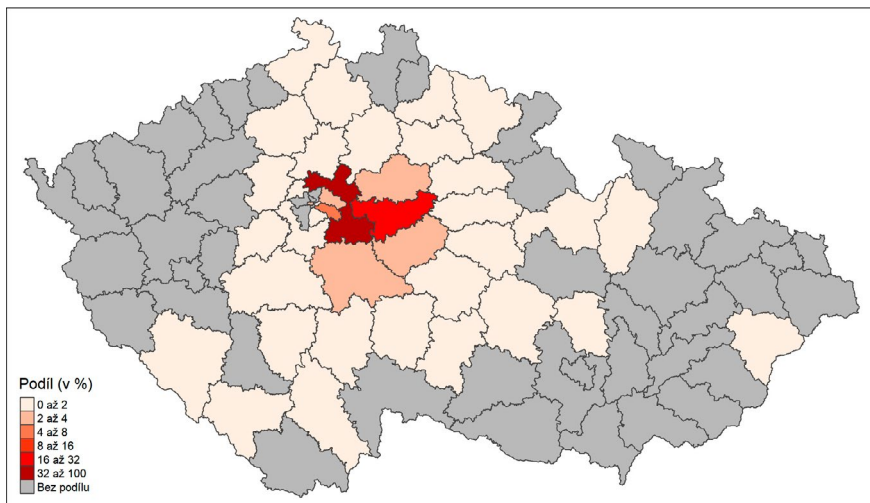
Zdroje: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Sources: Parish registers, own calculations.

Mimopanské nevěsty pocházely nejčastěji ze stejných okresů jako ženichové (Obrázek č. 4). Více než 62 % pocházelo z okresů Praha-východ a Kolín, dalších téměř 10 % z pražského pravého břehu Vltavy. Okres Nymburk však u nevěst vystřídal okresy Benešov a Kutná Hora.

OBRÁZEK Č. 4. REGIONÁLNÍ PŮVOD MIMOPANSKÝCH NEVĚST NA PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1760–1839 (SOUČASNÉ OKRESY)

PICTURE 4. REGIONAL ORIGIN OF NON-ESTATE BRIDES ON THE ESTATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1760–1839 (CONTENT DISTRICTS)

Zdroje: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Sources: Parish registers, own calculations.

Z hlediska času nelze ani u jednoho pohlaví sledovat větší změny. Na začátku 19. století však lze pozorovat o něco větší rozptýlení míst původu než na konci 18. století.

Sezónní průběh sňatečnosti

Přestože je sňatek jediná demografická událost v životě venkovské společnosti 18. a 19. století, kterou mohli lidé reálně časově plánovat, církevní a hospodářský cyklus roku jim přinášel určitá omezení. Církevní nařízení přímo nezakazovala pořádání svateb v žádném ročním období, nicméně v době před Velikonocemi a v době adventu zakazovala jakékoliv veselí.^[89] Svatba přitom byla s velkým veselím a oslavami velmi úzce spojována. Proto tato omezení pravidelně snižovala počet manželství uzavíraných v březnu, dubnu a prosinci.

[89] Josef GRULICH, „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století), *Historická demografie* 24, 2000, s. 79.

Velikonoce se mohou v závislosti na lunárním kalendáři konat mezi 22. březnem a 25. dubnem.^[90] Předchází jim šestitýdenní postní období, které má patřit především duchovní přípravě. Svatební veselí tak bylo povoleno naposledy v období mezi 5. únorem a 10. březnem (podle konání Velikonoc). Boží hod vánoční je pevný svátek připadající na 25. prosince. Adventní doba však může trvat různě dlouho, protože obsahuje vždy čtyři neděle. Advent začíná mezi 27. listopadem a 3. prosincem. Svatební veselí tak bylo povoleno naposledy v období mezi 26. listopadem a 2. prosincem.

Církevní tradice naopak navyšovaly počet sňatků na začátku roku, v lednu a únoru, tedy v době tzv. masopustu, který trvá od Tří králů do Popeleční středy. V této době by se měl člověk připravit na období půstu před Velikonocemi. Především venkovská společnost měla toto období spojené s různými slavnostmi a zábavami, mezi které mimo jiné patřily právě i svatby.

Počet sňatků na panství Škvorec, stejně jako v jiných lokalitách českých zemí, poměrně výrazně v průběhu roku kolísal. Tomu odpovídá i hodnota variačního koeficientu (Tabulka č. 11). Situace se v čase přitom téměř vůbec neměnila. Nejvíce svateb se konalo v lednu a únoru (tedy během masopustu) a v listopadu. V listopadu byla jedna z posledních možností, kdy v daném roce vstoupit do manželství. Navíc bylo v této době výhodné pořádat svatební veselí i z důvodu snižování počtu dobytka (především hovězího a skopového) před zimou.^[91] Velké množství sňatků bylo také uzavíráno v květnu a říjnu. Květen byl pravděpodobně v oblíbě především kvůli kompenzaci předcházejícího postního období. Navíc šlo také o období, kdy bylo, oproti nadcházejícím měsícům, na poli zatím relativně málo práce^[92] a venkovští lidé tak měli více času.

Nejméně sňatků bylo uzavíráno v prosinci, kdy bylo na panství Škvorec během celého sledovaného období uzavřeno pouze pět sňatků. Z toho se tři konaly mimo advent. V roce 1785, kdy se konala svatba 13. prosince, byl důvodem k výběru termínu pravděpodobně vysoký stupeň těhotenství nevěsty a povolání ženicha. Muž byl voják a doma byl nejspíše pouze na dovolené. Naskytovala se tak jedinečná příležitost, jak uzavřít manželství ještě před narozením dítěte. Žena porodila necelých 14 dní po svatbě – 29. prosince.

U posledního sňatku se nepodařilo termín svatby (9. 12. 1830) zdůvodnit. Ženich byl mistrem krejčovstvím a s manželkou se pravděpodobně po svatbě odstěhoval mimo panství. Škvorecké matriky tento pár již v dalších letech nezmiňují.

[90] Marie BLÁHOVÁ, *Historická chronologie*, Praha 2001, s. 232.

[91] *Polní hospodář*, in: Posel z Prahy. Kalendář zábavný a poučný na obyčejný rok 1865, Praha 1865, <https://kalendar.beda.cz/> (17. 3. 2023).

[92] Tamtéž.

TABULKA Č. 11. MĚSÍČNÍ INDEX POČTU UZAVŘENÝCH SŇATKŮ NA PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1760–1839

TABLE 11. MONTHLY INDEX OF THE NUMBER OF MARRIAGES ON THE ESTATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1760–1839

Období	Měsíc												Var
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1760–1769	102	179	12	44	98	67	61	33	123	114	348	4	93
1770–1779	185	172	12	11	118	99	110	20	114	162	187	0	72
1780–1789	281	199	0	45	105	68	78	39	79	82	204	8	86
1790–1799	212	181	22	25	134	104	78	43	125	104	163	0	68
1800–1809	215	203	0	53	182	78	91	55	95	95	124	0	71
1810–1819	187	167	11	66	156	96	103	65	59	107	177	0	62
1820–1829	221	205	18	56	109	70	109	70	50	109	170	3	70
1830–1839	144	200	9	46	120	108	141	57	76	102	183	3	63
Celkem	193	189	11	44	128	86	99	49	88	109	192	2	67

Poznámky: Pomocí korelačních koeficientů (únor – 0,9283, měsíce se 30 dny – 0,9856, měsíce se 31 dny – 1,0185) byla odstraněna rozdílná délka měsíce.

Zdroje: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Note: Using correlation coefficients (February – 0.9283, months with 30 days – 0.9856, months with 31 days – 1.0185) the different length of the month was removed.

Sources: Parish registers, own calculations.

Menší množství sňatků bylo uzavřeno i v březnu a dubnu a dále ještě v srpnu (Tabulka č. 11). V prvním případě šlo nejspíše o spojitost s velikonočním půstem. Nízký počet sňatků v srpnu byl pak pravděpodobně způsoben především vyčerpávající prací při žních.

Definitivní celibát

Definitivní celibát udává podíl osob starších 50 let, které během svého života neuzavřely sňatek. Předpokládá se přitom, že sňatky svobodných snoubenců starších 50 let se prakticky neuzavíraly.^[93] Ve společnosti přitom vzhledem k pohlavně-věkové skladbě populace zůstával nižší podíl trvale svobodných mužů.^[94] Důvodem byla vyšší úmrtnost chlapců v dětském věku a odvod mladých mužů na vojnu. V populaci tak zůstával větší podíl mladých sňatkuschopných žen, které zůstávaly doživotně svobodné.

[93] E. MAUR, *Základy*, s. 112.

[94] L. FIALOVÁ, *Sňatečnost obyvatelstva*, s. 48.

Počet tzv. trvale svobodných osob lze alespoň přibližně určit pomocí matrik zemřelých. Na začátku sledovaného období let 1760–1889, pro které byly na panství Škvorec excerpovány matriky zemřelých,^[95] jsou výsledné hodnoty nejspíše částečně podhodnocené (především u mužů). Jak již bylo řečeno výše, ve škvoreckých matrikách totiž nebyl až do konce 40. let 19. století výslovně uváděn rodinný stav zemřelých. A i v případě, že byl rodinný stav uveden, nebyla informace ve sledované době vždy zcela spolehlivá. Kolonky pro vdovský/vdovecký stav byly v matrikách vytvořeny pouze výjimečně. Často byl tedy vdovec/vdova označen jako svobodný, což není chyba. On fakticky svobodný byl, minimálně s ohledem na možný vstup do manželství. Nicméně pro analýzu rodinného stavu zemřelých je to problém. Pouze velmi vzácně farář vyřešil absenci sloupečku připsáním slova *vdovec/vdova*.

Rodinný stav lze však v určitých případech určit, i když není v matrice výslovně uveden (podobně jako u snoubenců). Pomoci může širší záznam o zesnulém. U žen bývá tato část uvozena slovem *dcera*, *manželka* či *vdova*. V případě žen je tedy rodinný stav znám, nebo alespoň odhalen u téměř většiny zesnulých. U mužů je ale situace složitější. U dospělých mužů je totiž v matričním zápise uváděno většinou pouze jejich povolání, z kterého nelze rodinný stav určit. Rodinný stav mužů, u kterých nebyl výslovně uveden, šlo v některých případech doplnit pomocí rekonstrukce rodin. Nicméně do konce třicátých let 19. století byl počet zemřelých mužů s nezjištěným rodinným stavem stále velmi vysoký (Tabulka č. 12).

V letech 1760–1889 na panství Škvorec zemřelo 152 osob starších 50 let, kteří s jistotou zemřeli jako svobodní. Celkem tak bylo na panství trvale svobodných 1,9 % mužů a 5,4 % žen (Tabulka č. 12). Podle souhrnu zpracovaných studií zůstávalo v úhrnu českých zemí trvale svobodných 5 % mužů a o něco více žen.^[96] Podle Ludmily Fialové však podíl trvale svobodných osob nepřesahoval v českých zemích pravděpodobně 2–5 %.^[97] Zjištěné hodnoty za celé sledované období na panství Škvorec by tak spíše odpovídaly hodnocení Ludmily Fialové. Nicméně na panství Škvorec lze sledovat významný nárůst podílu trvale svobodných osob

[95] Časové období pro excerpci matrik zemřelých vychází z metodologického doporučení Louise Henryho pro využití metody rekonstrukce rodin (Louis HENRY, *Technique d'analyse en démographie historique*, Paris 1980, s. 65), kterou autorka použila v rámci dizertační práce (B. JANÁKOVÁ KUPROVÁ, *Obyvatelstvo na středoevropském panství Škvorec*) pro výpočet ženské a mužské plodnosti na panství Škvorec. Metoda vychází z dat o sňatcích (na panství Škvorec excerpována pro období let 1760–1839), ke kterým jsou dohledávána data o narození a úmrtí. Henry doporučuje excerpovat data o narozených nejméně 30 let před uzavřením prvního sňatku a nejméně 30 let po posledním sňatku. Data o narozených tedy autorka excerpovala pro léta 1730–1869. Pro zemřelé Henry doporučuje excerpovat matriční záznamy po datu posledního sňatku ještě pro delší časové období než pro narozené. Autorka tak excerpovala matriky zemřelých v letech 1760–1889.

[96] L. DOKOUPIL et al., *Přirozená měna*, s. 78.

[97] L. FIALOVÁ, *Sňatečnost obyvatelstva*, s. 45.

z hodnot kolem 1–2 % v osmdesátých a devadesátých letech 18. století na více než 5 % u mužů a 10 % u žen v osmdesátých letech 19. století. Vzhledem k tomu, že nízký podíl trvale svobodných osob je především v letech, kde se u velkého počtu zemřelých osob nepodařilo stanovit rodinný stav, je možné tento podíl považovat za podhodnocený. Teprve ve druhé polovině 19. století lze považovat data za spolehlivá (počet zemřelých osob bez nezjištěného rodinného stavu je nízký, Tabulka č. 12). Lze tedy odhadovat, že ve skutečnosti se na panství Škvorec pohyboval podíl trvale svobodných mužů kolem 3–5 % a podíl trvale svobodných žen kolem 8–10 %. Což odpovídá výše zmíněnému podílu zjištěnému v rámci publikace editované Lumírem Dokoupilem, tak i charakteristice západoevropského modelu utváření rodiny.

TABULKA Č. 12. ZEMŘELÍ STARŠÍ 50 LET PODLE RODINNÉHO STAVU A DEFINITIVNÍ CELIBÁT NA PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1760–1889
TABLE 12. DEATHS IN THE AGE GROUP 50+ ACCORDING TO MARITAL STATUS AND DEFINITE CELIBATE ON THE ESTATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1760–1889

Období	Zemřelí ve věku 50 + celkem		Z toho:								Definitivní celibát (%)	
			ovdovělí		sezdaní		svobodní		nezj.			
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
1760–1779	240	267	0	110	5	92	0	6	235	59	0,0	2,2
1780–1799	233	274	3	125	26	97	2	5	202	47	0,9	1,8
1800–1819	273	326	14	108	53	129	4	9	202	80	1,5	2,8
1820–1839	346	363	41	194	51	126	1	16	253	27	0,3	4,4
1840–1859	277	347	57	186	128	130	9	29	83	2	3,2	8,4
1860–1879	334	397	84	196	221	168	12	32	17	1	3,6	8,1
1880–1889	136	187	45	97	82	70	7	20	2	0	5,1	10,7
1760–1889	1839	2161	244	1016	566	812	35	117	994	216	1,9	5,4

Zdroje: Církevní matriky, vlastní výpočty.
Sources: Parish registers, own calculations.

Ve farnosti Lochenice byla analyzován podíl trvale svobodných osob pouze v letech 1887–1899. V té době zde zůstávalo trvale svobodných 7 % mužů a 18 % žen,^[98] tedy pravděpodobně více než na panství Škvorec. Studie analyzující demografické chování ve farnosti Libčany se definitivním celibátem nezabývá.

[98] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice*, s. 86–87.

Závěr

Studie se zabývá charakteristikou vývoje sňatečnosti na panství Škvorec na přelomu 18. a 19. století pomocí ukazatelů vycházejících z dat získaných pomocí úplné jmenné excerptce církevních matrik. Prostřednictvím detailního popisu zkoumané problematiky, jeho zasazení do dobového kontextu a komparace zjištěných výsledků se závěry studií z jiných lokalit českých zemí byly rozšířeny/ potvrzeny poznatky o celkovém populačním vývoji v českých zemích.

Vývoj počtu sňatků ve sledovaném období na panství Škvorec kopíruje vývoj známý z jiných českých lokalit i z úhrnu českých zemí. Poklesy i nárůsty počtu sezdaných párů odpovídají ekonomickým a především demografickým/epidemiickým okolnostem.

Rodinný stav je jediný rys sňatečnosti, ve kterém se škvorecké obyvatelstvo výrazněji odlišovalo od úhrnu českého obyvatelstva. Na panství bylo uzavíráno více palingamních sňatků (30 %) a méně protogamních sňatků (70 %), než bylo obvyklé v jiných lokalitách českých zemí. Především v 19. století zpravidla dosahoval podíl sňatků vzájemně svobodných škvoreckých snoubenců kolem 80 %. Zároveň se také na Škvorecku častěji než jinde vyskytovaly v pozici nevěsty vdovy.

Podobně jako v jiných lokalitách vstupovaly i na panství Škvorec svobodné nevěsty do manželství v průměru ve věku 23,5 let a svobodní ženiši průměrně přibližně ve 27 letech. Na konci 18. století přitom patřili místní snoubenci v českých zemích spíše k těm mladším. Druhý a další sňatek uzavírali muži na panství Škvorec o jeden až dva roky později než v jiných lokalitách českých zemí, průměrně přibližně ve 45 letech. Nevěsty vstupující do opakovaného manželství na panství Škvorec stály věkově přibližně někde uprostřed. V některých českých lokalitách byly ovdovělé nevěsty mladší (farnost Lochenice, Zdechovice), někde téměř stejně staré (farnost Libčany) a jinde naopak starší (farnost Rožmberk nad Vltavou či Žitenice).

Velký vliv na věk při vstupu do manželství přitom měl ekonomický status snoubenců. Nejmladší ženiši i nevěsty pocházeli ze sociální skupiny *sedlák, chalupník* (25 let u mužů a 22 let u žen). Přibližně o rok starší pak byli snoubenci ze sociální kategorie *řemeslník* (26 let u mužů a 23 let u žen). Naopak nejstarší snoubenci pocházeli z podružského a nádenického prostředí (29 let u mužů a 25 let u žen). I toto rozložení snoubenců podle věku a sociálního statusu je obdobné jako v jiných lokalitách českých zemí.

Stejně jako ve farnosti Libčany a Lochenice se na panství ukázala jasná tendence k homogamním sňatkům svobodných snoubenců. Nejuzavřenější sociální skupinou přitom byli *sedláci* a *chalupníci*, a to jak z pohledu ženichů, tak i z pohledu nevěst. Uzavřenou skupinou však na panství Škvorec, oproti farnostech Lochenice a Libčany, byla i kategorie řemeslníků. Nejvíce sociálně otevřenou kategorií byli z pohledu ženichů podruzi a nádeníci.

Věkový rozdíl mezi snoubenci na panství Škvorec odpovídal hodnotám známým z jiných lokalit českých zemí. Nejčastěji byl tedy ženich o 1–4 roky starší než nevěsta. V případech palingamních sňatků jsou zjištěny o věkových rozdílech mezi snoubenci, nejen pro panství Škvorec, problematická vzhledem k relativně nízkému početnímu zastoupení jednotlivých typů sňatků.

Regionální analýza ukázala, že v letech 1760–1839 pocházelo 14 % nevěst a 37 % ženichů z lokalit, které nebyly součástí panství Škvorec. V čase tento podíl narůstal. V době, kdy se podle kanonického práva měla svatba odehrávat ve farnosti nevěsty, se může jevit podíl „cizopanských“ nevěst jako poměrně vysoký. Nicméně při komparaci s jinými českými lokalitami se ukazuje, že nejde o podíl nijak výjimečný. Zvláště pokud vezmeme v potaz, že většina „cizích“ nevěst pocházela z nejbližšího okolí panství, tedy z dnešního okresu Praha-východ a Kolín (těmto okresům náleželo i samotné škvorecké panství). Tato okolní panství navíc náležela stejným majitelům – tedy Lichtenštejnům. Sňatek mezi jednotlivými panstvími byl zcela určitě jednodušší, než kdyby patřila jiným vlastníkům.

I analýza sezónnosti sňatků potvrdila závěry známé z jiných lokalit českých zemí. Datum sňatku bylo výrazně ovlivněno cyklem zemědělského a církevního roku. Nejméně sňatků tak bylo uzavíráno v prosinci, březnu a dubnu (období adventu a Velikonoc), nejvíce naopak v lednu, únoru a listopadu.

Ani z hlediska podílu trvale svobodných osob v populaci nevybočuje panství Škvorec z výsledků známých pro české země. Přibližně od čtyřicátých let 19. století (v dřívější době není v matrikách zemřelých precizně uváděn rodinný stav zesnulých osob a hodnoty definitivního celibátu jsou tak s největší pravděpodobností podhodnocené) zůstávalo na panství svobodných přibližně 3–5 % mužů a 8–10 % žen.

I přesto, nebo právě proto, že se výsledky zjištěné pro panství Škvorec nijak výrazně neodlišují od závěrů známých z jiných lokalit českých zemí, nebo i od výsledků pro celé české země, lze tyto závěry považovat za přínosné. Jedná se totiž o první podrobnou analýzu zabývající se čistě venkovským obyvatelstvem středních Čech ve sledované době a rozšiřuje tak tedy znalosti o další dosud demograficky téměř neprobádané oblasti. Mezi další benefity zkoumaného panství patří jeho velikost a poloha. Panství je co do rozlohy i co do počtu obyvatel poměrně velkým regionem, který se navíc nachází v blízkosti největšího města českých zemí.

PŘÍLOHA Č. 1. VĚKOVÉ ROZDÍLY U PROTOGAMNÍCH SŇATKŮ NA PANSTVÍ
ŠKVOREC V LETECH 1785–1839 (ABSOLUTNÍ POČTY)

APPENDIX 1. AGE DIFFERENCES IN PROTOGAMOUS MARRIAGES ON THE
ESTATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1785–1839 (ABSOLUTE NUMBERS)

Věkový rozdíl v letech	1785–1799	1800–1819	1820–1839	1785–1839
Muži starší celkem	208	329	408	945
Nad 20 let	–	5	1	6
15–19	9	15	6	30
10–14	35	37	41	113
5–9	67	115	159	341
1–4	97	157	201	455
0	19	20	61	100
1–4	29	52	89	170
5–9	2	16	24	42
10–14	1	–	5	6
15–19	–	1	1	2
Nad 20 let	–	–	–	–
Ženy starší celkem	32	69	119	220
Celkem	259	418	588	1265

Poznámky: V letech 1785–1799 není věk uveden u jednoho nebo obou svobodných snoubenců ve čtyřech případech, v letech 1800–1819 ve třech případech a v letech 1820–1839 v jednom případě. Celkem tedy není v tabulce uvedeno osm protogamních sňatků.

Zdroje: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Notes: The age is not given for one or both unmarried spouses in four cases in the years 1785–1799, in three cases in the years 1800–1819, and in one case in the years 1820–1839. In total, eight protogamous marriages are not listed in the table.

Sources: Parish registers, own calculations.

PŘÍLOHA Č. 2. VĚKOVÉ ROZDÍLY U PALINGAMNÍCH SŇATKŮ NA PANSTVÍ ŠKVOREC V LETECH 1785–1839 (ABSOLUTNÍ POČTY)

APPENDIX 2. AGE DIFFERENCES IN PALINGAM MARRIAGES ON ESTATE OF ŠKVOREC IN THE YEARS 1785–1839 (ABSOLUTE NUMBERS)

Věkový rozdíl v letech	1785–1799			1800–1819			1820–1839			1785–1839		
	vc-sv	sv-va	vc-va	vc-sv	sv-va	vc-va	vc-sv	sv-va	vc-va	vc-sv	sv-va	vc-va
Muži starší celkem	72	11	41	124	23	46	104	15	43	300	49	130
Nad 25 let	13	–	9	20	–	7	19	–	3	52	–	19
20–24	13	–	8	28	–	7	13	–	10	54	–	25
15–19	15	–	8	25	–	9	16	–	4	56	–	21
10–14	12	1	6	24	5	12	26	2	12	62	8	30
5–9	12	4	7	18	10	6	15	9	8	45	23	21
1–4	7	6	3	9	8	5	15	4	6	31	18	14
0	1	1	–	2	5	2	2	6	4	5	12	6
1–4	1	5	4	2	16	–	5	11	4	8	32	8
5–9	–	9	–	–	7	–	2	15	–	2	31	–
10–14	–	6	–	–	3	–	–	5	2	–	14	2
15–19	–	4	–	–	1	–	–	2	–	–	7	–
20–24	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–
Nad 25 let	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Ženy starší celkem	1	26	4	2	27	–	7	33	6	10	86	10
Celkem	74	38	45	128	55	48	113	54	53	315	147	146

Poznámky: V letech 1785–1799 není věk uveden u dvou ovdovělých nevěst. Celkem tedy nejsou v tabulce uvedeny dva palingamní sňatky.

vc = vdovec, va = vdova, sv = svobodný/svobodná

Zdroje: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Notes: No age is given for two widowed brides in the years 1785–1799. In total, two palingamous marriages are not listed in the table.

vc = widower, va = widow, sv = unmarried

Sources: Parish registers, own calculations.

Referencies

Primární prameny / Primary sources

- Národní archiv, Tereziánský katastr, inv. č. 1668. Kouřimsko, panství Škvorec, rustikální fasse.
- Národní archiv, Tereziánský katastr, inv. č. 1707. Kouřimsko, panství Plaňany, rustikální fasse.
- Státní oblastní archiv v Praze, Inventáře velkostatků, inv. č. 66, Velkostatek Škvorec 1654–1945.
- Státní oblastní archiv v Praze, *Sbírka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj (1573–1949), matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú.* Hradešín, inv. č. 10 a 18, ebadatelna.soapraha.cz.
- Státní oblastní archiv v Praze, *Sbírka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj (1573–1949), matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú.* Sluštice, inv. č. 1 a 6, ebadatelna.soapraha.cz.
- Státní oblastní archiv v Praze, *Sbírka matrik matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj (1573–1949), matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú.* Tuklaty, inv. č. 6, 7 a 9, ebadatelna.soapraha.cz.

Sekundární prameny / Secondary sources

- Bláhová, M. 2001. *Historická chronologie*. Praha: Libri.
- Brož, O. – Sommer, V. (eds.). 1929. *Úvaly jindy a nyní*. Úvaly: Místní školní rada.
- Bůžek, V. – Král, P. (eds.). 2007. *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo.
- Cerman, M. – Maur, E. 2000. Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750. *Český časopis historický*, 98, 759–760.
- Dokoupil, L. et al. 1999. *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Dušek, L. 1985. Obyvatelstvo Budyně nad Ohří v letech 1701–1850: Historickodemografická studie. *Ústecký sborník historický*, 143–239.
- Dušková, S. 2000. Demografický vývoj Ústí nad Labem v 19. století. *Historická demografie*, 24, 109–162.
- Fialová, L. 1996. Sňatkový věk obyvatelstva Starého Města pražského v 19. století. In Pešek, J. – Ledvinka, V. (eds.), *Žena v dějinách Prahy*, 175–184. Praha: Scriptorium.
- Fialová, L. 1997. Sňatečnost obyvatelstva v Českých zemích v 19. století. *Studie k sociálním dějinám 19. století 7/I*, 45–58.
- Fialová, L. 1987. Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století. *Historická demografie*, 12, 207–224.
- Fialová, L. et al. 1998. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá Fronta.
- Gruulich, J. 2000. „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století). *Historická demografie*, 24, 49–82.
- Haasová, M. (ed.). 1952. *Berní rula svazek 18. Kraj Kouřimský I*. Praha: SPN.
- Hajnal, J. 1965. European marriage patterns in perspective. In Glass, V. – Eversley D. E. C. (eds.), *Population in History: Essays in Historical Demography*, s. 101–143, London: Aldine Publishing Company.
- Hajnal, J. 1982. Two Kinds of Preindustrial Household Formation System, *Population and Development Review*, 8, 449–494.

- Henry, L. 1980. *Technique d'analyse en démographie historique*. Paris: l'Institut national d'études démographiques.
- Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatele-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 (13. 4. 2023).
- Horský, J. – Seligová, M. 1996. *Rodina našich předků*. Praha: NLN.
- Hosák, L. 2004. *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha: Academia.
- Hradecká, V. *Matriky v průběhu staletí*, <http://www.genea.cz/informace/rady-do-zacatku/matriky-v-prubehu-staleti/> (13. 4. 2023).
- Janáková Kuprová, B. 2020. *Obyvatelstvo na středočeském panství Škvorec od poloviny 18. do konce 19. století. Poznátky získané propojením tradičních a pokročilých metod historické demografie a metod historické sociologie*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta.
- Jirásková, Š. 2012. Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice v letech 1790–1899. *Historická demografie*, 36, 65–113.
- Kaloušková, V. 2006. Demografický vývoj farnosti Ločenice v letech 1784–1900. *Historická demografie*, 30, 67–143.
- Kárníková, L. 1965. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích v letech 1754–1914*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Kincl, J. – Urfus, V. – Skřejpek, M. 1995. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck.
- Klabouch, J. 1962. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis.
- Krausová, V. 2011. Obyvatelstvo farnosti Stařeč v 19. století. *Historická demografie*, 35, 45–82.
- Kuča, K. 2008. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 7*. Praha: Libri.
- Kuprová, B. 2013. *Vývoj obyvatelstva na panství Škvorec na přelomu 18. a 19. století*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta.
- Kuprová, R. 2010. *Obraz rustikální zástavby škvoreckého panství na podkladě písemných pramenů 18. století*. Diplomová práce. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Filozofická fakulta.
- Laslett, P. 1977. Characteristics of the Western Family Considered Over Time. *Journal of Family History*, 2, 89–115.
- Laslett, P. – Wall, R. (eds.). 1972. *Household and Family in Past Time*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leeuwen, M. H. D. van – Maas, I. – Miles, A. 2002. *HISCO: Historical International Standard Classification of Occupations*. Leuven: Leuven University Press.
- Lenderová, M. – Kopiczková, B. – Burešová, J. – Maur, E. (eds.). 2008. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: NLN.
- Lenderová, M. – Rydl, K. 2006. *Radostné dětství? Dítě v Čechách 19. století*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Lipovskí, R. – Zatloukal, P. 2020. Vývoj sňatečnosti na Jesenícku se zvláštním zřetelem k městu Jeseník v 19. století. *Historická demografie*, 44, 49–91.
- Maur, E. 1972. Vývoj matričního zápisu v Čechách. *Historická demografie*, 6, 40–58.
- Maur, E. 1978. *Základy historické demografie*. Praha: SPN.
- Maur, E. 2010. Dějiny rodiny v české historiografii. In Velková, A. – Maur, E. (eds.), *Rodina a domácnost v 16.–20. století*, 9–22, Praha: AUC Phil. et His.
- Palacký, F. 1848. *Popis království Českého*. Praha: J. G. Kalve.

- Polní hospodář*. 1865. In Posel z Prahy. Kalendář zábavný a poučný na obyčejný rok 1865. Praha. <https://kalendar.beda.cz/> (17. 3. 2023).
- Poulová, M. 2006. Vývoj sňatečnosti ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v 19. století. *Historická demografie*, 30, 195–218.
- Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970*. 1978. Praha: Statistické a evidenční vydavatelství tiskopisů.
- Sedláček, A. 1998. *Hrady, zámky a tvrze království Českého 15*. Praha: Argo.
- Schaller, J. 1788. *Topographie des Königreichs Böhmen*. Prag und Wien: Schönfeldschen Handlung.
- Schelleová, I. – Schelle, K. 1993. *Civilní kodexy 1811–1950–1964*. Brno: Masarykova univerzita.
- Skořepová, M. 2011. Vdovství v tradiční venkovské společnosti (přehled bádání). *Historická demografie*, 35, 1–31.
- Sommer, J. G. 1844. *Das Königreich Böhmen 12, Kourřimer Kreis*. Prag: Friedrich Ehrlich.
- Srb, V. 2004. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha: Carolinum.
- Šikulová, A. 2010. Vývoj sňatečnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století (1785–1914). *Historická demografie*, 24, 114–175.
- Šubrtová, A. 2006. *Dějiny populačního myšlení v českých zemích*. Praha: Acta demographica.
- Vaňková, M. 2006. Demografický vývoj Žitenic v 19. století. *Historická demografie*, 30, 145–194.
- Velková, A. 2007. Sebevědomé nebo zoufalé? Vdovy hospodařící na venkovských usedlostech v první polovině 19. století. In Vojáček, M. (ed.), *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.–24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*, 321–340. Praha: Scriptorium.
- Výměnek či výmínek?*. 1919. Naše řeč, 3, 187–188.

Inhabitants of Rock Dwelling near Valečov
from the Perspective of Historical Demography
and Ethnohistory

Abstract: The article approximates the demographic behavior of the inhabitants of the rock dwellings near Valečov Castle in the former political and judicial district of Mnichovo Hradiště/Münchengrätz. It also describes their history. A specific community of the poorest villagers was evicted in 1892. The text is based on the method of family reconstruction and other archival research.

Historická demografie, 2023, 47:1: 77–97

DOI: 10.21104/HD.2023.1.03

Keywords: rock dwellings, poor rural population, segregated population, Valečov Castle (district Mladá Boleslav)

Contact: Mgr. Bc. Lenka Křížová, Ph.D., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9; krizova@hiu.cas.cz

Valečovští skaláci jako badatelské téma

Hrad Valečov, ležící nedaleko obce Boseň na panství mnichovohradištském a později v politickém i soudním okrese Mnichovo Hradiště (dnes okres Mladá Boleslav), nebyl od 17. století obydlen. Přesto se v jeho nejtěsnějším okolí trvale zdržovali lidé; ač byli tzv. valečovští skaláci^[1] oficiálně přiřčeni ke zdejšímu dvoru, resp. ovčárně (Boseň, resp. Valečov čp. 42), reálně žili v místních pískovcových skalách, kde obývali světničky, které zde byly vydlabány do skály patrně v době husitských válek.^[2] Zcela prokazatelně zde někteří obyvatelé žili od konce dvacátých let 19. století,^[3] což mj. připomíná letopočet 1831 u vchodu do jednoho z příbytků.^[4] Jednalo se o specifickou komunitu pauperizovaného venkovského

[1] Pojmenování skaláci – odvozené od jejich atypických příbytků – užil patrně první Václav Kredba roku 1881 ve své vzpomínce na obyvatele skalních bytů, avšak pojmenování se natolik ujalo, že se užívá dodnes, a to i v odborném kontextu.

[2] Kamil PODROUŽEK – František GABRIEL, *Typy objektů valečovského „městečka“*, *Archeologia historica* 32, 2007, s. 211–224; ilustrace srov. Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Soupis památek historických a uměleckých v okrese mnichovohradištském 1*, Praha 1930, s. 595–596.

[3] Existenci skaláků na základě farních matrik lze doložit k roku 1828, kdy zde zemřela Eleonora Štěpánková, původem snad ze Zásadky.

[4] K. PODROUŽEK – F. GABRIEL, *Typy objektů*, s. 215. V září 1832 zde navíc přišel na svět Václav Koudelka. J. G. Sommer, které své dílo vydal roku 1834, napsal: „*Vermuthlich sind sie während des Hussiten- und 30jährigen Krieges der Zufluchtsort der umliegenden Dorfbewohner*

obyvatelstva, kterou následující text představuje po stránce demografické a etnohistorické a která byla v roce 1892 z příbytků vyhnána.

Cílem příspěvku je přiblížit tuto velmi specifickou skupinu obyvatelstva z historicko-demografické a etnohistorické perspektivy, neboť se do značné míry vymykala tradičním způsobům (nejen) demografického chování obyvatel rakouské, resp. rakousko-uherské monarchie druhé poloviny 19. století. Text je založen na metodě rekonstrukce rodin a podrobném archivním výzkumu.

Stav poznání

Literatury, která by se vázala k vesnické chudině či vesnickému proletariátu v 19. století, není mnoho.^[5] Větší pozornost byla těmto vrstvám v nedávné době věnována pro období raného novověku,^[6] resp. zaměřovala se na dělníky^[7] či horníky,^[8] žijící ve městech, a jejich způsoby bydlení.^[9] Problematika týkající se

gewesen.“ O tom, že by byly někdejší světničky obydleny, nic neuvádí, srov. Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen. Zweiter Band, Bunzlauer Kreis*, Prag 1834, s. 208.

[5] Např. Jiří MATĚJČEK, *Příspěvek k popisu materiálních pozic chudého venkovského obyvatelstva, řemeslnického a průmyslového dělnictva v Českých zemích ve druhé polovině 19. a na začátku 20. století*, in: Zdeněk Kárník (ed.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí 2. Z dob rakouských a předlitavských 1848–1918*, Praha 1998, s. 115–136; Ctibor NEČAS, *Rom – Cikán – Příklad Martina Daniela vulgo Nosála*, in: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (edd.), *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2008, s. 478–490; Luděk ŠTĚPÁN, *Bydlení vesnické chudiny na Havlíčkobrodsku*, Havlíčkobrodsko 4, 1991, s. 4–6; Jaromír TAUSCH, *Příbytky nemocných a nejchudších. Venkovské chudobince na Pelhřimovsku a Jihlavsku v letech 1900–1938*, Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských 10, 1996, s. 291–312.

[6] Za všechny práce jmenujeme monografii Pavel HIML, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007.

[7] Lumír DOKOUPIL, *Demografie dělnictva v československé a české historiografii*, in: Problematika dělnictva v 19. a 20. století I. Bilance a výhledy studia. Sborník z konference věnované 95. výročí narození Arnošta Klímy, Ostrava 2011, s. 40–49; Jiří MATĚJČEK, *Některé ekonomické a sociální předpoklady vývoje dělnické rodiny v období kapitalistické industrializace českých zemí*, Historická demografie 10, 1986, s. 161–176.

[8] Např. Jitka KOCOVÁ, *První havíři na nučických šachtách*, Středočeský sborník historický 9, 1974, s. 51–63; Martin JEMELKA, *Populace Šalomounské hornické kolonie v Moravské Ostravě (1890–1930)*, Historická demografie 28, 2004, s. 157–201. Právě Martin Jemelka se dlouhodobě zabývá problematikou dělnických kolonií na Ostravsku. Z autorovy obsáhlé bibliografie jmenujeme jen souhrnná monografická díla: Martin JEMELKA, *Na kolonii. Život v hornické kolonii dolu Šalomoun v Moravské Ostravě do začátku socialistické urbanizace*, Ostrava 2007; Martin JEMELKA, *Na Šalomouně. Společnost a každodenní život v největší moravskoostravské hornické kolonii (1870–1950)*, Ostrava 2008; Martin JEMELKA, *Z havířských kolonií aneb Jak se žilo havířským rodinám*, Ostrava 2008; Martin JEMELKA (ed.), *Ostravské dělnické kolonie I–III*, Ostrava 2011–2015.

[9] Výběrově k problematice dělnického bydlení, resp. nouzových kolonií: Stanislav HOLUBEC, *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*,

života ve skalách je částečně zpracovaná, avšak téměř žádná z uvedených prací není orientována historicko-demograficky.^[10]

Při sběru dat byla užita metoda tzv. rekonstrukce rodin,^[11] jednalo se tedy o časově relativně náročnou, avšak přesnou metodu, která umožňuje poznat danou problematiku velmi podrobně. Princip metody rekonstrukce rodin spočívá v dohledání všech základních životních událostí sledovaných jednotlivců: u osob,

Plzeň 2009, zejm. s. 95–144; Ctibor VOTRUBEC, *Zanikání nouzových kolonií na území Prahy. Příspěvek k zeměpisu velkoměsta*, Sborník Československé společnosti zeměvědné 64, 1959, č. 1, s. 6–12; Ctibor VOTRUBEC, *Ke studiu zanikajících nouzových kolonií na území Československa*, Československá etnografie 10, 1962, s. 109–126; Vanda TŮMOVÁ – Ladislav ŠTĚPÁNEK, *Pražské nouzové kolonie*, Český lid 52, 1965, č. 3, s. 186–191; Vanda TŮMOVÁ, *Pražské nouzové kolonie*, Praha 1971; Ladislav ŠTĚPÁNEK, *Vývoj pražských nouzových kolonií a život jejich obyvatel*, Pražský sborník historický 11, 1979, s. 139–153; Mířjam MORAVCOVÁ – Antonín ROBEK – Jarmila ŠTASTNÁ, *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*, Praha 1981, zejm. 107–182. V poslední době vznikla také celá řada bakalářských a diplomových prací, které se problematice nouzových dělnických kolonií věnují. Zajímavé informace k dané problematice přináší i web <https://www.bahnoprahy.cz> (stav k 1. 2. 2023).

[10] Průkopnické jsou práce Emanuela Baláše, srov. Emanuel BALÁŠ, *Výzkum vesnických sídel a lidových staveb*, Československá etnografie 7, 1959, s. 326; Emanuel BALÁŠ, *Výzkum vesnických sídel, staveb a skalních obydlí v roce 1959*, Československá etnografie 8, 1960, s. 226; Emanuel BALÁŠ, *Výzkum vesnických sídel a staveb*, Československá etnografie 9, 1961, s. 214–216; Emanuel BALÁŠ, *Výzkum vesnických sídel a staveb ÚEF v roce 1961*, Československá etnografie 10, 1962, s. 420; Emanuel BALÁŠ, *Výzkum vesnických sídel a lidových staveb v roce 1962*, Český lid 50, 1963, s. 316–317; Emanuel BALÁŠ, *Výzkum vesnických sídel a lidových staveb v roce 1963*, Český lid 51, 1964, s. 240–241. Za jakýsi souhrn problematiky, byť již dvacet let starý, lze pokládat text František BAHENSKÝ, *Skalní architektura v České republice*, Český lid 89, 2002, s. 239–256. Stavebně historicky jsou orientovány práce K. Podroužka, z nichž uvádíme jen výběr, např. Kamil PODROUŽEK, „Barušky“ – lidová architektura v pískovcovém podloží, Průzkumy památek 4, 1997, s. 57–66; Kamil PODROUŽEK, *Sezónní obytné objekty v pískovcích*, Minulosti Českého Švýcarska 3, 2004, s. 142–159; Kamil PODROUŽEK, *Sušárny ovoce na Dubsku a Kokořínsku*, Minulosti Českého Švýcarska 8, 2012, s. 81–97; Kamil PODROUŽEK *Člověk a pískovec. Tři případové studie osídlení pískovců s teoretickým úvodem o metodě formální analýzy archeologizovaných staveb*, Praha 2018; archeologicky práce Karel KNOP – Ivan PEŘINA, *K otázce ukrytí dobytky v pískovcových skalách*, in: Minulosti Českého Švýcarska 6, 2009, s. 28–40. K problematice skalních obydlí částečně též Petr HNYK, *Skály a lidé. 2. díl. Lidé*, Červený Kostelec 2021 (zde se nacházejí například pasáže o válečných úkrytech); Václav ZIMERMAN – Petr RANDUS – Jiří PILLER, *Jeskyňe, skalní hrádky a mlýny Kokořínska*, Mělník 1996; Jiří PILLER – Jiří ADAMOVIČ, *Kokořínsko. Jak mluví skály*, Hostivice 2019. Velmi stručný je text Anna VAŇKOVÁ, *O skalním obydlí v Podkosti*, Zpravodaj Šrámkovy Sobotky 35, 1998, č. 5, s. 38–39. Ze slovenských prací zmíňme alespoň texty Jána Mjartana a Jozefa Fraňa.

[11] Zejm. Eduard MAUR, *Metoda rekonstrukce rodin v historické demografii*, Demografie 24, 1982, s. 101–102; Eliška ČÁŇOVÁ, *Rekonstrukce rodin (příspěvek k metodice historickodemografického výzkumu)*, Archivní časopis 33, 1983, s. 17–23; Eliška ČÁŇOVÁ, *K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov*, Historická demografie 27, 2003, s. 243–249.

kteřé ve skalách alespoň po určitý čas žily, byly tedy v příslušných církevních matrikách dohledány záznamy týkající se jejich narození, sňatku a úmrtí; tato data byla zároveň konfrontována s údaji nacházejícími se ve sčítacích operátech. Z dat byla rekonstruována podoba a struktura jednotlivých rodin, s níž se v textu dále pracuje. Úskalím se stala skutečnost, že řada někdejších obyvatel valečovských skal zemřela až v pokročilém 20. století, a záznamy tak nelze v matrikách dohledat; některé z nich, vedené do roku 1949, nejsou navíc stále ještě zpřístupněny. Z hlediska pramenné základny se opíráme zejména o římsko-katolické farní matriky (jinověrci nebyli dle sčítání lidu z let 1869 a 1890 ve skalách zastoupeni), zejména farního obvodu Boseň, doplňkově však také Březina, Bukovno, Kněžmost, Libošovice, Loukov, Loukovec, Mladá Boleslav, Mnichovo Hradiště, Mukařov, Nový Bor, Všeň.^[12] Využíváme rovněž dochované sčítací operáty pro léta 1869 a 1890 (operáty z roku 1880 nejsou pro mnichovohradištský politický okres dochovány). Zde byl skalákům v rámci Valečova čp. 42 věnován zvláštní oddíl nazvaný „ve skalách“, resp. „skalní byt“. Vzhledem k tomu, že skalní osada byla v roce 1892 pobořena a její obyvatelé rozestěhováni, lze operáty od roku 1900 užít pouze doplňkově. Zajímavým pramenem je kniha evidující trestané domovské příslušníky obce Boseň,^[13] která poskytuje alespoň částečný obraz o případné kriminalitě valečovských skaláků. K upřesnění životních dat posloužila kniha evidující vydané domovské listy.^[14]

Geneze bydlení ve skalách u Valečova

Jak již bylo uvedeno výše, první záznam, který se k existenci skaláků váže, pochází z roku 1828, kdy zde zemřela Eleonora Štěpánková.^[15] Dítětem, u něhož lze první prokázat, že se ve skalním bytě na Valečově narodilo, byl Václav Koudelka v roce 1832. Manželé Václav a Voršila Koudelkovi, jejichž domovské právo bylo v Hrdlořezech, se společně s několika dalšími dětmi nastěhovali do skal někdy mezi lety 1830 a 1832, neboť dcera Kateřina přišla na svět ještě v Kněžmostě. Ke Koudelkovým se zanedlouho uchýlila také Barbora Koudelková, sestra, resp. švagrová manželů, která ve skalách v roce 1835 přivedla na svět děvče. Ve čtyřicátých letech pak ve skalách dožily žebračky Alžběta a Barbora Jihlavcovy. Právě Koudelkovi byli jednou ze dvou rodin, která se zde rozrostla a která ve skalách žila po několik generací. Druhou rodinou byli Lhotákoví, již se přistěhovali mezi

[12] Státní oblastní archiv (dále SOA) Praha (Boseň, Březina, Bukovno, Kněžmost, Loukov, Loukovec, Mladá Boleslav, Mnichovo Hradiště, Mukařov); SOA Litoměřice (Nový Bor); SOA Zámorsk (Libošovice, Všeň).

[13] Státní okresní archiv (dále SOKA) Mladá Boleslav, Archiv obce Boseň, Evidence osob trestaných, inv. č. 5.

[14] Tamtéž, Evidence domovských listů, inv. č. 13.

[15] SOA Praha, Sběrka matrik, Boseň, kn. č. 17, pag. 165.

lety 1834 a 1836. V roce 1836 se zde totiž Josefovi a Kateřině, kteří do té doby žili na Zásadce, ve Dnebohu a znovu na Zásadce, narodila dcera Terezie.

Mezi lety 1853 a 1857 se do skal nastěhovali Paldusovi, kteří zde však patrně zůstali jen přechodně, krátce před rokem 1869 sem přišel také čerstvě ovdovělý Jan Koloc s dětmi, který byl ovšem rodákem z valečovského dvora, takže prostředí velice dobře znal. Ve skalách si našel druhou ženu a po roce 1876 se rodina odstěhovala. Nejpozději od roku 1869 zde žili také manželé Halounovi, kterým se postupně narodilo pět dětí. S Lhotákovými byli příbuzní Černí. Jan Černý se do skal přiženil v červnu 1879. Je však možné, že tam žil již delší dobu, neboť jeho žena Marie měla za svobodna šest dětí, z nichž tři nejmladší Černý legitimizoval. Před rokem 1890 se do skal nastěhovali také Vojtíškoví. Je možné se domnívat, že Kateřina Vojtíšková, roz. Jihlavcová, pocházející z velice chudých poměrů, byla v příbuzenském poměru s některou ze dvou výše uvedených žebraček téhož příjmení, vzhledem ke stručnosti úmrtních záznamů a četnosti jména v regionu to ovšem nelze prokázat.

Demografické charakteristiky skaláků

Dle sčítání lidu z roku 1869 žilo ve skalách u Valečova celkem 44 osob v 10 „domácnostech“. Lze jen litovat, že se sčítací operáty z roku 1880 nedochovaly. V roce 1890 již bylo domácností pouze 7, obývalo je dohromady 38 osob (srov. Tabulka 1). Tyto údaje se shodují s tím, co později uvedl MUDr. Alfréd Hořice, který se na podzim 1892 účastnil úředního vyklizení skalních bytů.^[16] Celkově se podařilo dohledat 126 osob, které v lokalitě mezi lety 1828–1892 prokazatelně bydlely.

Právě sčítací operáty, v nichž je explicitně uvedeno, že všichni zapsaní obyvatelé bydlí ve skalních bytech, nám ukazují, že ač někteří byli v církevních matrikách vedeni jako obyvatelé valečovského dvora, ve skutečnosti obývali skály. Jejich přiřazení k valečovskému dvoru bylo vzhledem ke geografické blízkosti logické a většina skaláků v něm navíc byla alespoň sezónně zaměstnána. Z rekonstrukce domácností a rodin plyne, že obyvatelé valečovských skal měli mezi sebou úzké příbuzenské vazby. Zdá se, že právě tyto vazby hrály zásadní roli v tom, že se někdo ve skalách usadil. Následující přehled neobsahuje tradiční demografické charakteristiky, avšak všímá si těch, jimiž se obyvatelé osady mohli nějakým způsobem vymykát běžné populaci.

a) Nemanželské děti

Mezi lety 1832 a 1892 se ve skalách s vysokou mírou pravděpodobnosti narodilo 39 dětí,^[17] u dalších pěti je to možné, avšak o něco méně pravděpodobné.

[16] Muzeum města Mnichovo Hradiště (dále MMMH), Alfréd HOŘICE, strojopis. Dle něj světničky obývalo „asi sedm rodin, s četnými dětmi, přibližně třicet osob“.

[17] Jako místo narození bylo u dětí narozených ve skalách často uváděno „Valečov 42“. Bohužel

Vzhledem k blízké příbuznosti s rodinami, které v té době ve skalách žily, je ovšem možné považovat všech 44 dětí za homogenní skupinu. Těchto 44 dětí se narodilo celkem 16 matkám. Děti, které se narodily mimo manželství, bylo 16, jednalo se tedy o 36 % z těch, jež se v osadě narodily. Zatímco většina svobodných matek měla jedno nebo maximálně dvě děti, které od sebe byly věkově více vzdálené, našly se dvě ženy, které mimo manželství porodily 3, resp. 6 dětí. Věk svobodných matek v době narození jejich prvního dítěte byl, pokud bylo možné zjistit, 19–21 let, jen ve výjimečných případech vyšší.

b) Nesezdaná soužití a předmanželský pohlavní styk

Z výše uvedeného vyplývá, že počty nemanželských dětí byly v případech skaláků nezvykle vysoké. Z dostupných pramenů bohužel není možné zjistit, zda některé z žen, které rodily nemanželské děti, žily v konkubinátu, avšak ani to nelze vyloučit.^[18] Tento vzorec chování ostatně uplatnil jeden z někdejších skaláků, Antonín Lhoták, který byl čeledínem ve valečovském dvoře. Na konci devadesátých let 19. století žil v konkubinátu s Marií Hakenovou, dcerou čeledína tamtéž, s níž před svatbou zplodil dvě děti, v době sňatku byla nevěsta opět těhotná.^[19] Rekonstrukce rodin mj. umožňuje zjistit, kolik nevěst vstupovalo do manželství těhotných. Z celkového počtu 16 manželských párů, které v průběhu svého života žily ve skalách, máme zjištěno, že nejméně v šesti případech byla nevěsta prokazatelně těhotná a čtyři sňatky alespoň jedno dítě legitimizovaly.^[20] Dva další sňatky pak uzavřel vdovec, jenž se v obou případech oženil s ženou, která již byla v klimakteriu nebo se mu blížila.

c) Novorozenecká, kojenecká a dětská úmrtnost

V poslední třetině 19. století byla novorozenecká a kojenecká úmrtnost stále relativně vysoká. Ještě v osmdesátých a devadesátých letech zemřela pětina dětí do jednoho roku od narození.^[21] Ve skalách prokazatelně mezi lety 1828–1892 zemřelo 11 dětí do 6 let (jedno děvčátko se narodilo mrtvé); šlo o dva novorozence, pět dětí mezi 1 měsícem a 1 rokem, tři děti mezi 1 rokem a 3 lety a jedno dítě

nelze vyloučit, že se některé ze skaláckých rodin (načas) přestěhovaly do ovčárny.

[18] Tato hypotéza se nabízí nejméně u dvou párů, které později uzavřely manželství. V jednom případě vstupovala nevěsta do manželství ve vysokém stupni těhotenství, v druhém případě byla matkou šesti dětí, avšak nevíme, zda byl ženich jejich otcem. U tří starších dětí tomu tak jistě nebylo, neboť je po sňatku nelegitimizoval. Máme doloženou i svobodnou matku, která ve skalách porodila v relativně krátkých meziporodních intervalech tři děti; i u ní by bylo možné o nesezdaném soužití uvažovat.

[19] SOA Praha, Sběrka matrik, Boseň, kn. 20, fol. 440 a 441.

[20] Dva sňatky se přes veškerou snahu nepodařilo dohledat. Vzhledem k absenci záznamů o samovolných potratech mohlo být toto číslo reálně ještě vyšší.

[21] Milan HLAVAČKA a kol., *České země v 19. století I*, Praha 2014, s. 208.

mezi 3 a 6 lety. Dále došlo k úmrtí šestiletého a čtrnáctiletého chlapce, který však vzhledem k příčině úmrtí uvedené v matrice, již bylo „otřesení míchy“,^[22] zemřel patrně následkem úrazu. Vezmeme-li v potaz, že se v osadě narodilo během sledovaného období 39, resp. 44 dětí, do šesti let jich zemřelo 31, respektive 27 %, v kategorii do 1 roku se jednalo o 21, respektive 18 %, což zcela odpovídá průměrným číslům vztaženým na celé české země.

Zajímavé je podívat se na nemanželské děti z pohledu úmrtnosti, neboť úmrtnost nemanželských dětí bývala vzhledem k okolnostem jejich příchodu na svět podstatně vyšší než u dětí narozených v manželství.^[23] Z oněch 12 dětí byly nemanželské pouze tři, z čehož plyne, že v případě skaláků byla mortalita nemanželských dětí nižší než u dětí narozených v manželství; tato okolnost však může být zkreslena tím, že se jedná o velmi malý vzorek populace.

d) Průměrný věk a příčiny smrti

Když skalákům na konci osmdesátých let 19. století hrozilo vystěhování, ohravovali se někteří z nich tím, že „celých 58 roků, co v nich [tj. skalních bytech] zůstávají, žádné epidemické nemoci nebylo, rodiče naši i členové našich rodin dosáhli slušného stáří“.^[24] Tato slova lze na základě rekonstrukce rodin opravdu potvrdit. Z úmrtních matrik plyne, že z infekčních chorob – alespoň pokud to tehdejší stav poznání dovoloval – se v osadě objevily pouze tři případy tuberkulózy a některé další ojedinělé případy infekcí horních cest dýchacích. U dětí se jako nejčastější příčina úmrtí objevoval psotník (celkem v 6 případech, tedy 46 %; zajímavé je, že poněkud netypicky i u šestiletého dítěte), další byly záněty dýchacích cest a s nimi spojené diagnózy včetně tuberkulózy (30 %), vyskytly se rovněž mrtvorozenost, trávení těla a již zmíněné otřesení míchy. U dospělých představoval nejčastější příčinu úmrtí zaznamenanou v matrikách marasmus senilis (celých 47 %), byť se samozřejmě v reálu mohlo jednat o nejrůznější spektrum příčin úmrtí. Skutečnost, že se lidé žijící v primitivních podmínkách dožívali vysokého stáří – několik z nich překročilo osmdesátku – může být náhodná, avšak nezdá se, že byty samy o sobě představovaly nezdravé prostředí, čímž později argumentovaly úřady. Dále se v matrikách objevily u dospělé populace příčiny jako tuberkulóza (11 %), další onemocnění dýchacích cest (rozedma plic, zánět plic, dušnost, celkem 18 %), ochrnutí srdce, zánět ledvin, vysílení, sebevražda oběšením.

Přestože vzorek dospělých osob, u nichž máme data úmrtí, je relativně malý (pouze 23 osob), dosahoval průměrný úmrtní věk skaláků, kteří se dožili dospělosti, téměř 68 let. Navzdory tomu, že se jedná o příslušníky různých generací a někteří z nich prožili ve skalách jen několik let života (dokázali například

[22] SOA Praha, Sběrka matrik, Boseň, kn. 18, pag. 282.

[23] Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddani? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009, s. 336.

[24] SOKA Mladá Boleslav, Archiv obce Boseň, Obecní kronika bošeňská I, pag. 89.

lokalitu po čase opustit nebo byli v roce 1892 vystěhováni jako děti), je toto číslo ve srovnání s průměrnými hodnotami pro české země více než nadprůměrné; střední délka života činila v případě, že se jedinec dožil 5 let, v letech 1880–1881 v průměru 54,1 roku u mužů a 56,1 let u žen, o třicet let později nabývala hodnot 58,5, resp. 60,2 roku.^[25]

Lze konstatovat, že epidemie cholery v roce 1892 byla – navzdory všem opatřením, která byla v té době činěna – zřejmě opravdu jen záminkou k vystěhování skaláků.

e) Geografická mobilita

Ve skalách se zdržovali zejména lidé pocházející z nejbližšího okolí: drtivá většina z nich se narodila na mnichovohradištském panství, respektive v politickém okrese Mnichovo Hradiště (v lokalitách Boseň, Bunclava, Dneboh, Drhleny, Kněžmost, Lhotice, Mnichovo Hradiště, Mohelnice, Mužský, Olšina, Soleček, Valečov, Vicmanov, Zápudov, Zásadka). Výjimku představoval Václav Koudelka se ženou, původem z Hrdlořez u Mladé Boleslavi, který se do skal nastěhoval snad roku 1831 poté, co odešel z nedalekého Kněžmosta. Koudelkovi potomci již měli domovské právo v Bosni. Ze vzdálenějších končin byl i Jan Černý z Libošovic, jenž však uzavřel sňatek s obyvatelkou skal Marií Lhotákovou, a Jan Vojtíšek, původem z Rožďalovic v politickém okrese Jičín, který se zase oženil s Kateřinou Jihlavcovou pocházející z Bosně. Děti některých skaláků se narodily v Bukovně nebo Mladé Boleslavi, kam jejich rodiče odešli (načas) za prací. Velká část skaláků měla určitou vazbu k valečovskému dvoru, kde byli – alespoň po určitou část života – zaměstnáni. Protože kromě Jana Vojtíška měli všichni domovské právo v obci Boseň, kam Valečov spadal, byli také do Bosně vystěhováni.^[26] Pouze rodina Halounova odešla do Bunclavy, která však byla rovněž součástí politické obce Boseň.

f) Sociální mobilita

Obyvatelé valečovských skal byli vesměs příslušníky velice chudých rodin. Přestože někteří z nich provozovali řemeslo (jednalo se o obuvníky Václava Koudelku st., jeho syny Františka a Jana a truhláře Josefa Halouna), buď je neuživilo natolik, aby se z komunity sociálně vymkli, nebo jim způsob života, který vedli, natolik vyhovoval, že neusilovali o změnu. Rodiče osob, jež se do skal nastěhovaly, byli obuvníky (u nich však lze předpokládat, že těmi nejchudšími), domkáři, ponocnými, podruhy, čeledíny, nádeníky, dělníky. Čeledíny, nádeníky a dělníky byli také sami skaláci.

Zdá se, že pro některé z nich bylo přebývání ve skalách pouze dočasné a po určité době si dokázali najít jiné bydlení. Je to případ obuvníka Jana Koudelky,

[25] Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, Praha 1965, s. 205.

[26] SOKA Mladá Boleslav, *Archiv obce Boseň, Obecní kronika boseňská I*, pag. 96.

který se sice ve skalách narodil, avšak po vyučení se usadil v Mladé Boleslavi, kde se oženil, na krátkou dobu se v roce 1869 přistěhoval do skal, odkud však zase záhy odešel. Přechodně žili ve skalách také Paldusovi a Kolocovi. Ti prostředří velmi dobře znali, neboť Jan Koloc se roku 1826 narodil ve valečovském dvoře. Po nějakou dobu žil v Bosni, později se odstěhoval do Nového Boru, avšak když zde ovdověl, uchýlil se do skal u Valečova. Zde se poté, co s ním svobodná matka Terezie Lhotáková otěhotněla, znovu oženil, ale po roce 1876 rodina odešla neznámo kam.

Snahu vyběrdnout z prostředí skalácké osady ilustruje snad osud rodiny Jana Vojtíška: nejméně do roku 1880 žila rodina tohoto cukrovarského dělníka v Bosni, avšak vzhledem k tomu, že každé ze čtyř dětí přišlo na svět v jiném čísle popisném, je zřejmé, že se rodina často stěhovala. Syn František se v roce 1882 narodil již ve skalách. Zdá se, že načas chtěli Vojtíškovi skaláckou osadu opustit, neboť v roce 1887 žili nejméně půl roku opět v Bosni.^[27]

Do skal se také uchylovali lidé, kteří odtud pocházeli nebo na obyvatele měli nějakou příbuzenskou vazbu. Netýkalo se to pouze těhotných dívek, ale také dalších příbuzných: přestože Josef Lhoták ve skalách vyrostl, poté, co se oženil a narodil se mu první syn, z Valečova odešel, neboť při sčítání lidu roku 1869 přítomen nebyl. O další čtyři roky později se zde však již narodil jeho další syn Josef. Vyklizení valečovských bytů se mohlo pro některé skaláky stát novým začátkem. Jak lze z dostupných pramenů rekonstruovat, využili této příležitosti patrně pouze Halounovi, z kterých se stali domkáři a poté se načas se usadili na předměstí Prahy. K sociálnímu vzestupu jim patrně dopomohla skutečnost, že oba manželé měli určitou profesní kvalifikaci (srov. níže) a snad i nějaké našetřené peníze.

Valečovští skaláci a většinová společnost

To, co o obyvatelích skal u Valečova víme, odpovídá současnému stavu poznání dané problematiky: jednalo se o pauperizované zemědělské obyvatelstvo, často vykonávající sezónní práce, které se do skalních bytů stěhovalo s největší pravděpodobností spontánně.^[28] Alfréd Hořice napsal: „*Byly to vesměs chudé rodiny, [...] po většině docházeli [skaláci] za prací u valečovského dvora, nebo se živili částečně i jinak. Skoro každá z nich si chovala kozy, drůbež, tu a tam i prasátko [...]. Jako zemědělství dělníci byli ti lidé velmi špatně placeni, takže mnohdy byli nuceni přizívat se z úrody panských pozemků [...].*“^[29]

[27] SOA Praha, Sběrka matrik, Boseň, kn. č. 20, fol. 50; tamtéž, Boseň, kn. č. 23, fol. 16.

[28] Srov. F. BAHENSKÝ, *Skalní architektura*, s. 245–246.

[29] MMMH, Alfréd HOŘICE, strojopis.

Bohužel nevíme, nakolik byli obyvatelé skalních bytů religiozni, jejich děti však byly pravidelně křtěny a také umírající byli většinou zaopatřeni. Dne 13. září 1888 navštívil skaláky v jejich osadě po birmování v bosenšském kostele litoměřický biskup Emanuel Schöbel a některé z nich podaroval.^[30] Jejich povědomí o vlastním věku však bylo často zkreslené, o čemž svědčí sčítací operáty, v nichž jsou data narození někdy uvedena pouze přibližně, a navíc je zřejmé, že dokumenty, jako byly křestní listy, často neuchovávali.

Vedle náboženství byla v 19. století jedním z prostředků disciplinace obyvatelstva škola, avšak „*děti ,skaláckých‘ rodin navštěvovaly obecnou školu v Bosni [...] velmi nepravidelně, jen pokud jich nebylo potřeba doma, a proto [...] mnoho prý se tam nenaučily.*“^[31] Z farních matrik plyne, že alespoň trochu gramotní někteří z nich byli.^[32] Jistou výjimku představovali jen potomci manželů Halounových: podle vzpomínek pamětníků vystudoval syn Václav vyšší hospodářskou školu a Josef se stal obchodníkem v Praze.^[33] Rodina se ovšem vymykala i tím, že matka Kateřina Halounová byla porodní bábou, a snad tedy určitým způsobem přispívala do domácího rozpočtu.

Obydlí ve skalách byla velmi nuzná. Jednalo se o dvoudílné či třídílné příbytky s hospodářským zázemím,^[34] některá z nich byla nově upravena právě v průběhu 19. století. Objevovaly se i dvojpodlažní příbytky doplněné roubenou konstrukcí.^[35] Podle očitého svědka MUDr. Alfréda Hořiceho měla většina skalních světniček prkenné podlahy, skleněná okna, dřevěné dveře a vybělené stěny;^[36] teplo zajišťovala malá kamna s komínem vyvedeným ven. Některé z místností byly prakticky bez nábytku.

V padesátých letech 20. století se v článku, který byl poznamenán dobově poplatnou rétorikou, objevil popis zřetelných pozůstatků někdejší skalácké osady: „*Dosud [...] najdeme stopy po vybílení vápnem, poličky vytesané do stěn, stopy po kamnech a začouzené otvory, kudy procházely plechové, kouřové roury. Najdeme tu i chlívky pro kozy či vepře, s korýtky vytesanými v kameni a stopy po okenních*

[30] Z *Bosně*, Jizeran 9, č. 77, 22. 9. 1888, archová příloha.

[31] MMMH, Alfréd HOŘICE, strojopis.

[32] SOA Praha, Sbírnka matrik, Boseň, kn. č. 22, fol. 333.

[33] MMMH, f. Pozůstalost Aloise Svobody, Obyvatelstvo skalních bytů na Valečově (patrně příloha dopisu ze dne 18. 2. 1943).

[34] K. PODROUŽEK – F. GABRIEL, *Typy objektů*, s. 215.

[35] Zlata GERSDORFOVÁ – Josef HLOŽEK – Petr MENŠÍK, *Úvod do problematiky dokumentace tzv. valečovského „městečka“, k. ú. Boseň, okr. Mladá Boleslav*, in: Jan Hajšman – Petr Mikota – Robert Trnka (eds.), *Na stopě (pre)historii jihozápadních Čech 2. Sborník přátel k životnímu jubileu Petra Rožmberského, Plzeň 2018*, s. 45.

[36] Pozůstatky výmalby byly patrné zejména v některých voštinách ještě v létě roku 2022.

rámech a dřevěném ostění dveří. Byly tu zajisté i dřevěné přístavky, sloužící buď jako kůlny, či k jiným hospodářským účelům, ale i k obývání.^[37]

Porodní bába Kateřina Halounová a její činnost

Velmi zajímavou postavou valečovských skaláků je porodní bába Kateřina Halounová. Narodila se v roce 1841 v Meziluží ve farnosti Libošovice, tedy asi 12 km pěší chůze od Valečova, jako dcera baráčnicka Josefa Barcala. Dne 25. října 1864 se provdala za Josefa Halouna, s nímž měla nejméně 5 dětí. Sama začala jako porodní bába praktikovat zřejmě v roce 1878, a nahradila tak – alespoň v některých vesnicích přiléhajících k hradu Valečov – Terezii Kolocovou ze Dneboha, Kateřinu Knoblochovou z Kněžmosta a částečně i Marii Klofcovou z Kněžmosta, která jí 15. února 1880 pomohla při porodu syna Josefa.^[38] Již za necelé tři týdny byla opět nápomocna sousedkám v Bosni při jejich těžké hodině. Dne 7. prosince 1882 pak vedla svůj vlastní porod a již týden poté (nebyla-li do matiky zapsána pouze jako „pokrývací“ porodní bába)^[39] odrodila manželku čeledína Františka Rejzka.^[40] V Bosni ji na konci listopadu a v prosinci nahradila Marie Rosendorfová z Kněžmosta.

Kateřina Halounová praktikovala nejčastěji ve vesnicích farního obvodu Boseň. Výjimečně působila také v jiných farnostech, které s boseňskou sousedily: roku 1879 vedla porod v Olšině ve farnosti Březina, sporadicky působila také v Kněžmostě (dvakrát v letech 1880 a 1885, jednou v roce 1881, 1886 a 1891) a sousedním Žantově (jednou v roce 1895) ve farnosti Kněžmost,^[41] v Přestavlkách (jednou v roce 1880 a 1887) a Hoškovicích (jednou v roce 1884) ve farnosti Mnichovo Hradiště^[42] a roku 1898 pomáhala na svět dítěti na Budách ve farnosti Bakov nad Jizerou.^[43] Ve farnostech Dolní Bousov, Libošovice, Všelisy a Všeň, které s boseňským farním obvodem sousedily, nebyla její činnost zjištěna. I když vezeme v úvahu, že některé matriční knihy farnosti Boseň nebo sousedních farností, kde mohla Halounová v letech 1878–1915 působit, nejsou badatelsky dostupné (jedná se například o vesnici Drhleny, osadu Čížovka ve farnosti Boseň či o vesnici Býčina

[37] J. SEZIMA, *Z krás a pamětihodností našeho kraje. Skaláci*, Cesta míru 8, č. 79, 9. 7. 1959, s. 3.

[38] SOA Praha, Sbírká matrik, Boseň, kn. č. 20, fol. 26.

[39] Milena LENDEROVÁ a kol., *Ženy s kufříkem a nadějí. Porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století*, Praha 2019, s. 348n.

[40] SOA Praha, Sbírká matrik, Boseň, kn. č. 20, fol. 423 a 424.

[41] SOA v Praze, Sbírká matrik, Kněžmost, kn. č. 4.

[42] SOA v Praze, Sbírká matrik, Mnichovo Hradiště, kn. č. 24.

[43] SOA v Praze, Sbírká matrik, Bakov nad Jizerou, kn. č. 13.

z farnosti Kněžmost), lze si zhruba udělat jistou představu o tom, kolik porodů během jednotlivých let Kateřina Halounová vedla (srov. Tabulka 2).

Po vystěhování valečovských skaláků žila rodina Halounova až do roku 1899 v Bunclavě čp. 14. V květnu roku 1900 se manželé s dětmi Václavem a Boženou přihlásili na Královských Vinohradech u Prahy.^[44] Jednalo se však patrně o pouhou epizodu: již v roce 1901 vedla Kateřina Halounová porody opět v boseňské farnosti a truhlář Josef Haloun zemřel 9. ledna 1903 v Bunclavě čp. 14.

Zatímco synové Josef a Václav zůstali v Praze nebo jejím nejbližším okolí, syn Rudolf žil na Zápudově,^[45] tedy jen několik stovek metrů od někdejších skalních bytů. Kateřina byla praktikující porodní bábou nejméně do roku 1915.

Zánik valečovských skaláků

Vyklizení skalních bytů se patrně domáhala nejpozději od konce osmdesátých let 19. století správa valdštejského velkostatku, které pochopitelně vadilo, že skaláci profitují také z polností hraběte Valdštejna.^[46] S odstupem času si však pamětníci domýšleli, že „pravým důvodem bylo pokřikování dětí na vrchnostenské úředníky“.^[47] Trnem v oku byli skaláci patrně také pro okresního hejtmána, neboť již 22. listopadu 1888 vyzvalo c. k. okresní hejtmanství obec Boseň, aby byla skalákům dána lhůta, dokdy příbytky vyklidí.^[48] Okresní lékař Jan Šorejs tehdy označil byty „za nezdravé a zdraví škodlivé“. Protože obec skalákům nařídila, aby světničky opustili v průběhu ledna 1889, ohradili se Josef a Marie Koudelkovi a František a Josef Lhotákovi, že po celou dobu, co zde žijí, nerozšířila se zde žádná epidemie a členové skaláckých rodin se dožili „slušného stáří, otec i matka naše dosáhli 88 let“. Dále se skaláci odvolávali na zákon o držebnosti, neboť po dobu téměř 60 let, co zde bydlí, nabyli na byty právo.^[49]

Záminkou k vyklizení bytů se ovšem stala epidemie cholery, která se rozmohla v Haliči a Německu (zejména v Hamburku) a která vyvolala také některá další protiepidemická opatření.^[50] Vystěhování, jež proběhlo 5. října 1892, se neobešlo bez zákroku četnictva a valdštejského stavebního ředitele Ing. Čenka Schäferlinga. O něm Alois Svoboda, který shromáždil řadu pramenů k dějinám Mnichovohradištska, tvrdil, že „marně se snažil zachránit typické skalní byty valečovské, které dnes mohly býti turistickým unikem a přitažlivostí výjimečného

[44] Národní archiv, Policejní ředitelství I, konskripce, kar. 156, obraz 98.

[45] SOA Praha, Sběrka matrik, Boseň 24, fol. 192.

[46] MMMH, Alfréd HOŘICE, strojopis.

[47] MMMH, f. Pozůstalost Aloise Svobody, dopis ze dne 18. 2. 1943.

[48] SOKA Mladá Boleslav, Archiv obce Boseň, Obecní kronika boseňská I, pag. 88–89.

[49] Tamtéž.

[50] MMMH, Alfréd HOŘICE, strojopis.

rázu. Dost se namáhal inž. Schäferling s dnešním vrch. zdrav. radou dr. Hořicem o jich zachránění s poukazem na nejzdravější stav skaláků“.^[51]

Aby se do skal nemohli jejich obyvatelé vrátit, byly světničky zdemolovány. Obyvatelé byli většinou přestěhováni do svých domovských obcí: Vojtíškovi do Rožďalovic, Lhotákovi, Černí, manželka i dcera po zemřelém Františku Koudelkovi a rodina Josefa Koudelky do Boseň.^[52] Protože obec Boseň byla stejně jako jiné obce povinna v polovině 19. století zříditi svůj „ústav obecních chudých“, byli někteří vystěhováni právě tam,^[53] kde dožili v nejuznějších podmínkách. Zdá se, že výjimkou byla opět rodina Halounova, jež odešla – jak již bylo řečeno – do Bunclavy a načas žila na Královských Vinohradech.^[54] Roku 1900 žili žebráci František Lhoták, jeho sestry Kateřina a Marie i Josef Koudelka s manželkou Annou v obecním domku v Bosni čp. 25. O deset let později byli již někteří z nich po smrti a byt obývala ještě další žebračka Kateřina Fibikrová.^[55]

Obraz valečovských skaláků v tisku a vzpomínkách

V roce 1881 vydal Václav Kredba svou práci *Květy z českých luhů a hájů*. V ní mimo jiné napsal: „V rozsedlinách skalních upravilo si pět chudobných rodin příbytky. Dva z těchto skalních obyvatelů čili skaláků provozují řemeslo, ostatní živí se prací nádenickou při dvoře, kterýž rozkládá se uprostřed velikých sadův ovocných na úpatí ostrožny a taktéž Valečov se jmenuje.“^[56] Jednalo se o první (známý) záznam o valečovských skalácích v tisku.

Existence skalních bytů měla také určitý ohlas v dobových periodikách: v roce 1881 se zmínka o obyvatelích této osady objevila společně s ilustrací Baltazara Kutiny v časopise *Světozor*. Je zde uvedeno, že „zde nalézá se celá řada skalních slujů obydlených tvoříc dosti velikou osadu“.^[57] Dvě kresby Konstantina Buška, zachycující skalní byty na Valečově, zase byly otištěny v roce 1889 či 1890 v periodiku *Česká domácnost*.^[58] V roce 1888 konstatoval František Kysela v *Hlasech pojizerských*, že existence valečovských skalních bytů je po Čechách známá. Tento autor komentoval život skaláků slovy nepostrádajícími jistý patos: „[...] Spatříš-li

[51] Alois SVOBODA, *Rozpomínky*, Pojizerské listy 59, č. 100, 15. 12. 1944, s. 2.

[52] SOKA Mladá Boleslav, Archiv obce Boseň, Obecní kronika boseňská I, pag. 96.

[53] Srov. L. ŠTĚPÁN, *Bydlení vesnické chudiny*, s. 4.

[54] NA, Policejní ředitelství I, konskripce, kar. 156, obraz 91.

[55] SOKA Mladá Boleslav, Sčítání lidu, Boseň, 1900 a 1910.

[56] Václav KREDBA, *Květy z českých luhů. Bajky, připodobnění, pohádky a místopisné vzpomínky*, Praha 1881, s. 57.

[57] B. K., *Skalní byty v Boleslavsku*, *Světozor* 15, 1881, č. 17, s. 201.

[58] MMMH, Pozůstalost Aloise Svobody, sbírka výstřížků.

několik malých, umouněných otrhanců kolem bytů těch se proháněti, tu maně ti troglodité na mysl padnou.^[59]

Skutečnost, že valečovští skaláci žili způsobem života, který si jiní lidé mohli do jisté míry romantizovat, odpovídá obrazu, jenž o nich byl v pozdějších letech vytvořen na základě svědectví několika pamětníků: podle nich to byli „*lidé rozumící bídě, ale vesměs poctiví. Není prý pamětníků, že by se byli dopouštěli krádeží nebo polního pychu*“.^[60] Konfrontujeme-li Evidenci osob trestaných obce Boseň s těmito vzpomínkami, musíme nutně dojít k jinému závěru: ačkoli se většinou jednalo o drobné prohřešky, zejména o potulku, byli někteří skaláci trestáni relativně často. V určitých případech se nejednalo o pouhé přestupky a doba věznění se pak nepohybovala v rádech hodin a dnů, ale týdnů a měsíců.^[61]

Snaha romantizovat život skaláků je patrná také z citovaného spisu Alfréda Hořiceho. Ačkoli lze předpokládat, že jako lékař měl mít povědomí o činnosti zkoušených porodních babiček na Mnichovohradištsku, uváděl, že Kateřina Halounová byla „*jediná porodní babička v dalekém okolí*“.^[62] V okolí skal v té době přitom praktikovaly ještě Marie Hozáková a Marie Klofcová z Kněžmosta a Antonie Svobodová z Mnichova Hradiště.^[63] Přestože Halounová jakožto zkoušená porodní bába musela projít čtyřměsíčním teoreticko-praktickým kurzem na babické klinice při Karlo-Ferdinandově univerzitě, a úroveň jejích znalostí tedy musela alespoň přibližně odpovídat ostatním absolventkám babického kurzu v dané době, uvedl Hořice, že „*odborné vědomosti [Kateřiny Halounové] byly nepatrné a o desinfekci neměla ani potuchy*“.^[64]

Pamětníci, kteří v době druhé světové války vzpomínali na svá dětská léta, si realitu zcela pochopitelně idealizovali. Povědomí o existenci skalní osady existovalo v Bosni a okolí údajně ještě na počátku čtyřicátých let 20. století,^[65] tedy více než o půl století později. Výše citovaný článek z konce padesátých let to ostatně také dokládá. Z Hořiceho spisu i z toho, co shromáždil Alois Svoboda, mimoděk vyplývá i to, jak je lidská paměť nespolehlivá: pramenům úřední proveniencce neodpovídají všechna jména, ale ani některé příbuzenské vztahy a další souvislosti, které autoři uvedli. Povědomí o valečovských skalácích přetrvává v lokalitě dodnes, avšak je spíše podmíněno tím, že fenomén oživuje expozice na hradě Valečov a také informační tabulky v blízkosti samotných skalních bytů.

[59] F[rantišek] KYSELA, *Na Valečově a Mužském*, Hlasy pojizerské 3, č. 19, 7. 10. 1888, s. 7.

[60] MMMH, Pozůstalost Aloise Svobody, Obyvatelstvo skalních bytů na Valečově (patrně příloha dopisu ze dne 18. 2. 1943).

[61] SOKA Mladá Boleslav, Archiv obce Boseň, Evidence osob trestaných.

[62] MMMH, Alfréd HOŘICE, strojopis.

[63] SOA Praha, Sběrka matrik, Boseň, kn. č. 20.

[64] M. LENDEROVÁ a kol., *Ženy s kufříkem*, s. 44 a 80.

[65] MMMH, Pozůstalost Aloise Svobody, dopis ze dne 18. 2. 1943.

Závěr

Ačkoli přebývání ve skalních bytech nebylo – zejména v oblastech, kde se nacházely pískovcové skály – výjimečné,^[66] jednalo se v poslední třetině 19. století o jistý anachronismus.^[67] Dobový standard byl na venkově i v případě velmi nízkých sociálních vrstev vyšší. Byty valečovských skaláků možná vadily také proto, že se jednalo o nezanedbatelný počet osob, které navíc žily poněkud odlišným způsobem života než majoritní společnost.

Demografické chování valečovských skaláků, které lze doložit na základě rekonstrukce rodin, se také do jisté míry odlišovalo od dobového standardu: nezvykle vysoký byl relativní počet nemanželských dětí a snad i nevěst, které do manželství vstupovaly těhotné. Oproti tomu úmrtnost se nevymykala dobovému průměru, přestože zdravotní poměry byly pro oficiální kruhy argumentem, proč osadu vyklidit. Přestože se některým rodákům ze skal podařilo lokalitu na čas opustit (a snad se částečně vymanit z původní sociální vrstvy), často se sem zase vraceli. Je otázkou, nakolik je determinoval sociální původ a nakolik se jednalo o snahu žít po svém a nepodřizovat se společenským pravidlům, která byla pokládána za normu.

Zdá se, že způsob života – ač usedlý – je do jisté míry (zejména v očích většinové společnosti) mohl přibližovat „světským“ osobám,^[68] svědčí o tom ostatně i některé demografické charakteristiky, jako jsou sejetí s komunitou a větší míra nesezdaných soužití, respektive nemanželských dětí ve srovnání s většinou českou společností.

Valečovští skaláci představovali komunitu, která byla odlišná, s odstupem času jistě zajímavá – a díky tomu se k ní dochovala některá zajímavá svědectví. Pouze při konfrontaci ego-dokumentů s prameny úřední povahy je však obraz jejich života plastický.

[66] Jejich souhrn přináší F. BAHENSKÝ, *Skalní architektura*, s. 252–256. Jen namátkou jmenujme nejznámější skalní byty, které se nacházely v okolí hradů Kost, Kokořína, Sloupu v Čechách, na Vidouli u Prahy, v oblasti dnešního Česko-saského Švýcarska.

[67] A to i navzdory tomu, že tento způsob bydlení se uplatňoval ještě během první československé republiky.

[68] Hanka TLAMSOVÁ – Václav ČERNÝ, *Okolnosti uzavírání sňatků „světských“ osob od konce 18. do první třetiny 20. století*, *Historická demografie* 43, 2019, s. 67–99.

TABULKA Č. 1. SKLADBA OBYVATEL SKALNÍCH BYTŮ
TABLE 1. POPULATION COMPOSITION OF ROCK FLATS

Sčítání lidu 1869	Sčítání lidu 1890	Likvidace skalních bytů 1892
František Koudelka (1820–1888) manželka Marie (nar. 1826) dcera Kateřina (1862 –po 1930)	Marie Koudelková dcera Kateřina	Marie Koudelková dcera Kateřina
Kateřina Koudelková (1830 – po 1869) dcera Anna (1850 – po 1869) syn Václav (1856 – po 1928)		
Josef Koudelka (1825–1904) dcera Anna (1857 – po 1869) syn Josef (1862 – po 1890) syn Václav (1865 – po 1943) dcera Marie (1869–1870)	Josef Koudelka syn Josef syn Václav dcera Anna	Josef Koudelka syn Josef syn Václav dcera Anna
Václav Koudelka (1832 – po 1869) manželka Terezie (1830 – po 1869) dcera Marie (1855 – po 1869) syn Čeněk (snad 1863 – po 1869)		
Jan Koudelka (1836 – před 1889) manželka Eleonora (1836 – po 1889) dcera Marie (1864 – po 1869) dcera Františka (1866 – po 1891)		
Josef Haloun (1839–1903) manželka Kateřina (1841 – po 1915)	Josef Haloun manželka Kateřina dcera Božena (1875 – po 1934) syn Václav (1876 – po 1908) syn Josef (1880 – po 1914) syn Rudolf (1882 – po 1925)	Josef Haloun manželka Kateřina dcera Božena syn Václav syn Josef syn Rudolf
Václav Paldus (1817 – po 1869) manželka Barbora (1813 – po 1869) dcera Anna (1853 – po 1869)		
Jan Koloc (1826 – po 1890) dcera Marie (1854 – po 1876) syn Josef (1857–1871) syn Jan (1861 – po 1929) syn Václav (1863 – po 1893) dcera Anna (1866 – po 1876)	Jan Černý (1827–1891) manželka Marie (roz. Lhotáková, srov. níže) dcera Marie (1871 – po 1908) syn Antonín (1876 – po 1937) dcera Anna (1878 – po 1892) dcera Barbora (1881 – po 1892) Antonie Lhotáková, dcera Marie Černé (srov. níže) Josef, syn Antonie Lhotákové (1890–1922) Josef Lhoták, syn Marie Černé (srov. níže)	Marie Černá syn Antonín dcera Marie dcera Anna dcera Barbora Antonie Lhotáková, dcera Marie Černé Josef, syn Antonie Lhotákové Josef Lhoták, syn Marie Černé

Josef Lhoták (1797–1882) dcera Kateřina (1823–1903) syn Václav (1825–1881) syn František (1831–1917) dcera Marie (1834–1914) dcera Terezie (1836 – po 1890) vnučka Anna (dcera Terezie, 1864 – po 1876) vnučka Marie (dcera zemřelé dcery Anny, později prov. Černá, viz výše, 1840 – po 1892) Antonie, pravnučka (dcera vnučky Marie, srov. výše, 1861 – po 1892) Terezie, pravnučka (dcera vnučky Marie, 1864 – po 1869) Josef, pravnuček (syn vnučky Marie, 1866 – po 1928)	František Lhoták sestra Kateřina sestra Marie synovec Josef (syn Marie, 1870–1934)	František Lhoták sestra Kateřina sestra Marie synovec Josef (syn Marie)
Jan Lhoták (1845 – po 1908) manželka Kateřina (1844 – po 1921) dcera Marie (1867 – po 1869)		
	Josef Lhoták (1828–1899) manželka Marie (1836–1905) syn Josef (1873 – po 1921) syn Antonín (1876 – po 1921)	Josef Lhoták manželka Marie syn Josef syn Antonín
	Jan Vojtíšek (1849 – po 1892) manželka Kateřina (1855–1949) syn Eduard (1876 – po 1892) dcera Marie (1877 – po 1892) syn Václav (1879 – po 1892) dcera Alžběta (1880– po 1892) syn František (1882 – po 1919) syn Josef (1885–1957) syn Emanuel (1890 – po 1892)	Jan Vojtíšek manželka Kateřina syn Eduard syn Václav syn František syn Josef syn Emanuel dcera Marie dcera Alžběta dcera Kateřina (1902–1983)

Poznámka: Vzhledem k tomu, že již nelze určit, kdo obýval kterou světničku, nacházejí se na jednom řádku pouze domácnosti, kde je kontinuita bydlení prokázána nějakým pramenem. V soupise nejsou zahrnuty osoby, které se nastěhovaly po roce 1869 a odešly před rokem 1890, případně se mezi těmito dvěma roky narodily a zemřely. Životní data uvádíme pouze v případě prvního výskytu dané osoby.

Note: Since it is no longer possible to determine who inhabited which small world, only households where the continuity of living is proven by some source are found on one line. Persons who moved in after 1869 and left before 1890, or who were born and died between those two years, are not included in the inventory. Life dates are given only in the case of the first occurrence of a given person.

Zdroj: Sčítání lidu 1890, pro rok 1892 rekonstruováno na základě vzpomínek A. Hořiceho, boseňských kronik a farních matrik.

Source: Census 1890, reconstructed for 1892 on the basis of A. Hořice's memories, chronicles of Boseň and parish registers.

TABULKA Č. 2. POČET PORODŮ, KTERÉ ODVEDLA KATEŘINA HALOUNOVÁ VE FARNOSTI BOSEŇ A V DALŠÍCH LOKALITÁCH

TABLE 2. NUMBER OF DELIVERIES PERFORMED BY KATEŘINA HALOUNOVÁ IN THE PARISH OF BOSEŇ AND IN OTHER LOCALITIES

Rok	Boseň	Branžej	Bunclava	Čížovky	Drhliny	Dneboh	Dobrá Voda	Kamenice	Lhotice	Mužský	Nová Ves	Slivice	Valečov	Zakopná	Zápudov	Zásadka	Ostatní lokality	Celkem
1878	5	2	1	-	-	-	2	-	2	-	1	-	3	-	5	-	-	21
1879	11	3	-	-	-	-	3	-	-	3	1	-	1	-	1	4	1	28
1880	22	4	2	2	-	-	-	-	5	2	3	-	5	1	1	2	3	52
1881	14	3	3	1	-	-	3	-	5	4	1	1	4	1	4	2	1	47
1882	8	1	1	-	-	-	-	-	1	8	1	2	8*	-	2	3	-	35
1883	16	-	1	-	-	-	3	-	3	1	-	-	2	-	-	3	-	29
1884	12	-	1	-	-	-	1	-	2	11	-	1	7	-	1	1	1	38
1885	9	-	1	-	-	-	1	-	3	2	-	1	2	-	1	3	2	25
1886	7	-	1	-	-	-	2	-	3	5	3	1	2	-	2	2	1	29
1887	6	-	1	-	-	-	1	-	4	6	-	1	3	-	1	4	1	28
1888	11	-	-	-	-	-	1	-	1	4	1	-	6	1	3	4	-	32
1889	4	-	1	-	-	-	-	-	5	7	-	2	6	-	1	4	-	29
1890	11	-	-	-	-	-	1	-	4	2	2	2	4	1	1	1	-	29
1891	3	-	1	-	-	1	-	-	4	5	-	-	9	-	2	1	1	27
1892	7	-	1	-	-	-	1	-	2	3	-	4	6	-	3	1	-	28
1893	1	-	-	-	-	-	-	-	5	4	-	-	4	-	-	1	-	15
1894	8	-	1	-	-	-	-	-	6	-	-	2	5	-	2	3	-	27
1895	4	-	-	-	-	-	4	-	6	3	2	-	5	-	-	-	1	25
1896	1	-	1	-	-	-	1	-	2	4	-	-	1	-	-	-	-	10
1897	2	-	-	-	-	-	2	-	2	4	1	-	5	-	1	4	-	21
1898	2	-	-	-	-	-	2	-	2	3	-	-	2	-	1	1	1	14
1899	1	1	1	-	-	-	4	-	2	2	-	-	1	-	1	2	-	15
1900	-	-	-	-	-	-	1	-	1	3	-	-	-	-	-	-	-	5
1901	-	-	-	x	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1902	1	-	1	x	x	-	1	x	-	1	-	-	-	-	-	-	-	4
1903	1	-	1	x	x	-	2	x	1	4	-	1	-	-	-	4	-	14
1904	2	-	1	x	x	1	1	x	3	3	-	-	-	-	-	2	-	13
1905	5	1	3	x	x	-	1	x	5	2	-	-	2	-	1	3	-	22
1906	4	1	1	x	x	-	1	x	1	3	-	-	3	-	2	2	-	18

1907	4	-	-	x	x	1	4	x	6	2	-	-	-	-	1	4	-	22
1908	5	-	1	x	x	-	1	x	1	1	-	-	-	-	-	4	-	13
1909	6	1	-	x	x	1	3	x	-	5	-	-	-	-	-	3	-	18
1910	1	-	1	x	x	-	1	x	2	2	-	-	-	-	-	2	-	9
1911	4	-	-	x	x	-	1	x	-	4	-	-	-	-	1	2	-	12
1912	2	-	-	x	x	-	2	x	1	3	-	-	1	-	-	1	-	10
1913	-	-	-	x	x	-	2	x	-	4	-	-	-	-	-	-	-	6
1914	2	-	-	x	x	-	-	x	-	4	-	-	2	-	-	4	-	12
1915	-	-	-	x	x	-	1	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1

*Poznámka: V jednom případě se jednalo o vlastní porod K. Halounové, který (údajně) sama vedla.

Zdroje: SOA Praha, Sbirka matrik, farní úřady Bakov nad Jizerou, Březina, Boseň, Kněžmost, Mnichovo Hradiště.

*Note: In one case it was own delivery of K. Halounová, which she (allegedly) conducted herself.

Sources: State Regional Archives in Prague, Collection of parish registers, parish offices Bakov nad Jizerou, Březina, Boseň, Kněžmost, Mnichovo Hradiště.

Acknowledgements

Za konzultaci děkuji paní doc. PhDr. Alici Velkové, Ph.D., a panu prof. PhDr. Milanu Hlavačkovi, CSc. Za připomínkování rukopisu děkuji panu PhDr. Vojtěchu Kesslerovi, Ph.D.

Referencies

Primární prameny / Primary sources

Muzeum města Mnichovo Hradiště, Alfréd Hořice, strojopis.

Muzeum města Mnichovo Hradiště, Pozůstalost Aloise Svobody.

Národní archiv, Policejní ředitelství I, konškripce, kar. 156.

Státní oblastní archiv Praha, Sbirka matrik, farní úřad Boseň, kn. č. 17, 18, 20, 22, 23, 24; farní úřad Bakov nad Jizerou, kn. č. 13; farní úřad Kněžmost, kn. č. 4; farní úřad Mnichovo Hradiště, kn. č. 24.

Státní okresní archiv Mladá Boleslav, Archiv obce Boseň, Obecní kronika boseňská I, rukopis.

Státní okresní archiv Mladá Boleslav, Archiv obce Boseň, Evidence osob trestaných, inv. č. 5.

Státní okresní archiv Mladá Boleslav, Sčítání lidu, Boseň, 1869, 1890, 1900 a 1910.

<https://www.bahnoprahy.cz> (1. 2. 2023).

Sekundární prameny / Secondary sources

[Anonym]. 1888. Z Bosně. *Jizeran*, 9 (77), 22. 9. 1888, archová příloha.

B. K. 1881. Skalní byty v Boleslavsku. *Světovzor*, 15 (17), 201.

Bahenský, F. 2002. Skalní architektura v České republice. *Český lid*, 89, 239–256.

- Baláš, E. 1959. Výzkum vesnických sídel a lidových staveb. *Československá etnografie*, 7, 326.
- Baláš, E. 1960. Výzkum vesnických sídel, staveb a skalních obydlí v roce 1959. *Československá etnografie*, 8, 226.
- Baláš, E. 1961. Výzkum vesnických sídel a staveb. *Československá etnografie*, 9, 214–216.
- Baláš, E. 1962. Výzkum vesnických sídel a staveb ÚEF v roce 1961. *Československá etnografie*, 10, 420.
- Baláš, E. 1963. Výzkum vesnických sídel a lidových staveb v roce 1962. *Český lid*, 50, 316–317.
- Baláš, E. 1964. Výzkum vesnických sídel a lidových staveb v roce 1963. *Český lid*, 51, 240–241.
- Čáňová, E. 1983. Rekonstrukce rodin (příspěvek k metodice historickodemografického výzkumu). *Archivní časopis*, 33, 17–23.
- Čáňová, E. 2003. K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov. *Historická demografie*, 27, 243–249.
- Dokoupil, L. 2011. Demografie dělnictva v československé a české historiografii. In *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I. Bilance a výhledy studia. Sborník z konference věnované 95. výročí narození Arnošta Klímy*, 40–49. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Gersdorfová, Z. – Hložek, J. – Menšík, P. 2018. Úvod do problematiky dokumentace tzv. valečovského „městečka“, k. ú. Boseň, okr. Mladá Boleslav. In Hajšman, J. – Mikota, P. – Trnka, R. (eds.), *Na stopě (pre)historii jihozápadních Čech 2. Sborník přátel k životnímu jubileu Petra Rožmberského*, 41–49, Plzeň: Petr Mikota.
- Himl, P. 2007. *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Praha: Argo.
- Hlavačka, M. a kol. 2014. *České země v 19. století I*, Praha: Historický ústav AV ČR.
- Hnyk, P. 2021. *Skály a lidé. 2. díl. Lidé*, Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Holubec, S. 2009. *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Jemelka, M. (ed.). 2011–2015. *Ostravské dělnické kolonie I–III*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Jemelka, M. 2004. Populace Šalomounské hornické kolonie v Moravské Ostravě (1890–1930). *Historická demografie*, 28, 157–201.
- Jemelka, M. 2007. *Na kolonii. Život v hornické kolonii dolu Šalomoun v Moravské Ostravě do začátku socialistické urbanizace*. Ostrava: Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava.
- Jemelka, M. 2008. *Na Šalomouně. Společnost a každodenní život v největší moravskoostravské hornické kolonii (1870–1950)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Jemelka, M. 2008. *Z havířských kolonií aneb Jak se žilo havířským rodinám*. Ostrava: Repronis.
- Kárníková, L. 1965. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha: ČSAV.
- Knop, K. – Peřina, I. 2009. K otázce ukrývání dobytka v pískovcových skalách. *Minulosti Českého Švýcarska*, 6, 28–40.
- Kocová, J. 1974. První havíři na nučických šachtách. *Středočeský sborník historický*, 9, 51–63.
- Kredba, V. 1881. *Květy z českých luhů. Bajky, přípodobnění, pohádky a místopisné vzpomínky*. Praha: J. Otto.
- Kysela, F. 1888. Na Valečově a Mužském. *Hlasy pojizerské*, 3 (19), 7. 10. 1888, 7.
- Lenderová, M. a kol. 2019. *Ženy s kufříkem a nadějí. Porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století*, Praha: Karolinum.
- Matějček, J. 1986. Některé ekonomické a sociální předpoklady vývoje dělnické rodiny v období kapitalistické industrializace českých zemí. *Historická demografie*, 10, 161–176.

- Matějček, J. 1998. Příspěvek k popisu materiálních pozic chudého venkovského obyvatelstva, řemeslnického a průmyslového dělnictva v Českých zemích ve druhé polovině 19. a na začátku 20. století. In Kárník, Z. (ed.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí 2. Z dob rakouských a předlitavských 1848–1918*, 115–136, Praha: Karolinum.
- Maur, E. 1982. Metoda rekonstrukce rodin v historické demografii. *Demografie*, 24, 101–102.
- Moravcová, M. – Robek, A. – Štastná, J. 1981. *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia.
- Nečas, C. 2008. Rom – Cikán – Příklad Martina Daniela vulgo Nosála. In Fasora, L. – Hanuš, J. – Malíř, J. (eds.), *Člověk na Moravě 19. století*, 478–490, Brno: CDK.
- Piller, J. – Adamovič, J. 2019. *Kokořínsko. Jak mluví skály*, Hostivice: Baron.
- Podroužek, K. – Gabriel, F. 2007. Typy objektů valečovského „městečka“. *Archeologia historica*, 32, 211–224.
- Podroužek, K. 1997. „Barušky“ – lidová architektura v pískovcovém podloží. *Průzkumy památek*, 4 (2), 57–66.
- Podroužek, K. 2004. Sezónní obytné objekty v pískovcích. *Minulosti Českého Švýcarska*, 3, 142–159.
- Podroužek, K. 2012. *Sušárny ovoce na Dubsku a Kokořínsku. Minulosti Českého Švýcarska*, 8, 81–97.
- Podroužek, K. 2018. *Člověk a pískovec. Tři případové studie osídlení pískovců s teoretickým úvodem o metodě formální analýzy archeologizovaných staveb*, Praha: Scriptorium.
- Sezima, J. 1959. Z krás a pamětihodností našeho kraje. *Skaláci. Cesta míru*, 8 (79), 9. 7. 1959, 3.
- Sommer, J. G. 1834. *Das Königreich Böhmen. Zweiter Band, Bunzlauer Kreis*. Prag: J. G. Calve.
- Svoboda, A. 1944. Rozpomínky. *Pojizerské listy*, 59 (100), 15. 12. 1944, 2.
- Šimák, J. V. 1930. *Soupis památek historických a uměleckých v okrese mnichovohradištském I*. Praha: Archeologická komise při Akademii věd a umění.
- Štěpán, L. 1991. Bydlení vesnické chudiny na Havlíčkobrodsku. *Havlíčkobrodsko*, 4, 4–6.
- Štěpánek, L. 1979. Vývoj pražských nouzových kolonií a život jejich obyvatel. *Pražský sborník historický*, 9, 139–153.
- Tausch, J. 1996. Příbytky nemocných a nejchudších. Venkovské chudobince na Pelhřimovsku a Jihlavsku v letech 1900–1938. *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských*, 10, 291–312.
- Tlamsová, H. – Černý, V. 2019. Okolnosti uzavírání sňatků „světských“ osob od konce 18. do první třetiny 20. století. *Historická demografie*, 43, 67–99.
- Tůmová, V. – Štěpánek, L. 1965. Pražské nouzové kolonie. *Český lid*, 52, 186–191.
- Tůmová, V. 1971. *Pražské nouzové kolonie*. Praha: ČSAV.
- Vaňková, A. 1998. O skalním obydlí v Podkosti. *Zpravodaj Šrámkovy Sobotky*, 35 (5), 38–39.
- Velková, A. 2009. *Krutá vrchnost, ubozí poddání? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha: Academia.
- Votrubec, C. 1959. Zanikání nouzových kolonií na území Prahy. Příspěvek k zeměpisu velkoměsta. *Sborník Československé společnosti zeměvědné*, 64 (1), 6–12.
- Votrubec, C. 1962. Ke studiu zanikajících nouzových kolonií na území Československa. *Československá etnografie*, 10, 109–126.
- Zimmerman, V. – Randus, V. – Piller, J. 1996. *Jeskyně, skalní hrádky a mlýny Kokořínska*. Mělník.

Za prof. Dr. Josefem Ehmerem (7. 11. 1948 – 10. 5. 2023)

V těchto dnech nečekaně opustil řady sociálních historiků a historických demografů emeritní profesor vídeňské univerzity Josef Peter Ehmer, s nímž před třiceti lety navázali těsné kontakty i čeští historici, podílející se na tehdy probíhajícím rakousko-českém projektu *Soziale Strukturen in Böhmen*. Josef Ehmer, mezi přáteli důvěrně oslovovaný jménem Sepp, stál u jeho zrodu, podílel se na promyšlení jeho konkrétní podoby a pomáhal svými nesmírně fundovanými konzultacemi během jeho průběhu. A i později, když projekt skončil, byl vždy připraven odborně pomoci nejen jeho někdejšími účastníkům, ale i českým studentům, kteří přijížděli do Vídně studovat jemu blízkou problematiku, tj. sociální a populační vývoj nové doby. Jeho usměvavá tvář a zájem o práci těch, kteří se na něho obraceli s prosbou o radu, zůstanou trvale v paměti všech, kteří se s ním setkali.

Josef Ehmer pocházel z nevelké hornorakouské vesnice ležící poblíž alpského jezera Traunsee. Studium historie a germanistiky na vídeňské univerzitě zakončil roku 1977 doktorátem z historie. Pro svou disertaci, zpracovanou pod vedením profesora Michaela Mitterauera, zvolil téma Rodinná struktura a organizace práce v raně průmyslové Vídni. A sociální situace dělnictva a drobného řemeslnictva, vrstev, z nichž sám vyšel, zůstala i v dalších letech jeho hlavním tématem. Po dokončení studia nastoupil Josef Ehmer roku 1978 jako asistent na vídeňskou univerzitu, na její Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte (IWSG), kde se posléze stal docentem. V letech 1993–2005 na čas změnil působiště jako profesor univerzity v Salcburku, roku 2005 se pak vrátil do Vídně, na místo, jež se uvolnilo odchodem prof. Mitterauera na odpočinek. On sám jej pak následoval roku 2015. Řada monografií i dílčích příspěvků k sociálním dějinám 18.–20. století, které během své vědecké dráhy publikoval, pojednávala o měnícím se postavení rodiny během probíhajících sociálních změn, o organizaci práce v rolnickém prostředí, o problematice stáří, v posledních letech svého působení se pak věnoval zejména migracím (včetně migrací v českých zemích) a historické demografii.

Byl průkopníkem kvantitativního studia v rakouské historiografii a v souvislosti s tím se také podílel na vzniku rozsáhlé databáze k dějinám rodiny, dodnes přístupné na IWSG. Jeho výzkumy vždy reagovaly na závažné problémy současnosti, vycházely ze širokého evropského kontextu a z dokonalé znalosti relevantní zahraniční literatury, ale i z úzké spolupráce se předními historiky sociálních dějin, jako byl Jürgen Kocka, Jürgen Schlumbohm nebo Hans Medick. Díky studijním pobytům na univerzitách a vědeckých ústavech v Mnichově, Göttingen a Cambridge, pedagogickému působení na univerzitách v Berlíně

a Florencii a mezinárodními vědeckými projektům, na nichž se podílel, získal vskutku znamenitý rozhled po výsledcích bádání k tématům svého zájmu, ale také vynikající renomé ve vědeckém světě.

Pro každého, kdo se hodlá vážně zabývat historickou demografií, je neocenitelnou pomůckou jeho příručka *Bevölkerungsgechichte und historische Demographie, 1800–2000*. Vyšla původně roku 2004 jako 71. svazek známé *Encyklopedie německých dějin* a dočkala se roku 2014 druhého vydání. Tematicky navázala na stejnojmennou práci Christiana Pfistera pro období 1500–1800, vydanou ve druhém vydání roku 2007 jako 28. svazek téže řady. Zachovává obvyklou strukturu *Encyklopedie německých dějin*, tj. v první části podává základní poučení o tématu dané disciplíny a ve druhém seznamuje s výsledky současného bádání. Třetí část pak tvoří obsáhlá bibliografie. Mezi příručkami historické demografie, které má zájemce o obor k dispozici, patří k nejlepším. Překvapuje nejen šíří záběru a hloubkou podávaných informací, ale i tím, že ke každé otázce přináší také autorovo vlastní stanovisko. Vzhledem k úzké provázanosti českých a německých dějin i svému širokému záběru bude ještě dlouho sloužit i našim historickým demografům.

Eduard Maur

4th International Congress of Polish History.
„Cultural Encounters“ / IV. Kongres Zagranicznych
Badaczy Dziejów Polski. „Spotkania Kultur“

Ve dnech 19. až 22. října se v polském Krakově uskutečnil čtvrtý ročník mezinárodní konference zaměřené na zahraniční badatele věnující se různým tématům polských dějin. Organizačně konferenci zastřešily Polskie Towarzystwo Historyczne (PTH), Uniwersytet Jagielloński (UJ) a Uniwersytet Pedagogiczny (UP) ve spolupráci s ministerstvy školství a kultury, historickými muzei a Mezinárodním kulturním centrem. Celkově bylo prezentováno 139 referátů od 142 autorů, včetně sedmi českých zástupců. Ty zazněly v 25 klasických a několika diskusních sekcích, z nichž některé byly rozděleny na dvě části. Místem konání jednotlivých panelů se stala moderní budova poslucháren Jagellonské univerzity v Krakově – Auditorium Maximum UJ.

V rámci zahajovacího ceremoniálu ve středu 19. října byla slavnostně předána cena „Pro Historia Polonorum“ udělovaná autorům za nejlepší knihu o polské historii publikovanou v zahraničí a v cizím jazyce. Tentokrát se přihlíželo k období let 2017–2021 a oceněn byl Richard Butterwick-Pawlikowski, původem polský historik dlouhodobě působící ve Velké Británii, za knihu *The Polish-Lithuanian Commonwealth, 1733–1795: Light and Flame*, Yale University Press, 2021. Čestná cena za celoživotní přínos byla udělena historičce Patrice Dabrowski. Po úvodním zahajovacím panelu již následovaly sekce s jednotlivými příspěvky, přičemž první sekce byla věnována kulturnímu střetávání mezi polskými migranty / uprchlíky a místními populacemi v zahraničí a jeho politickému, sociálnímu a kulturnímu rozměru. Rovněž další sekce se v duchu hlavního tématu konference, tedy *Cultural Encounters*, věnovaly především kulturním kontaktům v různých obdobích polské historie. Bylo možné slyšet příspěvky zaměřené na kulturní styky v pro Polsko válečných letech 1914–1923; vztahy mezi středověkým Polskem a Rusí, ale také například referáty věnované otázce genderu u pracující třídy, královskému dvoru, šlechtickému panství nebo šlechtickým salónum.

Druhý jednací den nabídl kromě pokračování úvodní sekce celé konference také panely s příspěvky o kultuře polských Židů / Židech v polské kultuře, fenoménu multikulturalismu v meziválečném Polsku, otázce regionálního a lokálního prostoru či tomu, jak čelila polsko-litevská diplomacie výzvám 16. a 17. století. Zazněly rovněž referáty věnující se evropské akademické kultuře, jejímu přenosu, interakci a otázce nadnárodnosti. Celý čtvrtek bylo možné prohlédnout si posterovou sekci sestávající z 20 posterů sružených do šesti tematických okruhů. Mezi odpoledními sekcemi byla také jedna určená pro doktorandy, které se zúčastnili studenti z Polska, Maďarska, Litvy a Ukrajiny.

Rovněž pátek 21. října nabídl sekce plně zajímavých referátů. Dvě z nich se týkaly polských měst jednak jako prostoru standardizace i diferenciacce, ale i jako

místa střetávání říší, místních elit a multikulturní společnosti. Stranou nezůstalo ani sdílení kultury ve středovýchodní Evropě v období studené války, kulturní a sociální kontakty polsko-litevského státu s vnějším světem v 16.–17. století, osvícenské politické myšlení od posledního saského krále až do Vídeňského kongresu nebo velmi zajímavá otázka tzv. hybridní identity coby předmětu biografického výzkumu kulturních hranic na příkladu Haliče. Paralelně ve stejný čas proběhly v pátek také dvě sekce, které byly z demografického hlediska z kongresu patrně nejzajímavější. První měla název *Kultura chłopska (Peasant Culture)* a předsedali jí polští historici Mateusz Wyżga a Tomasz Wiślicz. Jako první zazněl příspěvek o vlivu vojenské služby na strukturu venkovské rodiny na jihu Čech na přelomu 18. a 19. století včetně exkurzu o vojácích z jižních Čech, kteří v tomto období prošli polskými oblastmi (Josef Grulich – Václav Černý). Thomasz Szubert hovořil o tzv. Haličské řeži (*Rzeź galicyjska*), která vypukla po potlačení Krakovského povstání v roce 1846. Otázku způsobu popisování sedláků a venkovské populace v minulosti otevřel svým příspěvkem Martin Andersson.

Druhou z pohledu historické demografie zajímavou sekci představovala ta s názvem *Counting Diversity: What Do We Know, What Do We Need to Know about the Polish Demographic Past?*, kterou vedli Bartosz Ogórek a Mikołaj Szołtysek. V sekci zaznělo celkem šest příspěvků, z nichž první, zaměřený na kořeny *Life Cycle Studies* a užití tohoto paradigmatu v historické demografii, byl přednesen Janem Kokem z Nizozemí. Poté promluvil Peter Ori z Maďarska o zkušenosti polské a maďarské historické demografie se studiem multietnických a multikonfesionálních populací. Po něm referoval Yuriy Voloshyn z Ukrajiny o místě ukrajinské populace v rodinných a demografických vzorech polsko-litevského soustátí. K demografii polsko-litevských Židů promluvil Shaul Stampfer z Izraele, jenž byl následován Rolfem Gehrmanem z Německa s referátem o polsko-německém pomezí od 18. do počátku 20. století ve světle historicko-demografických výzkumů. Celou sekci uzavřel polský historik Piotr Guzowski příspěvkem, v němž se zamýšlel, jak může polská historická demografie přispět k diskusi o evropské demografické minulosti. Kdo chtěl, mohl navštívit ještě dvě sekce věnované archivům jako kulturnímu fenoménu a roli polských muzeí při šíření povědomí o polské historii v zahraničí.

Pro účastníky konference byl připraven bohatý doprovodný program složený jak ze společenských setkání, tak ze zajímavých exkurzí po krakovských památkách a muzeích. Prezентující autoři měli navíc do většiny místních muzeí vstup zdarma, a to po celou dobu konání kongresu. Podrobný program konference: <https://coph2022.pl/program/>.

Václav Černý

Lubor Hruška – Lenka Jarošová – Radek Lipovski (eds.), **Velký historický atlas českého Slezska. Identita, kultura a společnost českého Slezska v procesu společenské modernizace s dopadem na kulturní krajinu, ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, z.ú., Ostrava 2021, 300 stran. ISBN 978–80–87955–10–9.**

Kolektiv badatelů z Ostravské univerzity, Slezského ústavu v Opavě a Centra pro vědu a výzkum ACCENDO v Ostravě připravil publikaci, ve které jsou shrnuty výsledky dlouhodobého cíleného výzkumu vývoje obyvatelstva a přírodních a společenských poměrů té části České republiky, která byl původně součástí Slezska, zhruba od poloviny 19. století do roku 2019 (kde to prameny umožňovaly, začíná rozbor v polovině 18. století). I když od roku 1949 není toto území samostatnou územně správní jednotkou, udržuje si stále svou identitu, díky které se liší od jiných částí České republiky. Přitom jde o území vnitřně diferencované fyzicko-geograficky (zahrnující jak horské oblasti, např. části Jeseníků a Beskyd, tak nížiny podél Odry a jejích přítoků) a rovněž socio-geograficky (jak oblasti zemědělské, tak průmyslové s významným podílem těžebního průmyslu); v neposlední řadě jde o oblast se složitou národnostní strukturou obyvatelstva poznamenanou mimo jiné odsunem Němců po skončení 2. světové války a přítomností početné polské menšiny.

Autoři usilovali o komplexní uchopení studovaného území a tomu podřídili skladbu a obsah výsledné publikace. Atlas rozdělili do sedmi kapitol. Po úvodním představení díla následuje část nazvaná *Historicko-geografický kontext*, kde je podrobně popsán vývoj dnešní státní hranice od roku 1742 (tj. hranice nejprve s Pruskem, následně s Německou říší a potom s Polskem; vymezení vůči Moravě se neměnilo, pokud neuvažujeme existenci enkláv, a obdobně se neměnila hranice s dnešním Slovenskem). Následující dvě podkapitoly ukazují fyzickogeografickou situaci oblasti. Od geologických a geomorfologických poměrů přes klima až po vegetaci a živočišné druhy, jejich výskyt minulý či současný. Velká pozornost je věnována krajině, v tom i lidským sídlům. Je to pochopitelné, neboť jde o oblast s komplikovaným jak sídelním vývojem, tak vývojem průmyslovým. Stranou pozornosti nezůstala ani ochrana přírody.

Kapitola *Obyvatelstvo* obsahuje základní trendy ve skladbě a vývoji obyvatelstva od prvního moderního sčítání lidu v roce 1869 do roku 2019. Převážně pomocí diagramů a kartodiagramů je představen složitý populační vývoj této oblasti, výrazně ovlivněný jednak hlubokými rozdíly v sociokulturní skladbě obyvatelstva v důsledku nerovnoměrného rozvoje regionu ve druhé polovině 19. a ve 20. století, jednak změnou národnostní skladby obyvatelstva po vysídlení Němců z velké části českého Slezska v roce 1945. Autoři neopomněli ani změny ve skladbě obyvatelstva podle věku nebo náboženského vyznání, případně směry stěhování obyvatelstva.

Sociální a kulturní vývoj byl zařazen do páté kapitoly a nalezneme zde výsledky některých významných voleb (například do říšského sněmu v roce 1848, parlamentních voleb v letech 1918–1938), ale také zachycení změn církevní správy podle jednotlivých denominací, vývoj veřejného zdravotnictví a sociální péče. Vzhledem ke svému následnému vlivu na politický vývoj je pozornost věnována i národnostním otázkám – v tom české a polské emancipaci. Sem autoři zařadili také popis ostravsko-opavské operace z dubna 1945.

Kapitola nazvaná *Ekonomický vývoj* začíná představením vývoje silniční sítě od roku 1742, následuje přehled výstavby železničních tratí a kolejové městské hromadné dopravy ve vybraných městech. Po přehledu vývoje dopravních systémů jsou zařazeny mapové listy věnované zemědělství a průmyslu. Tady čtenář nalezne informace jak o vývoji rostlinné a živočišné výroby a změnách v držbě půdy souvisejícími s první pozemkovou reformou (1921–1922), tak o vývoji po roce 1945, kdy došlo k závažným změnám držby půdy (souvisejícími s odsunem Němců a následně s kolektivizací); samostatný list je věnován vývoji po roce 1990. Pokud jde o dějiny průmyslové výroby, je pozornost věnována zejména rozvoji v 19. a v první polovině 20. století.

Atlas je ukončen kapitolou nazvanou *Identita, spokojenost a místa paměti*. V ní je nejprve stručně shrnut pohnutý osud regionu od jeho oddělení od původního Slezska (1742). Následuje část seznamující s výsledky sociologického výzkumu zaměřeného na identifikaci osob se svým regionem, který proběhl v roce 2018. Výsledky šetření jsou představeny podle sedmi podoblastí, které se liší podle postojů obyvatel k vnímání slezské identity, jejich spokojenosti se svým krajem a podobně. Dále kapitola obsahuje mapový list *Místa paměti*; zde je v tabulce a v mapě uvedeno 44 vybraných památníků či pomníčků vybudovaných ve 20. století, které v regionu připomínají významné historické události či historické osobnosti.

Ačkoli hlavní sdělení představuje grafická část díla, textová část rozhodně není pouze jakýmsi doplňkem či komentářem ke kartogramům, grafům či obrázkům. Jednotlivé mapové listy jsou promyšleně koncipovány a slovní a grafická část se vhodně doplňují, takže výsledkem je plastický obraz vývoje českého Slezska za uplynulých dvě stě let, i když jsou jednotlivá témata probírána s různou hloubkou či rozdílným časovým záběrem.

Snazší orientaci v tomto rozsáhlém díle umožňují seznamy použité literatury a seznamy grafů a tabulek. Škoda, že se nenašlo místo pro seznamy obrázků, map a kartogramů. Těch je přitom zdaleka nejvíce (jde přeci jen o atlas): například kapitola věnovaná obyvatelstvu obsahuje celkem 68 kartogramů, které v obsahu nejsou uvedeny, k tomu v obsahu uvedených 26 grafů a 6 tabulek. Obdobně lze postrádat také seznam fotografií nebo faksimilií. I těch je v publikaci značný počet. Přitom všechny obrázky, mapy, diagramy a podobně jsou provedeny kvalitně, vybrány vhodně a text skutečně doplňují, nejen ilustrují.

Velký historický atlas českého Slezska je vynikajícím dílem, které plasticky zobrazuje nedávný vývoj specifického regionu. I když autoři předpokládali využití tohoto mapového díla především širší veřejností, lze je doporučit každému, kdo se zajímá o dějiny obyvatelstva českých zemí v širších souvislostech. Spolu s tímto dílem vydali autoři publikaci *Lidé a krajina českého Slezska* (Ostrava 2021), do které zařadili texty, mapky, obrázky a jiné přílohy, které nebylo lze zejména vzhledem k rozsahu zařadit do *Atlasu*. Svým způsobem jde o širší součást *Atlasu*.

Ludmila Fialová

Radek Lipovski – Lubor Hruška – Lenka Jarošová (eds.),
Lidé a krajina českého Slezska. Identita, kultura a společnost
českého Slezska v procesu společenské modernizace s dopadem
na kulturní krajinu, Ostravská univerzita, Filozofická fakulta,
ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, z.ú., Slezské zemské
muzeum, 2021, 700 stran. ISBN 978–80–7599–290–4.

Publikace *Lidé a krajina českého Slezska* je výstupem projektu *Velký historický atlas českého Slezska. Identita, kultura a společnost českého Slezska v procesu společenské modernizace s dopadem na kulturní krajinu*. Lze říci, že svým způsobem je tato publikace jakoby textovým doplňkem stejnojmenného atlasového díla, do níž zařadili autoři to, co svým rozsahem atlas značně přesahovalo, ale co ho zároveň doplňuje a rozšiřuje. Ideálně by tedy čtenář měl mít k ruce publikace obě, neboť jejich členění do kapitol a obsahová náplň jednotlivých kapitol se doplňují. Tato monografie je však určena spíše odborné veřejnosti, je detailnější, rozebírá jednotlivá témata hlouběji a podrobněji. Patrné to je hned v první kapitole, v níž autoři velmi detailně vymezují studovaný region. Území Slezska, které se dnes nachází v rámci České republiky, netvoří od roku 1949 samostatnou územní jednotku a postupem času byly některé slezské obce celé nebo zčásti začleněny do územních jednotek, jejichž část patřila historicky k Moravě. A zde se nachází přehled tohoto začlenění na úrovni obcí či jejich částí.

Dále autoři podrobně rozebírají jednotlivé složky studovaného území. Začínají představením typů sídel, s nimiž je možné se v českém Slezsku setkat, následuje přehled základních fyzicko-geografických charakteristik území včetně důsledků antropogenní činnosti v krajině a představení sociodemografické skladby zdejšího obyvatelstva a také dopravních staveb jako významného prvku formujícího krajinu.

Ve druhé kapitole je podrobně popsáno dělení Slezska v roce 1742 a následující změny v administrativním členění českého Slezska. Třetí kapitola popisuje vývoj kulturní krajiny českého Slezska. Zde je třeba upozornit, že autoři studují území, kde došlo ve sledované době k zásadním proměnám přírodního prostředí, a to regionálně značně diferencovaně. Jinak se měnilo přírodní prostředí v západní části českého Slezska, tj. v horských a podhorských oblastech, zcela jiný byl vývoj v té části Slezska, kde se od poloviny 19. století začalo těžit uhlí a kde se následně rozvinula řada průmyslových odvětví, výrazně ovlivňujících své okolí. Autoři věnují značnou pozornost současné krajině, a to jak její regionální diverzifikaci, tak jejímu vnímání dnešními obyvateli. Tato kapitola obsahuje četné obrázky, většinou fotografie krajiny, a to jak historické, tak soudobé.

Vývoji obyvatelstva zhruba od poloviny 19. století do současnosti je věnována čtvrtá kapitola. Autoři analyzovali nejprve změny v počtu obyvatel od roku 1869

podle oblastí (přitom provedli zajímavé propočty, např. počtu obyvatel podle soudních okresů i pro novější období, kdy platila jiná územní členění). Podrobně je zajímalo stěhování obyvatelstva, zejména na Ostravsko, ale také změny v počtu a struktuře obyvatel, ke kterým došlo odsunem Němců v letech 1945–1946. Nakolik to datová základna umožňovala, studovali i další charakteristiky, např. skladbu obyvatel podle náboženského vyznání; detailně představili změny v národnostní skladbě. Nechybí ani rozbor změn ve skladbě obyvatel podle věku a pohlaví. Kapitola obsahuje rovněž hlavní trendy přirozené měny obyvatelstva, přitom dodržuje členění založené na datové základně, tj. pro období 1871–1913, 1919–1937 a pro období po roce 1949. I zde se autoři snažili o postižení vývoje dle jednotlivých regionů.

Svět na hranici kultur – Kulturní obraz českého Slezska v 19. a 20. století je námětem páté kapitoly. Autoři do ní zařadili nejdůležitější aspekty formující či ovlivňující obyvatelstvo českého Slezska ve sledovaném období: šlo především o proměňující se dopad průmyslových odvětví, které profilovaly zejména Ostravsko a Karvinsko, dále rozdily ve formování mentality obyvatelstva v důsledku působení různých náboženství resp. církví (tady autoři neopomněli zařadit vývoj církevní správy jednotlivých denominací), ale také problematiku národnostní skladby zejména na Těšínsku a Hlučínsku. Jde o rozsahem největší kapitolu práce a pro lepší poznání dějin tohoto regionu asi nejdůležitější. I tady je třeba vyzdvihnout výběr zařazených obrázků, často reprodukcí dobových fotografií zachycujících místní obyvatele při nejrůznějších činnostech a také nejednu již zaniklou budovu (či její interiér).

Šestá kapitola je věnována problematice *Identity a kolektivní paměti obyvatel Slezska*. Ani v tomto případě nejde o jednoduchý popis, ale o zajímavý rozbor založený na moderním přístupu ke studiu této problematiky. Autoři představují nejen koncept, kterým se dnes identita zkoumá, ale také výsledky kvalitativního průzkumu provedeného v českém Slezsku v roce 2018. A nemohu opomenout zmínit poslední podkapitolky této části: v rámci oddílu *Specifická místa paměti* jsou uvedeny mizející těžní věže na Ostravsku a Karvinsku, historické fotografie lázeňských budov z Jesenicka, dřevěné kostely na Těšínsku a v Beskydech (historické i soudobé).

Závěrečné shrnutí je sice stručné, ale výstižné a obsahuje další zajímavé postřehy (mne zaujala například mapka zachycující světelné znečištění noční oblohy České republiky, kde hraje Ostravsko značnou roli).

Nedílnou součástí publikace jsou, jak už bylo zmíněno, tabulky a obrázky. A není jich málo. Jen tabulek je celkem 85. Číslovaných obrázků je 380, z nich je 35 grafů a 60 map a kartogramů, dále mezi nimi nalezneme řadu leteckých snímků současně krajiny; jsou zde ale i fotografie krajiny, osob, budov, uměleckých děl apod. Proto je škoda, že pro autory šlo ve všech těchto případech o obrázky, takže čtenář podle jejich názvu občas nepozná, co v textu může očekávat. Přitom ke grafickému vyjádření sáhli autoři všude, kde to pramenný materiál dovozoval,

či vyžadoval (např. skladba obyvatelstva, jak ji bylo možno dokumentovat daty sčítání lidu, ale z obsahu nepoznáme, zda jde o diagram či o kartogram). Ve zbylých případech jde vesměs o fotografie, z nichž mnohé jsou reprodukcemi historických snímků a další byly pořízeny přímo pro publikaci. Publikace byla vytištěna barevně. I díky tomuto bohatému doprovodnému materiálu se podařilo připravit reprezentativní dílo, které podává ucelenou představu o vývoji obyvatelstva a proměnách krajiny tohoto území zhruba od poloviny 19. století do současnosti.

Publikace je vynikající vizitkou badatelů pracujících v tomto regionu, především na Ostravské univerzitě, dále ve Slezském zemském muzeu a v rámci vědecko-výzkumného ústavu ACCENDO. Na publikaci jich spolupracovalo ne méně než 26, kromě fotografů a grafiků. A bude určitě inspirací i pro badatele z jiných částí republiky.

Ludmila Fialová

**Šárka Caitlín Rábová, Tuberkulóza a společnost.
Obrazy nemoci v 19. a 20. století, Nakladatelství Lidové
noviny, Praha 2022, 447 stran. ISBN 978-80-7422-846-9.**

Na knize Šárky Caitlín Rábové lze dobře sledovat přístup, kterým se kulturní historička ujímá tématu dějin medicíny. Takřka kubistickým způsobem nahlíží ze všech možných stran nemoc a společnost, která s ní musela žít, aby získala její co nejplastičtější obraz. Sleduje tedy nemoc z co nejvíce možných úhlů historického zkoumání. Zajímá ji přístup lékařů a odborníků k nemoci a věnuje se proto odborné literatuře a periodikům, které do prostředí českých zemí přinášejí nové poznatky domácích i zahraničních odborníků a formují tak zejména odborný diskurz. Popisuje různé pokusy o systémové řešení nemoci, jak ze strany vlivné veřejnosti (zakládající sanatoria, podílející se na osvětě), tak i státní správy (legislativa, zdravotnictví, kontrola). Obrací se samozřejmě k samotným nemocným a detailně zkoumá způsoby, jakými nemoc a její léčba vstupovala do jejich života. Pročítá jejich svědectví o prožívání tuberkulózy a zjišťuje jejich individuální možnosti, jak s nemocí bojovat.

Jelikož autorčin mnohohrstený výzkum postihuje celé 19. století a podstatnou část 20. století, přináší nesmírně zajímavý materiál pro poznání témat a jevů, které se zviditelňují právě při pohledu na problém v dlouhém trvání. Autorka tak může velmi hmatatelně postihnout radikální proměny vnímání nemoci ze strany lékařů a laické veřejnosti v čase. Může vysledovat vzájemnou korelaci či naopak nesoulad mezi odborným a laickým porozuměním tuberkulóze, ale i názory (ať už opodstatněné či nikoli), které formovaly v konkrétní době společenský náhled na tuberkulózu a které ustupovaly novým vědeckým poznatkům či naopak setrvaly sveřepě zakotvené v myslích lidí. Dále velmi zajímavě postihuje vývoj metod komunikace mezi odborníky a laiky ve věci osvěty, tedy prostředky, jež ovlivňovaly obecné porozumění nemoci, jejich příčin a způsobům šíření a poučovaly o možnostech prevence. Z autorčina podrobného výzkumu vystupuje velmi zajímavě též politický podtext, který se dostává (více či méně plánovaně) do boje s tuberkulózou, vedeného státem či různými organizacemi v různých časových údobích.

Autorce se podařilo všechny tyto roviny zajímavě propojit a nabídnout čtenáři skutečně plastický obraz toho, jak byla konstruována tuberkulóza ve společenském diskurzu 19. a 20. století a jak se tato konstrukce v čase proměňovala. Máme tak před očima nejprve obraz tuberkulózy „romantické“, tedy nemoci, která mohla být společností evropského romantismu přijímána až takřka s radostí, neboť dodávala nemocným kýženou bledost, považovanou za atribut krásy, a oduševnělost výrazu obličeje a přinášela vyšší sensitivitu, což bylo ceněno zejména v tvorbě umělců, které nemoc „vybičovala“ k mnohem expresivnějšímu a emotivnějšímu výrazu. Tato romanticky pojímaná tuberkulóza (která, jak autorka poukazuje,

existovala i v odborném lékařského diskurzu) se však záhy stáhla do pozadí pod vlivem vědeckých zjištění a mnohem pragmatictějšího výkladu, který poukazyval na fakt, že je nemoc skutečně úzce svázaná s hygienou a může se rychleji šířit v neuspokojivých životních podmínkách. Tehdy nemoc vstupuje do povědomí společnosti jako problém, který je třeba řešit, což iniciuje mnoho dalších procesů a konstrukce nemoci opět prochází proměnou. Kromě odborníků, kteří popisují příčiny a hledají prostředky léčby různými metodami, vyhledávají nemocní paralelně i lidové léčitele a šarlatány, kteří se pokoušejí různými zaříkáváním nemoc zastavit a „zahnat“. Postupně vznikají instituce věnující se péči o nemocné a prevenci nemoci (Masarykova liga, dispensáře, sanatoria), pro které je tuberkulóza nepřitelem a boj s ní každodenním hlavním program – a tato válečná dikce vstupuje do myslí lidí i díky osvětové kampani, šířené za pomoci obrazového materiálu: známek, plakátů či v pozdějších letech dokonce filmu. Tím, že se boj s tuberkulózou stává problémem celé společnosti, jsou jak zdraví, tak nemocní vyzýváni k osobní zodpovědnosti za nešíření tuberkulózy, izolaci nakažených a prevenci před nákazou. Tento aspekt je rovněž velmi silným motivem propagačních osvětových materiálů, článků, výchovných divadel a vstupuje rovněž do velmi živé debaty o očkování (které právě v případě tuberkulózy dostalo jednu velmi těžkou ránu v podobě Lübecké tragédie, která důvěru společnosti v očkování znovu oslabil).

Všechny tyto výzvy a aspekty tuberkulózy kladou nároky na státní systém a autorka má díky svému rozsáhlému výzkumu k dispozici velmi zajímavý materiál k tomu, aby právě na příkladu tuberkulózy postihla rozdíly v přístupu jednotlivých vlád českých zemí. V době první republiky představitelé usilovně zvažovali, nakolik by měl stát zasahovat do svobody jedince a nařizovat léčeni či lékařskou pomoc. Signifikantním pro tento přístup může být i fakt, že protituberkulózní zákon zůstal před 2. světovou válkou v pouhém návrhu. Na druhou stranu ale politika první republiky cílila na celou společnost apelem na osobní zodpovědnost za boj s tuberkulózou, která byla prezentována jako „společný nepřítel československého národa“ (s. 167), čímž se snažila zapojit co nejširší vrstvy do řešení problému. O tom svědčí fakt, že mnohé osvětové aktivity, sanatoria a léčebny byly vedeny paralelně ve státní i soukromé péči a nabídka pomoci byla velmi široká. Zcela jinak k věci následně přistoupila komunistická vládní garnitura, která si nelámala hlavu se svobodou jedince a mnohé postupy a povinnosti pro zdravé i nemocné jednoduše nařídila. Svým osobitým způsobem (což považujeme za záměrný eufemismus) převzala všechnu lékařskou péči pod státní dohled, nařídila mnohem intenzivnější preventivní prohlídky a rovněž očkování. Na celý národ cílila komunistická propaganda zdůrazňující přínos vládního postupu, který – jak uváděla – na rozdíl od první republiky přinášel pomoc všem sociálním vrstvám bez rozdílu, zejména těm dříve opomíjeným, tedy sociálně nejslabším a zároveň nejohroženějším. Komunistická vláda se pasovala do role konečného řešitele tuberkulózní otázky, což se jí za pomoci vyšší míry

restrikcí, nařízených preventivních vyšetření, ale hlavně díky nově se šířícím a velmi úspěšným antituberkulotickým lékům skutečně podařilo. Toto téma je velice aktuální a zasáhne každého čtenáře, který si nedávno prožil epidemii covidu a sledoval váhání vlád nad tím, nakolik mají či nemají zasahovat restrikcemi do života jedinců tváří v tvář šířící se nakažlivé nemoci.

Autorka využívá pro svou knihu nesmírně širokou škálu pramenů, což velkou měrou přispívá ke skutečně plastickému vylíčení nemoci a jejímu konstruování v myslích lidí. Zároveň tato pramenná šíře rozvíjí onu mnohovrstevnatost témat, které lze právě na tuberkulóze zkoumat a čtenářům předložit. Když odhlédneme od pramenů, které slouží k pochopení odborného diskurzu (lékařské texty a lékařská a farmaceutická periodika) a od legislativy postihující postupy vlád, dostaneme se blíže k jedinci, na kterého toto vše mělo působit. Jsou tu periodika pro laiky, šířící osvětu či přesvědčující k očkování. Potkáme se s již zmíněnými plakáty a známkami, jež informují o nebezpečnosti nemoci, nabádají k vyhledávání pomoci a konstruují tuberkulózu v různých černých odstínech, zároveň však i motivují uvědomělé k boji proti ní. Zvláště poutavé jsou citace z osobních deníků a dopisů nemocných, kteří reflektovali své pocity z léčení, obavy z vývoje nemoci, své proměnlivé naděje či nedůvěru ve schopnost medicíny jim pomoci tváří v tvář blízké smrti. Svědectví těchto nemocných, sledované v dlouhém trvání, opět podporuje onu vizi tuberkulózy jako nemoci proměňující se spolu se společností, konstruované společenským povědomím o ní.

Za velmi přínosné považuji rovněž využití grafů a tabulek, v nichž Šárka Caitlín Rábová zpracovala velké množství dat různého druhu. V počtech nemocných, očkovaných, léčených v léčebnách jsou shromážděny demograficky hodnotné výstupy k poznání rozsahu nemoci i způsobů jejího léčení. V množství dat lze nicméně díky pečlivosti autorky vysledovat mnohé další zajímavé fenomény, které s širokým tématem tuberkulózy rovněž souvisí, vypovídají o každodennosti nemoci či o jiných obecnějších sociálních aspektech. Uvedme zde pouze některé příklady: Máme před sebou například přehled o tom, kolik postižených rodin sdílelo jen jednu jedinou místnost a kolik si mohlo dovolit nemocného izolovat v jiném pokoji. Jak se projevil rozdílný sociální původ nemocných ve službách léčebny, například v míře soukromí, kterého si mohli pacienti v dané instituci dopřát. Autorka nám na základě výpočtů vysvětluje mimo jiné, proč se k dlouhodobé léčbě v sanatoriích hlásilo procentuálně mnohem méně žen než mužů, přičemž jejich nemocnost byla stejně vysoká. Můžeme rovněž sami ověřit, zda výrazně klesl zájem o očkování proti tuberkulóze v českých zemích po zmíněné Lübecké tragédii.

Na závěr své recenze knihy *Tuberkulóza a společnost* se nicméně vrátím k jejímu úvodu, abych teprve nyní doložila jeho důležitost. Kniha Šárky Caitlín Rábové si jistě klade za cíl oslovit nejen odbornou, ale i laickou veřejnost, a to jistě právem. Její styl vyprávění i způsob výkladu zaujme kohokoli, ty, kterým – jak píše v dedikaci – „tuberkulóza zasáhla do jejich životů,“ ale i ty, kterých se tato nemoc

emočně vůbec nedotkla. Za o to „kurážnější“ přístup pak považuji, že autorka neváhala v práci ponechat i obsáhlý úvod, kde na několika desítkách stránek seznamuje čtenáře s odborným historickým řemeslem, čili seznamuje čtenáře s východisky svého výzkumu, provádí jej různými druhy využitých pramenů, informuje jej o kritické práci s nimi, mapuje pro něj dostupnou sekundární literaturu k tématu tuberkulózy. Ačkoli by se mohlo zdát, že autorka trochu riskuje ztrátu pozornosti laických čtenářů, nedomnívám se, že něco podobného může hrozit. Naopak kvituji s povděkem, že se odvážila ponechat v knize tento podrobný odborný úvod, postihující opravdu celé široké spektrum pramenů v knize využitých a rovněž nabízející manuál na jejich kritické hodnocení a vytěžení. Vidím v něm užitečnou pomůcku pro další badatele, kteří po knize sáhnou, ať budou zaujati jakoukoli rovinnou autorčina rozsáhlého výzkumu na téma tuberkulózy. Komplexnost popisu nemoci a proměn její konstrukce činí z knihy Šárky Caitlín Rábové výjimečné dílo české historiografie a já mu přeji čtenářstvo skutečně početné.

Kateřina Ptáčková